

КУРС МАКРОЕКОНОМІКИ

Навчальний посібник
для студентів економічних
і менеджерських спеціальностей

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«Харківський політехнічний інститут»

КУРС МАКРОЕКОНОМІКИ

Навчальний посібник
для студентів економічних і менеджерських спеціальностей

**За редакцією професора С. І. Архієреєва,
доцента Н. Б. Решетняка**

Затверджено редакційно-
видавничою радою НТУ «ХПІ»,
протокол № 3 від 28.12.2009 р.

Харків НТУ «ХПІ» 2010

ББК 65.012.2я73 (075)

К–93

УДК 330.101.541

Рецензенти: В. М. Воробйов, доктор економічних наук, професор,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна;
С. В. Тютюнникова, доктор економічних наук, професор,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна;
В. П. Решетило, доктор економічних наук, професор,
Харківська національна академія міського господарства

Автори: С. І. Архієреєв, Н. Б. Решетняк, Т. І. Чорна та ін.; за ред.
С. І. Архієреєва, Н. Б. Решетняк

Курс макроекономіки : навч. посіб. / за ред. проф. С. І. Архієреєва,
К93 доц. Н. Б. Решетняк. – Х. : НТУ «ХПІ», 2009. – 240 с.

ISBN

Навчальний посібник розглядає основні теоретичні проблеми національної економіки згідно з нормативною програмою дисципліни “Макроекономіка”. Поєднує в собі конспект лекцій та практикум з кожної теми, перелік джерел інформації, термінологічний словник та питання для підготовки до іспиту, що важливо для самостійної роботи над курсом.

Призначено для студентів усіх спеціальностей напрямів “Економіка і підприємство” та “Менеджмент”.

Рис. 58. Табл 3. Бібліогр. 32 назв.

ББК 65.012.2я73

ISBN

© Колектив авторів, 2010 р.

ВСТУП

Макроекономіка являє собою невід'ємну специфічну частину економічної теорії. Її розквіт спостерігався, починаючи із XX сторіччя й значною мірою був пов'язаний з ім'ям великого англійського економіста Джона Мейнарда Кейнса.

Успіх економічного розвитку залежить від обраної для проведення реформ теоретичної макроекономічної бази, про що свідчить досвід розвитку України в період ринкової трансформації. Головним інструментом, що дозволяє аналізувати економічне становище держави й теоретично обґрунтовувати заходи державної економічної політики, є макроекономіка, яка може бути представлена тією або іншою школою. Тому курс макроекономіки як, можливо, жоден інший економіко-теоретичний курс, спрямований на вивчення досягнень різних економічних наукових шкіл.

Представлений навчальний посібник повністю відповідає галузевому стандарту вищої освіти й припускає вивчення механізму функціонування національної економіки на основі об'єднання ринкового саморегулювання й державного впливу на економічні процеси.

Метою курсу є формування системи знань про механізми функціонування національної економіки на підставі сучасних макроекономічних теорій, обґрунтованих світовою й вітчизняною наукою, а також досвідом макроекономічної практики. Ця мета реалізується за допомогою вивчення теорії макроекономічної науки, розкриття її об'єкта, предмета й методу; висвітлення основних макроекономічних показників й індикаторів макроекономічного розвитку; розгляду базових моделей рівноваги; розкриття механізму складових макроекономічної політики: фіскальної, монетарної, зовнішньоекономічної, соціальної.

Виклад теоретичних положень супроводжується практичними завданнями, які можуть бути керівництвом для самостійної роботи й організації ефективних семінарських занять. Об'єднання теоретичних і практичних елементів курсу дає можливість на основі цього навчального посібника опанувати базовими знаннями макроекономіки.

Авторський колектив: проф. Архієреєв С. І., доц. Решетняк Н. Б. – т. 1; доц. Чорна Т. І. – т. 2, 3; доц. Шкодін І. В. – т. 4, 13; Тимченко І. Є., Решетняк О. В. – т. 5; доц. Климова С. О. – т. 6; доц. Соболева О. П. – т. 7, 10; к. е. н. Волоснікова Н. М. – т. 8; доц. Деркач М. М., Шипілова М. В. – т. 9; доц. Шибаєва Н. В. – т. 11, 12; доц. Максименко Я. А. – т. 14.

ТЕМА 1. МАКРОЕКОНОМІКА ЯК НАУКА

1. Історія виникнення макроекономіки
2. Макроекономіка як складова частина економічної науки
3. Предмет й основні цілі макроекономіки
4. Методологія макроекономічного аналізу

1. Історія виникнення макроекономіки

Макроекономіка є однією з наймолодших економічних наук. В університетах світу її почали вивчати як окрему дисципліну тільки в другій половині, а в Україні – в 90-ті роки ХХ ст.

Макроекономічні ідеї почали складатися ще за Середньовіччя одночасно з формуванням національних держав. Так, концепції меркантилістів обґрунтовували необхідність формування централізованих національних держав і захисту національного ринку. Вважалося, що держава стає більш багатою, коли володіє більшою кількістю грошей. А для цього необхідно стимулювати вивезення готової продукції, обмежувати доступ іноземних купців на внутрішній ринок. Представник школи фізіократів Ф. Кене розробив першу макроекономічну схему кругообігу, що відображала рух продуктів між основними секторами національної економіки й класами суспільства. Попередник класичної школи англійський економіст В. Петті вперше у світовій практиці дав оцінку національного доходу Англії, а джерелом економічного багатства нації вважав сферу виробництва.

Класична школа, насамперед в особі А. Сміта, створила теорію, в основі якої лежало розуміння ринкової економіки як системи, здатної до саморегулювання через механізм цін. Головним двигуном економічного розвитку виступає особистий інтерес кожної людини, обумовлений її прагненням до одержання прибутку. Ще один представник цієї школи – Д. Рікардо – сформулював важливу макроекономічну концепцію – теорію порівняльних переваг, що використовується для обґрунтування переваг «відкритої економіки» перед «закритою».

ХХ століття стало в історії економічної думки знаковим етапом **макроекономіки**. Опублікована в 1936 р. головна праця Дж. М. Кейнса «Загальна теорія зайнятості, відсотка й грошей» знаменувала собою революційний переворот у розвитку економічної думки. Автор критикував класичну школу за тезу про здатність ринкових цін автоматично відновлювати рівно-

вагу в економіці. Це підтвердила й «Велика депресія» 1929–1933 рр., стан економік розвинених країн миру. Дж. Кейнс вважається творцем системи державного регулювання економіки, що розглядалася їм як найважливіший інструмент досягнення рівноваги в економічній системі. Кейнс уперше розділив науку на мікро- і макроекономіку. Він показав, що економіка країни в цілому не може бути адекватно описана в термінах простих ринкових відносин, а фактори, що управляють «великою» економікою, не є просто підсумовуванням факторів, керуючих поведінкою її «малих» частин. Предметом особливої уваги Кейнса була проблема зайнятості, циклічний розвиток економіки.

Зміни, що відбулися в останній третині XX ст., у світовій економіці підтвердили, з одного боку, фундаментальний характер багатьох положень кейнсіанства, а з іншого боку, показали необхідність подальшого розвитку макротеорії. У цих умовах активно розвиваються різні напрямки неокласичної теорії – монетаризм, теорія раціональних очікувань, економіка пропозиції, які обґрунтовували переваги ринкового механізму перед державним регулюванням економіки. Нарешті, активно розвивається теорія суспільного вибору, тобто область застосування економічних методів аналізу до нетрадиційних сфер для економіки (політичні вибори, злочинність, імміграція).

У цілому макроекономіка як наука ще не досягла своєї цілісності. І хоча цілий ряд теоретичних положень розділяють всі макроекономісти, багато питань функціонування національної економіки є предметом гострої полеміки.

2. Макроекономіка як складова частина економічної науки

Економіка стала наукою після того, як її засновники довели, що основним джерелом багатства нації є ефективна форма організації суспільного господарства. Предметом економічних досліджень стали відносини між людьми із приводу виробництва, розподілу й використання благ в умовах обмежених ресурсів. Визначення шляхів підвищення ефективності національної економіки впливає на рішення основної проблеми суспільства: протиріччя між необмеженими матеріальними потребами людей й обмеженими економічними ресурсами.

Якщо мікроекономічний аналіз присвячений вивченню поведінки окремих економічних суб'єктів (споживачів, виробників), виявленню умов і

механізмів, що забезпечують сумісність їхніх господарських планів, то макроекономічний аналіз спрямований на виявлення результатів функціонування національної економіки в цілому. У макроекономіці досліджуються фактори, що визначають національний продукт і національний дохід, рівень безробіття й інфляції, стан державного бюджету й платіжного балансу, темпи економічного зростання.

Незважаючи на відносну самостійність мікроекономіки й макроекономіки, їхні висновки щодо сутності економічних явищ і закономірностей часто доповнюють один одного. В останні роки в економічній теорії велика увага приділяється мікроекономічному обґрунтуванню макроекономічних концепцій.

Для розуміння предмета дослідження макроекономіки важливо розрізнити **національне рахівництво й макроекономіку** у власному сенсі цього слова. У рамках національного рахівництва визначаються значення макроекономічних параметрів з метою одержання інформації про те, як економіка функціонувала і які досягнуті результати. Ця інформація служить для визначення ступеня реалізації намічених цілей, вироблення економічної політики, порівняльного аналізу економічних потенціалів різних країн. На основі таких даних відбувається коректування макроекономічних концепцій і розробка нових.

Властиво макроекономіка являє собою моделювання економічних явищ і процесів на основі певних теоретичних концепцій. Мета такого аналізу – визначити закономірності формування макроекономічних понять, зв'язків і показників. Логіку такого аналізу можна представити у вигляді схеми (див. рис. 1.1).

Макроекономічними поняттями й показниками цікавляться самі широкі верстви населення. Поточні доходи людей безпосередньо залежать від рівня національного доходу й зайнятості. Цінність сімейного майна прямо пов'язана з темпом інфляції. Стан платіжного балансу країни значною мірою визначає ступінь свободи пересування її жителів через державні кордони. Макроекономіка впливає на економічну політику уряду. Від поточних значень макроекономічних індикаторів у вирішальній мері залежать результати виборів в органи влади. Все це визначає практичну значимість розуміння макроекономіки.

Рисунок 1.1 – Логіка створення економічних концепцій

3. Предмет й основні цілі макроекономіки

Об'єкт макроекономіки як науки – це національна економіка, тобто сукупність домогосподарств, фірм, держави та її установ в межах певного природного середовища й державної території. Національна економіка має дві сторони, кожна з яких характеризується відповідними показниками. Це матеріально-речовинна або фізична економіка (національні ресурси й виготовлені блага) і монетарна або грошова економіка (гроші й ціни).

В національній економіці діють три основних **економічних суб'єкти**: домогосподарства, фірми й держава. **Домогосподарство** – це економічна одиниця, що складається з одного або більш людей, які володіють ресурсами, забезпечують ними економіку й одержують за них доходи, які використовуються для покупки споживчих благ. Для простоти аналізу вважається, що число домогосподарств у національній економіці збігається з кількістю родин у країні. **Фірма** – це ділова одиниця, що використовує куплені в домогосподарств ресурси для виробництва благ і володіє або управляє одним або декількома підприємствами. **Держава** – сукупність державних інститутів й установ, що виконують важливі економічні функції, які забезпечують реалізацію економі-

чної активності держави з метою стабілізації національної економіки.

Необхідність виробництва величезної кількості товарів і послуг, узгодження інтересів всіх економічних суб'єктів припускає створення відповідних механізмів функціонування національної економіки. Спосіб організації національної економіки називається **економічною системою**. Основними її елементами є: способи рішення основних проблем організації економіки; механізми реалізації власності на виробничі ресурси й зроблені блага; механізми розподілу й перерозподілу створеного національного продукту; механізми взаємозв'язку фізичної й монетарної економіки й т. п.

Прийнято виділяти такі **типи** економічних систем: **неринкові** (засновані на натуральному господарстві); **ринкові** (засновані на товарному господарстві, приватній власності на ресурси й гнучкому ціновому механізмі) і **адміністративно-командні** (державна власність на ресурси, централізоване планування й керування виробництвом в умовах товарного господарства). У свою чергу, для кожної країни характерна своя, **національна модель** економічної системи, тому що країни відрізняються способами політичного керування, рівнем економічного розвитку, соціальними умовами, особливостями менталітету нації й т. п. У країнах, які рухаються від командної до ринкової економічної системи, існує перехідна економіка, у якій особливим образом з'єднуються ознаки й ринкової, і командної економіки. Українська модель економіки формується з початку 90-х років XX ст. і характеризується сильною регулюючою роллю держави.

Макроекономіка вивчає сучасне ринкове господарство, тобто соціально орієнтоване ринкове господарство (змішану економічну систему). Модель «макроекономіки» вважається найбільш динамічної й оптимальної, якщо вона сполучає в собі: позитивні результати індустріального розвитку епохи науково-технічної революції; конкуренцію приватних власників ресурсів; розумні традиції; масове споживання економічних благ; державне регулювання економічних процесів коригувального характеру.

Предмет макроекономіки – закономірності ефективного функціонування економічної системи в цілому. Макроекономічна теорія може бути позитивна й нормативна. Перша спрямована на обґрунтування висновків, які пояснюють сучасний стан економічного розвитку країни; друга – на вироблення рекомендацій щодо того, як поліпшити існуюче положення в економіці й домогтися її розвитку.

Макроекономіка приділяє особливу увагу **чотирьом сферам**, які можна виділити в національній економіці: виробництву, зайнятості, цінам і зов-

нішньоекономічним зв'язкам. У сфері виробництва створюються товари й послуги для задоволення різноманітних потреб людей. Всі країни зацікавлені в збільшенні обсягу національного виробництва, що дає можливість підвищувати рівень життя населення й вирішувати багато складних проблем суспільства. Особливе значення в житті кожної людини займає сфера зайнятості, що нерозривно зв'язана зі сферою виробництва. Макроекономіка досліджує рівень зайнятості, причини безробіття, її вплив на різні макроекономічні параметри. Динаміка цін впливає на поведінку всіх економічних суб'єктів. Тому макроекономіка намагається виявити причини й наслідки збільшення цін, простежити взаємозв'язок між інфляцією й безробіттям. Виходячи із цього, макроекономіка досліджує умови досягнення зовнішньоекономічної рівноваги країни.

Всі країни з ринковою економікою мають своєю стратегічною метою досягнення макроекономічної стабільності. Із цього погляду всі явища макроекономіки вивчаються з позиції їхньої відповідності певним критеріям – цілям сукупної господарської діяльності. **Макроекономічна мета** – це оцінне судження, прийняте на цей час наукою за норму (ідеал) бажаного стану якого-небудь економічного процесу. Сьогодні в західній і вітчизняній навчальній літературі звичайно називають вісім основних макроекономічних цілей, з яких виділяють чотири найбільш важливих, відповідних виділеним вище чотирьом сфери національної економіки. Розглянемо їх.

1. Економічний ріст означає позитивну динаміку сукупності економічних ресурсів, благ і доходів. Макроекономіка в стані росту здатна вирішувати такі завдання, як нагромадження капіталу, майна, споруджень, запасів і т. п.; підвищення рівня життя громадян; соціальний розвиток і багато інших.

Уважається, що за інших рівних умов є два проблемних стани росту. Перший стан називають нульовим ростом. Це досить складне явище, що може відображати стагнацію господарського розвитку. Разом з тим і при нульовому росту можливі прогресивні зміни (наприклад, позитивна динаміка в ряді прогресивних галузей; електроніці, телекомунікаціях, виробництві побутової техніки, будівництві й інших), які, перекиваючи втрати, стають джерелами для наступного позитивного росту. Другий стан росту характеризується як негативна динаміка макроекономіки (спад або криза). Якщо суспільство має гарну інституціональну опірність до різного роду «господарських хвороб», то спад може активізувати такі «імунні» механізми, як конкуренцію, інвестиційну активність, відновлення виробничого апарата, підвищення якості товарів.

Економічний ріст суперечливий. Так, технологічний ріст може приво-

дити до забруднення навколишнього середовища, росту професійних захворювань, техногенним катастрофам, але одночасно із цим і до збільшення маси і якості споживчих товарів, підвищення життєвого рівня людей. Тому основна проблема зараз – це пошук стану оптимального економічного росту, тобто гармонійний розвиток технологічної, природної й соціальної сфер життя суспільства.

2. Оптимальна (повна) зайнятість – це такий рівень зайнятості, коли всі хто бажає й здатний працювати, знаходять роботу. Таким чином, кожна людина має можливість реалізувати свої професійні здатності.

3. Економічна ефективність означає, що економіка країни повинна функціонувати з максимальною віддачею у вигляді сукупності створених благ при досягненні мінімуму народногосподарських витрат (при раціональному використанні обмежених виробничих ресурсів). Макроекономічна ефективність, як правило, розглядається на трьох основних рівнях: технологічному, економічному й соціальному. Досягнення ефективності на кожному з рівнів означає виконання глобального макроекономічного оптимуму (оптимуму В. Парето).

Перший рівень макроекономічної ефективності визначається критерієм повноти (максимуму) використання технологічних можливостей народного господарства. Це означає, що всі ресурси задіяні в народному господарстві й ніхто не може виграти від зміни переміщення ресурсів без погіршення положення іншого. Другий рівень ефективності виражає те, що необхідно домогтися такої структури виробництва національного продукту, що забезпечує оптимум стану потоків доходів і витрат, певне співвідношення виробництва засобів виробництва й предметів споживання. Третій рівень – припускає, що громадяни країни хотіли б повніше реалізувати свої соціальні інтереси за межами безпосереднього виробництва. А це означає, що повинне бути максимізоване співвідношення виробництва предметів споживання й засобів виробництва на користь перших.

4. Стабільний рівень цін. Дана макроекономічна мета означає однако-ву ефективність цін для всіх економічних суб'єктів. Тобто, ніхто не виграє й не програє в результаті інфляції або дефляції. Таким чином, ціни не спотворюють положення речей в економіці.

5. Економічна свобода як макроціль припускає, що основні суб'єкти макроекономіки в рамках законів цивільного суспільства самі, без обмежень ухвалюють рішення щодо шляхів найбільш доцільної реалізації своїх інтересів. Принцип економічної свободи не допускає насильницького при-

душення конкуренції форм власності, технологічних і соціальних укладів життя, замкнутість національних господарських систем і подібних нераціональних обмежень.

6. Економічна рівність (справедливий розподіл доходів) як макроціль означає, що нормальний розвиток економіки повинен приводити до формування в суспільстві так званого «середнього класу». Інакше кажучи, у національній економіці неприпустима як крайня вбогість основної маси населення, так і надмірна розкіш вузької групи правлячої еліти. Економічна диференціація багатства й доходів повинна бути, але вона не повинна приводити до драм у національній економіці й політиці.

7. Економічна безпека як макроекономічна мета – це забезпеченість в ідеалі всіх громадян економічними благами не нижче так званого прожиткового мінімуму й захист їх від економічних ризиків. Передбачається, що це дозволить реалізувати будь-якому громадянину його основні права й обов'язки на рівні прийнятих соціальних норм (Конституція країни). Для цього держава створює різні фонди: соціального, медичного, трудового, пенсійного страхування, стимулюється система заощаджень населення, створення недержавних страхових фондів.

8. Зовнішньоторговельний баланс як макроціль означає, що в ідеалі кожна держава, вступаючи в міжнародні економічні відносини, повинне жити за своїми можливостями, не наносячи господарського збитку країнам-учасникам світової економіки. Національна економіка повинна мати стабільний курс національної валюти, розумний баланс міжнародної торгівлі й міжнародних фінансових відносин.

Одночасне досягнення всіх макроекономічних цілей практично недосяжно. Тому звичайно виділяються пріоритетні цілі, для досягнення яких і формується відповідна економічна політика. Макроекономіка аналізує **чотири основних види макроекономічної політики**: 1) фінансову; 2) монетарну; 3) політику доходів (соціальну); 4) зовнішньоекономічну.

4. Методологія макроекономічного аналізу

Для вивчення закономірностей функціонування національної економіки економісти використовують різні методи й прийоми, які в сукупності називають методологією макроекономіки.

У першу чергу особливістю макроекономічного аналізу є використання агрегованих величин. **Агрегування** – це об'єднання окремих одиниць в одну,

сукупну, що характеризує рух економіки як єдиного цілого.

Агрегуванню піддаються економічні суб'єкти. Макроекономічний погляд на народне господарство розрізняє в ньому лише чотири економічних суб'єкти: сектор домашніх господарств, підприємницький сектор, державний сектор і закордон. Так, сектор домашніх господарств включає всі приватні господарські осередки всередині країни, діяльність яких спрямована на задоволення власних потреб. Підприємницький сектор являє собою сукупність всіх фірм, зареєстрованих усередині країни. Під державним сектором маються на увазі всі державні інститути й установи. Сектор закордон містить у собі економічних суб'єктів, що мають постійне місцезнаходження за межами даної країни, а також іноземні державні інститути.

При макроекономічному дослідженні агрегуванню піддається характер поведінки фізичних й юридичних осіб у господарському житті. До найважливіших макроекономічних функцій відноситься, наприклад, функція споживання домашніх господарств, що описує зміну попиту сектора домашніх господарств як єдиного цілого на споживчі блага, або функція попиту на працю, єдину для всього підприємницького сектора.

Макроекономічне агрегування поширюється й на ринки. Вся безліч ринків окремих благ, що є предметом мікроекономічного аналізу, у макроекономіці агрегується в єдиний ринок благ. Останні можуть бути й засобом виробництва, і предметом споживання. Внаслідок згортання всього безлічі реальних благ в одне абстрактне зникає мікроекономічне поняття ціни блага як пропорції обміну одного товару на інший. Предметом вивчення стає загальний рівень цін. З ринків факторів виробництва в макроекономіці, як правило, представлений ринок праці, на якому всі види праці агрегуються в один вид, і ринок капіталу. Ринок цінних паперів представляє ринок державних облігацій з одним видом короткострокової облігації. Як макроекономічний інструмент аналізу використовується ще один ринок, що був відсутній в мікроекономіці, – грошовий ринок. На цьому ринку взаємодіють попит та пропозиція національної валюти. Очевидними витратами макроекономічного агрегування є часткова втрата інформації й підвищення рівня абстракції економічних досліджень. У той же час завдяки агрегуванню полегшується виявлення сутності складних народногосподарських процесів.

У макроекономічних дослідженнях широко використовується метод наукової абстракції. Суть цього методу полягає в тому, що досліджуючи певне явище або процес, відокремлюються його випадкові, поверхневі або другорядні прояви, залишаючи лише стійкі й типові. Саме такий підхід дозволяє відк-

ривати закони й теорії макроекономіки.

Спрощення економічної дійсності до доступного для огляду числа найбільш істотних взаємозв'язків лежить в основі макроекономічного моделювання. **Макроекономічні моделі** – формалізовані описи (логічні, графічні або математичні) різних економічних явищ і процесів з метою виявлення функціональних взаємозв'язків між ними.

Модель досліджуваного об'єкта, як правило, містить у собі дві групи елементів: відомі до моменту побудови параметри (екзогенні) і невідомі параметри, які треба визначити з аналізу (рішення) моделі. Побудувати модель функціонування системи – значить відшукати оператор (функцію), що зв'язує невідомі й відомі параметри моделі.

При побудові макроекономічних моделей звичайно використовують чотири типи функціональних рівнянь.

1. Поведінкові функції, що виражають сформовані в суспільстві уявлення. Наприклад, функція виду $C = c \cdot Y$ показує закономірність залежності споживання домогосподарств (C) від поточного доходу (Y) і граничної схильності до споживання (c).

2. Функції, що характеризують технологічні умови виробництва. Наприклад, виробнича функція.

3. Інституціональні функції – інституціонально встановлені залежності між параметрами моделі. Наприклад, сума податкових надходжень (T) є функція від доходу (Y) і від установленної відповідним інститутом податкової ставки (t): $T = t \cdot Y$.

4. Дефініційні функції – залежності, що впливають із вербального визначення економічних явищ. Наприклад, сукупний попит на ринку благ (Y) – це сукупність споживчого попиту домашніх господарств (C), інвестиційного попиту підприємницького сектора (I), державного попиту (G) і попиту закордону (E_n): $Y = C + I + G + E_n$.

У макроекономічних моделях використовуються два види змінних показників. **Змінні потоку** – характеризують зміну економічних параметрів у часі (наприклад, розмір споживчих витрат за рік, число втративших роботу за квартал). **Змінні запасу** – характеризують стан об'єкта дослідження на певну дату (наприклад, державний борг на кінець року). Між цими видами змінних показників існує певний взаємозв'язок. По-перше, запас являє собою накопичені за певний проміжок часу потоки (державний борг дорівнює сумі дефіцитів державного бюджету). По-друге, потік – це різниця між запасами на початок і кінець періоду.

Залежно від обліку фактору часу розрізняються три види макроекономічних моделей: статичні, порівняльної статистики й динамічні. У статичних моделях значення ендегенних параметрів визначаються на певний момент часу. Якщо модель дозволяє визначити значення ендегенних параметрів у різні моменти часу, не описуючи процес переходу, то це – модель порівняльної статистики. Процес переходу економіки з одного стану в інший досліджується в динамічних моделях, де всі змінні розглядаються як функції від часу.

Так само як й у мікроекономіці макроекономічна система, її економічні суб'єкти, всі види агрегованих ринків прагнуть до досягнення рівноваги. Загальна логіка макроекономічного аналізу така: спершу визначаються умови рівноваги на кожному з ринків окремо, а потім виводяться умови одночасного досягнення рівноваги на всіх ринках.

Макроекономіка як наука виконує ряд функцій. **Теоретико-пізнавальна функція** складається в дослідженні, відкритті й поясненні закономірностей розвитку національної економіки, явищ і процесів економічного життя суспільства. **Практична функція** полягає в тому, що макроекономіка на основі аналізу виробляє рекомендації для проведення ефективної економічної політики. **Світоглядна, психологічна, виховна функція** означає, що макроекономіка формує ринковий тип економічного мислення, психології й культури людей, сучасний світогляд. **Методологічна функція** макроекономіки означає, що сформульовані нею наукові подання про механізм функціонування національної економіки й категоріально-понятійний апарат використовують інші економічні науки – галузеві й функціональні.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Передумови виникнення макроекономіки як науки.
2. Об'єкт, суб'єкти й предмет макроекономіки.
3. Методологія макроекономічного аналізу.
4. Система функцій макроекономіки.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. *Виберіть правильну відповідь.*

1. Об'єктом макроекономіки є:
  - а) продуктивні сили;
  - б) національна економіка;
  - в) виробничі відносини;
  - г) державний сектор економіки.
2. Предметом макроекономіки є:

- а) механізм функціонування підприємства;
  - б) економічна політика держави;
  - в) закономірності функціонування національної економіки;
  - г) регулювання приватного сектора економіки.
3. Основними суб'єктами закритої економіки виступають:
- а) домогосподарства, ринок, держава;
  - б) уряд, міністерство, підприємства;
  - в) підприємства, домогосподарства, фінансові посередники;
  - г) домогосподарства, підприємства, держава.
4. Економічні системи відрізняються:
- а) рівнем життя населення;
  - б) структурою виробництва;
  - в) формою власності на матеріальні ресурси;
  - г) рівнем економічного розвитку.
5. Макроекономіка вивчає:
- а) економічний ріст;
  - б) бюджет родини;
  - в) активи фірми;
  - г) індивідуальний попит.
6. Нормативним макроекономічним судженням є:
- а) якщо грошову масу стиснути на 10 %, то інфляція впаде до 3 %;
  - б) варто скоротити державний борг до розумних меж;
  - в) ріст цін на енергоресурси викличе підвищення споживчих цін на 6 %;
  - г) збільшення дефіциту державного бюджету розширить кредитну масу.
7. До агрегованих величин відноситься:
- а) ціна на хліб;
  - б) ринок автобусних перевезень;
  - в) ринок товарів і послуг;
  - г) виторг фірми.
8. Змінною величиною запасу є:
- а) державний борг на 1 липня поточного року;
  - б) число втративших роботу за квартал;
  - в) споживчі витрати за рік;
  - г) число тих, що знайшли роботу за півроку.
9. Макроекономічною теорією не є:
- а) маржиналізм;
  - б) кейнсіанство;
  - в) теорія раціональних очікувань;
  - г) монетаризм.
10. Що з перерахованого не є економічною метою суспільства:
- а) стабільний рівень цін;
  - б) економічний ріст;
  - в) прибутковість фірм;
  - г) повна зайнятість.

Завдання 2. *Визначите, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть.*

1. Принцип обмеженості благ застосовується тільки до індивіда або родини, але не до рівня національної економіки.
2. Принцип раціональності означає, що при прийнятті рішень людина завжди намагається максимізувати свій грошовий дохід.
3. Модель фірми вивчається макроекономікою.
4. Домогосподарство – це економічний суб'єкт, що використовує ресурси для виробництва благ і володіє й управляє підприємствами.
5. Позитивна функція макроекономіки спрямована на вивчення фактичного стану економіки.
6. Нормативна функція макроекономіки спрямована на обґрунтування причин і наслідків економічних криз.
7. Економічна модель – спроба повністю й точно відобразити фактичне поводження досліджених явищ в економіці.
8. Економічна модель показує, як ендегенні змінні впливають на екзогенні.
9. Змішана економіка – це економічна система, у якій матеріальні ресурси перебувають у державній власності, а основним регулятором є ринковий механізм.
10. Процес агрегування показує рух ціни на ринку конкретного товару.

ТЕМА 2. МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ

1. Система національних рахунків
2. Суть ВВП і проблеми його підрахунку
3. Методи підрахунку ВВП
4. Номінальний і реальний ВВП

1. Система національних рахунків

У державі постійно виникає необхідність отримання кількісної інформації про стан і динаміку розвитку економіки країни в цілому і в розрізі її секторів і галузей, про виробництво, розподіл, перерозподіл і використання суспільного продукту. З цією метою використовується система національ-

них рахунків. **Система національних рахунків (СНР)** є зведенням балансових економічних таблиць, в яких відбиваються витрати всіх суб'єктів економічної діяльності на придбання товарів і послуг і їх доходи від участі в господарській діяльності. Для кожного з макроекономічних суб'єктів і для народного господарства в цілому складається система функціональних рахунків, в яких відбивається участь даного суб'єкта у виробництві благ, створенні, розподілі, перерозподілі і використанні доходу, в зміні майна, кредитуванні і фінансуванні.

Не дивлячись на те, що стандартна система національних рахунків розроблена Статистичною комісією ООН застосовується в світовій практиці з 1953 р. (нова версія розроблена спільно ООН, МВФ, Світовим банком, ОЕСР і Євростатом і прийнята в 1993 р.), в Україні вона почала упроваджуватися з переходом до ринкової економіки і розробляється Державним комітетом статистики. Слід, проте, відзначити, що не всі показники СНР ООН ще використовуються в Україні, оскільки національне рахівництво знаходиться всього лише на стадії становлення. Через формування ринкової економіки в Україні методологія СНР тут дещо відрізняється від прийнятих в міжнародній практиці стандартів.

СНР є узгодженою схемою для збору, опису і характеристики взаємопов'язаних основних потоків статистичної інформації, яка відноситься до виробництва, споживання, накопичення і зовнішньої торгівлі країни. Вона виконує ряд функцій: забезпечує інформацією, необхідною для розробки, проведення і контролю за ходом реалізації економічної політики держави, для економічного прогнозування, зумовлює наукові дослідження, націлені на краще розуміння закономірностей розвитку національної економіки, її структурних особливостей, можливостей адаптації економіки до умов розвитку, що змінилися, дає можливість порівнювати результати економічного розвитку різних країн. СНР дає можливість встановити роль фінансово-кредитного механізму в розподілі і перерозподілі національного доходу, формуванні кінцевих доходів, вплив податкової політики на доходи, роль зовнішньоекономічної діяльності і так далі. Система національного рахівництва є міжнародним стандартом оцінки основних економічних показників країни, який використовується для оцінки рівня життя населення не тільки усередині країни, але й для порівняння його з рівнем життя в інших країнах.

СНР заснована на бухгалтерському принципі подвійного запису і відображає в агрегованому вигляді рух товарів, послуг і доходів між основними секторами економіки.

Національне рахівництво є початковим пунктом макроекономічного аналізу, оскільки саме тут формуються і визначаються на основі даних статистичної звітності кількісні значення таких найважливіших макроекономічних показників як валовий внутрішній продукт, валовий національний продукт (валовий національний дохід), чистий внутрішній продукт (чистий національний дохід), національний дохід у розпорядженні, національне багатство та ін.

Основу системи національних рахунків складає рахунок валового внутрішнього продукту.

2. Суть ВВП і проблеми його підрахунку

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – це сукупна ринкова вартість кінцевих товарів і послуг, створених на території країни за певний період (зазвичай за рік). Що це означає?

Перш за все це – сукупна ринкова вартість. Це означає, по-перше, що ВВП показує результативність функціонування всієї економіки, багатьох галузей і величезної кількості підприємств, які складають народне господарство, тобто є агрегованим показником. По-друге, це є вартісний показник. Адже в країні виготовляється величезна кількість різноманітних товарів і послуг, порівняти які і відобразити у вигляді агрегованого показника можна тільки за допомогою грошової оцінки.

Далі слід враховувати, що всі товари і послуги діляться на кінцеві та проміжні, адже вони створюються працею величезної кількості людей, зайнятих в різних галузях, і проходять ряд стадій обробки. На кожній подальшій стадії виробництва вартість товару збільшується, оскільки до витрат, здійснених на попередніх стадіях, додаються витрати даної. Ті товари, які виготовляються для подальшого використання в процесі виробництва, для переробки або перепродажу, називаються **проміжними**. **Кінцеві** ж товари, у вартість яких вже включені ціни проміжних товарів, призначені для кінцевого споживання. Саме вартість кінцевих товарів і включається у вартість ВВП, що дозволяє позбавитися від повторного рахунку, штучного завищення його вартості, адже окремі частини готового товару можуть купуватися і продаватися кілька разів.

Потрібно також враховувати, що в будь-якій сучасній економіці частина чинників виробництва, а значить і доходів на них належать іноземним інвесторам. Тому при визначенні ВВП ми беремо до уваги результати діяльності як національних, так і іноземних економічних суб'єктів на території

нашої країни. Наші національні інвестиції також можуть працювати за кордоном. Результатом діяльності національного капіталу є **валовий національний продукт** (ВНП), тобто ринкова вартість кінцевих товарів і послуг, створених протягом року національним капіталом, що функціонує як на території нашої країни, так і поза її межами. ВВП і ВНП пов'язані між собою наступним співвідношенням:

$$\text{ВВП} = \text{ВНП} - \text{СФД},$$

де СФД – сальдо факторних доходів, що поступають з-за кордону, і факторних доходів, отриманих зарубіжними інвесторами в даній країні. В цілому різниця між ВВП і ВНП незначна і складає $\pm 1\%$ ВВП. Відповідно до рекомендацій статистичної служби ООН в більшості країн як основний показник вимірювання суспільного продукту використовується ВВП. У США і Японії використовується показник ВНП. У США крім ВНП і ВВП Економічна Рада при президентів розраховує **потенційний ВНП**, що показує виробничі можливості країни при повному використанні трудових ресурсів (природному рівні безробіття).

ВВП відображає підсумковий результат функціонування економіки країни і є об'єктом макроекономічного регулювання. Вперше підрахунок ВВП використано державними органами США в 1932 році. Родоначальником досліджень в даному напрямі є відомий американський економіст, лауреат Нобелівської премії 1971 року Саймон Кузнець (1901–1985), що народився і здобув середню освіту в Харкові, розпочав здобуття вищої освіти у Харківському університеті, а потім закінчив в 1924 р. Колумбійський університет в США.

Але з ВВП не все так просто. Частина кінцевих товарів і послуг не приймає товарної форми (наприклад, державні послуги суддів, правоохоронних органів), інші підрахувати практично неможливо (наприклад, роботу на себе, продукти і послуги, які виробляються і споживаються усередині домашніх господарств). З іншого боку, частина грошових виплат зовні дуже схожа на доходи, але, по суті, такими не є, бо не змінює обсяг валового виробництва, а значить, і до складу ВВП не включається. Тому при підрахунку ВВП не враховуються:

1) робота на себе, домашні послуги (тобто натуральне господарство, оскільки не приймає товарної форми);

2) непродуктивні операції:

а) фінансові операції:

– державні трансфертні платежі – бюджетні кошти для фінансування обов'язкових виплат населенню: пенсій, допомоги, стипендій, компенсацій,

інших соціальних виплат, передбачених законодавством;

– приватні трансфертні платежі – кошти приватних осіб, фондів, організацій (подарунки, різні пожертвування, спонсорська допомога). Ті, хто отримує як державні, так і приватні трансфертні платежі нічого замість них не віддають, обсяг суспільного виробництва не змінюють;

– доходи від купівлі-продажу цінних паперів (акцій, облігацій, сертифікатів і так далі);

б) перепродаж товарів і послуг (не змінюючи поточного виробництва, веде до повторного рахунку).

Окрім цього існує ще ряд проблем, пов'язаних з вимірюванням ВВП:

1) по загальній величині ВВП неможливо судити про рівень розвитку країни. Чим більше чисельність населення, тим, за інших рівних умов, нижче рівень розвитку країни. Загальновідомий приклад про те, що ВВП Індії приблизно на 70 % більше ВВП Швейцарії, але по рівню життя населення Індія відстає від Швейцарії більш ніж в 60 разів. Звичайно, можна підрахувати ВВП на душу населення, але тут виникає наступна проблема;

2) у ВВП (навіть підрахованому на душу населення) не відображається характер його розподілу в суспільстві. Середній показник також не дає реальної картини рівня життя населення;

3) у ВВП не відбиваються вигоди, пов'язані зі збільшенням вільного часу. Адже рівень життя буде вищий там, де кращі умови праці і відпочинку;

4) не відображає вартість ВВП і поліпшення якості товарів і послуг;

5) неможливо також відобразити і користь створених товарів для суспільства;

6) не відбиваються у ВВП і втрати, що наносяться навколишньому середовищу діями людини;

7) неможливо врахувати результати функціонування тіньової економіки.

3. Методи підрахунку ВВП

Не дивлячись на зазначені труднощі і проблеми, згідно загальним методологічним положенням системи національних рахунків обсяг ВВП може бути розрахований трьома методами:

1) методом доданої вартості (виробничим методом);

2) методом потоку витрат;

3) методом потоку доходів.

Як наголошувалося раніше, блага діляться на проміжні і кінцеві. При пі-

драхунку ВВП враховується вартість кінцевих товарів і послуг, яку можна отримати, склавши додані вартості кожної галузі або кожного суб'єкта, які беруть участь в його створенні. **Додана вартість** – це різниця між вартістю виготовлених товарів і послуг і вартістю сировини і матеріалів, придбаних у постачальників, тобто різниця між вартістю створеного блага і вартістю проміжного блага. Таким чином, в додану вартість включаються витрати тільки даного суб'єкта, даної галузі на створення і реалізацію товару, а також прибуток цих суб'єктів.

За методом потоку **витрат** ВВП (Y) складається з:

1) особистих споживчих витрат (C) – витрат домогосподарств на придбання товарів поточного споживання, тривалого користування і оплату послуг;

2) валових приватних інвестицій (I) – витрат бізнесу на будівництво, придбання машин і устаткування, приріст виробничих запасів. Слід зазначити, що до валових інвестицій відносяться і витрати домогосподарств на нове будівництво. Валові інвестиції включають чисті інвестиції (приріст капітальної вартості) і амортизацію (вартість спожитих засобів виробництва);

3) державних закупівель товарів і послуг (G) – витрат держави, пов'язаних з безпосереднім виробництвом товарів і послуг;

4) чистого експорту (E_n) – різниці між експортом і імпортом.

Отже, ВВП за витратами представляє суму витрат всіх економічних суб'єктів на придбання (споживання) кінцевих товарів і послуг, тобто:

$$Y(GNP) = C + I + G + E_n.$$

За методом потоку **доходів** ВВП (Y) включає:

1) компенсацію працюючим (w) – грошова винагорода за працю найманих робітників, а також додаткові виплати на соціальне забезпечення, соціальне страхування, медичне обслуговування і т. п.;

2) рентні платежі (R) – доходи, що отримують власники землі, природних ресурсів, будівель, споруд;

3) відсоток (i) – доходи власників грошового капіталу;

4) прибуток (P_z) – доходи некорпоративного підприємницького сектора і валовий прибуток корпорацій, що складається з:

– податку на прибуток корпорацій, тобто частини прибутку, яку отримує держава;

– дивідендів – частини прибутку, яка виплачується акціонерам у вигляді доходу на акції;

– нерозподіленого прибутку корпорацій, що направляється на збільшення реальних активів фірм і є власністю корпорацій;

5) амортизаційні відрахування (A) – кошти, які використовуються для заміни зношених протягом року машин, устаткування, будівель;

б) непрямі податки на бізнес (T_n) – податки на товари і послуги, які встановлюються у вигляді надбавки до ціни виробника: податок на додану вартість, акцизи, митні збори, ліцензійні платежі, що надходять до державного бюджету.

Слід враховувати, що амортизаційні відрахування і непрямі податки на бізнес – це кошти, не пов'язані з виплатою доходів.

Таким чином, ВВП за доходами представляє суму доходів всіх суб'єктів економічної діяльності, порядок його розподілу в суспільстві

$$Y(GNP) = w + R + s + P_z + A + T_n.$$

Оскільки витрати одних економічних суб'єктів є одночасно доходами інших, то валовий внутрішній продукт, розрахований за методом потоку витрат, дорівнює валовому внутрішньому продукту, розрахованому методом потоку доходів:

$$C + I + G + X_n = w + R + s + P_z + A + T_n.$$

ВВП служить основою для розрахунку інших показників, що характеризують процес його перерозподілу, здійснюваний в основному через податкову систему. Найважливішими серед них є чистий внутрішній продукт, національний дохід, особистий дохід, дохід у розпорядженні.

Чистий внутрішній продукт (ЧВП) – це валовий внутрішній продукт за вирахуванням амортизаційних відрахувань:

$$\text{ЧВП} = \text{ВВП} - A.$$

Національний дохід (НД) – це сума факторних доходів, зароблених всіма верствами суспільства в поточному році в результаті використання наявних економічних ресурсів:

$$\text{НД} = \text{ЧВП} - \text{непрямі податки на бізнес} = w + R + i + P_z.$$

Особистий дохід (ОД) – це отриманий дохід, а не зароблений, як національний дохід. Щоб отримати величину особистого доходу необхідно з національного доходу відняти ті доходи, які не доходять до домашніх господарств (податки на прибуток корпорацій, нерозподілений прибуток корпорацій, відрахування до пенсійного фонду і на соціальне страхування). З іншого боку, особистий дохід включає трансферти, які за своєю суттю не є

заробленим доходом:

ОД = НД – податки на прибуток корпорацій –
– нерозподілений прибуток корпорацій – відрахування на
соціальне страхування + трансфертні платежі.

Дохід (РД) у розпорядженні, включає ту частину особистого доходу, яка знаходиться у розпорядженні населення і витрачається ним на придбання споживчих благ і заощадження:

РД = ОД – податки на особисті доходи
(прибутковий податок, податок на прибуток
в некорпоративному секторі, податок на майно, податок на спадок).

4. Номінальний і реальний ВВП

Всі макроекономічні показники безпосередньо обчислюються в поточних цінах, тобто цінах того періоду, у момент якого здійснюється облік або аналіз. А це означає, що рівень і динаміка, наприклад ВВП, залежить не тільки від зміни обсягів національного виробництва, але і від зміни цін, в яких ці обсяги вимірюються. Тому розрізняють номінальний і реальний валовий внутрішній продукт (валовий національний продукт). **Номінальний ВВП (ВНП)** – це поточний обсяг виготовлених за рік товарів і послуг, виражений в поточних цінах. **Реальний ВВП (ВНП)** – поточний обсяг виробництва, підрахований в зіставних цінах базисного періоду. Саме показник реального ВВП (ВНП) використовується при аналізі динаміки розвитку економіки або для порівняння рівня розвитку економіки в різних країнах, оскільки вимірює вартість кінцевих товарів і послуг, вироблених в країні за рік в постійних, фіксованих цінах і є, тому, точнішим показником функціонування економіки.

Таким чином, реальний ВВП розраховується за допомогою коригування номінального ВВП на індекс цін:

$$\text{Реальний ВВП} = \frac{\text{Номінальний ВВП}}{\text{Індекс цін}}.$$

Індекс цін – показник, що характеризує темп зростання ринкових цін поточного року в порівнянні з базисним. Якщо ціни на товари і послуги знижуються, а значить величина індексу цін менше одиниці, то відбувається коригування номінального ВВП у бік збільшення. Даний процес називається **інфлюванням**. Якщо ж ціни на товари і послуги зростають, а, отже, величина індексу цін більше одиниці, то відбувається **дефлювання**, тобто коригування

номінального ВВП у бік його зниження.

Аналізуючи зміну темпів інфляції, динаміку вартості життя використовуються різні індекси цін.

Індекс споживчих цін, або індекс Ласпейреса, наприклад, показує зміну середнього рівня цін так званої «споживчого кошика», склад якого фіксується на рівні базисного року. Тому його ще називають індексом цін з базисними вагами:

$$P_L = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^t \cdot Q_i^0}{\sum_{i=1}^n P_i^0 \cdot Q_i^0},$$

де P_i^0 і P_i^t – ціни i -того блага, відповідно, в базисному (0) і поточному (t) періоді;

Q_i^0 – кількість i -того блага в базисному періоді. Даний показник, проте, не враховує зміни в структурі споживання в поточному періоді, можливість заміни дорожчих благ дешевшими в умовах зростання цін, що, у свою чергу, завищує зростання вартості життя.

Інший показник – дефлятор ВВП або індекс Пааше використовує як ваги набір благ поточного періоду:

$$P_p = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^t \cdot Q_i^t}{\sum_{i=1}^n P_i^0 \cdot Q_i^t},$$

де Q_i^t – кількість i -того блага в поточному періоді. Якщо розглядати всі товари і послуги, що включаються у ВВП (ВНП), і, відповідно, їх ціни, то дійсно отримаємо дефлятор ВВП (ВНП), що відображає взаємозв'язок номінального і реального ВВП (ВНП):

$$\text{Дефлятор ВВП (ВНП)} = \frac{\text{Номінальний ВВП (ВНП)}}{\text{Реальний ВВП (ВНП)}}.$$

На відміну від попереднього показника – індексу Ласпейреса – індекс Пааше декілька занижує зростання вартості життя, оскільки не враховує зміну цін на блага, які були присутні в «споживчому кошику» в базисному році, але відсутні в поточному.

Видатний американський економіст і статистик Ірвінг Фішер запропо-

нував усунути недоліки цих індексів, визначаючи середнє геометричне між базисними і поточними індексами:

$$P_F = \sqrt{P_L \cdot P_P}.$$

ВВП є умовою процвітання будь-якого суспільства, тому воно зацікавлене в його постійному збільшенні. Це збільшення можна виміряти за допомогою двох взаємопов'язаних показників: зростання за певний період часу реального ВВП (ВНП) або зростання ВВП (ВНП) на душу населення.

Найчастіше визначають темпи приросту реального ВВП (ВНП) як відношення приросту реального ВВП (ВНП) до базисного реального ВВП (ВНП), виражене у відсотках.

Показник ВВП – зручний інструмент порівняння рівнів економічного розвитку країн і добробуту їх населення. Чим вище ВВП на душу населення для кожної країни, тим вище якість життя її громадян. Проте, не слід забувати про ті труднощі підрахунку ВВП, про які йшла мова раніше. ВВП – достатньо надійний, але не універсальний критерій економічного добробуту країни.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Проблеми підрахунку ВВП.
2. Додана вартість.
3. Підрахунок ВВП методом доходів і витрат.
4. Підрахунок «кузенів» ВВП.
5. Номінальний і реальний ВВП. Дефлятор ВВП і індекс цін.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. *Виберіть правильну відповідь.*

1. Валовий внутрішній продукт – це сума вартостей:
  - а) всіх реалізованих товарів і послуг на території даної країни за рік;
  - б) всіх товарів і послуг, створених національним капіталом за рік;
  - в) кінцевих товарів і послуг, створених на території даної країни за рік;
  - г) всіх товарів і послуг, створених на території даної країни за рік.
2. Номінальний ВВП вимірюється у:
  - а) базисних незмінних цінах;
  - б) світових цінах;
  - в) цінах попереднього періоду;
  - г) ринкових поточних цінах.
3. При визначенні обсягу ВВП не враховується:
  - а) заробітна плата домашньої прислуги;
  - б) дохід від продажу приватизаційного сертифікату;

- в) дохід від облігації державної позики;
- г) податок на додану вартість.

4. Для визначення розміру національного доходу необхідно зменшити величину ВВП на суму:

- а) амортизаційних відрахувань;
- б) непрямих податків;
- в) амортизаційних відрахувань і непрямих податків;
- г) амортизаційних відрахувань, непрямих податків і податків на прибутки корпорацій.

5. Якщо рівень цін в 2007 р. складав 100 %, а в 2008 р. – 125 %, а реальний ВВП 2008 р. – 823 млрд грош. од., то номінальний ВВП 2008 р. дорівнює:

- а) 658,4 млрд грош. од.;
- б) 823 млрд грош. од.;
- в) 948 млрд грош. од.;
- г) 1028,75 млрд грош. од.

6. Трансфертні платежі – це:

- а) виплати урядом окремим домогосподарствам;
- б) виплати домогосподарствам, не обумовлені наданням з їх боку яких-небудь товарів або ресурсів;
- в) витрати держави, що включаються до складу ВВП;
- г) витрати домогосподарств на транспортні послуги.

7. Яка сума буде включена у ВВП, якщо відбулися наступні події:

1) бісквітна фабрика купила комп'ютери в бухгалтерію на суму 12000 грн.; 2) сім'я купила новий автомобіль ZAZ-DAEWU за 16000 грн.; 3) компанія PIRANA придбала контрольний пакет акцій компанії «Прогрес» за 835000 грн.

- а) на 12000 грн.; б) на 28000 грн.; в) на 847000 грн.; г) на 863000 грн.

8. Припустимо, що номінальний ВВП збільшився з 300 до 375 млрд грош. од., а дефлятор виріс зі 125 до 150. За цих умов реальний ВВП

- а) збільшився;
- б) зменшився;
- в) не змінився;
- г) не може бути розрахований, оскільки недостатньо даних.

9. Якщо акціонерні підприємства почнуть виплачувати акціонерам всі свої прибутки у формі дивідендів, то в національних рахунках виросте показник:

- а) ВВП;
- б) чистого експорту;
- в) прибутку корпорацій;
- г) особистого доходу.

10. Заощадження домогосподарств є компонентом:

- а) ВВП за витратами;
- б) споживчих витрат;
- в) трансфертних платежів;
- г) доходу у розпорядженні.

Завдання 2. Визначите, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть.

1. Заробітна плата державних службовців враховується при підрахунку ВВП за витратами.
2. Реальний ВВП – це вартість кінцевих товарів і послуг, створених за рік національним капіталом.
3. Реальний ВВП – це вартість товарів і послуг, виготовлених на території країни, виміряна в поточних цінах.
4. Дохід, отриманий від перепродажу акцій, враховується при підрахунку ВВП як прибуток корпорацій.
5. Національний дохід перевищує особистий дохід на величину особистого прибуткового податку.
6. Амортизація включається при підрахунку ВВП і за витратами і за доходами.
7. Величина чистого експорту завжди позитивне число.
8. Витрати домогосподарств на будівництво нового будинку включаються в споживчі витрати як придбання товарів тривалого користування.
9. Якщо ринкова вартість кінцевих товарів і послуг, вироблених в країні за рік, становить 295 млрд грош. од., а сума ПДВ складає 59 млрд грош. од., то ВВП країни дорівнює 354 млрд грош. од.
10. Якщо ціни валового випуску продукції за звітний період виросли на 25 %, а номінальний ВВП складає 325 млрд грош. од., то реальний ВВП становить 260 млрд грош. од.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі.

Задача 1. Результати діяльності підприємств показані в таблиці:

Підприємства	Виручка
Підприємство з роздрібного продажу одягу	300
Вівчарне підприємство	50
Підприємство по пошиттю шерстяного одягу	200
Підприємство по переробці шерсті	90
Підприємство з оптового продажу одягу	280

Визначте додану вартість, створену кожним підприємством.

Задача 2. Визначте, що з приведенного нижче враховується при підрахунку ВВП?

1. Плата приватного підприємства за оренду приміщення.
2. Робота сантехніка, який відремонтував водопровідні крани у власній квартирі.

3. Заробітна плата вчителя економіки.
4. Покупка компанією “Світоч” пакету акцій компанії “Золотий колос”.
5. Плата за квиток в тролейбусі.
6. Покупка Харківським військовим університетом нової вантажівки.
7. Плата фермера за автонапувалку для тварин.
8. Придбання фермером трактора в колгоспі.
9. Виплата стипендії студентам УІПА.
10. Виплата відсотків по облігації державної позики.

Задача 3. Нижче приведені деякі дані про функціонування економіки умовної країни:

Чисті приватні інвестиції	568
Дивіденди	120
Непрямі податки	74
Експорт	143
Державні закупівлі товарів і послуг	297
Амортизація	235
Імпорт	156
Заробітна плата найнятих робітників	450
Споживчі витрати	508

Підрахуйте: 1) обсяг валових приватних інвестицій; 2) обсяг валового внутрішнього продукту.

Задача 4. Використовуючи приведені нижче в таблиці дані, визначте обсяг валового національного продукту: а) методом потоку доходів; б) методом потоку витрат. Підрахуйте також наступні показники: 1) чистий національний продукт; 2) національний дохід; 3) особистий дохід; 4) дохід у розпорядженні.

1. Експорт	132	10. Трансфертні платежі	1028
2. Дивіденди	170	11. Відсотки на капітал	291
3. Амортизація	534	12. Доходи індивідуальних власників	398
4. Заробітна плата	3420	13. Споживчі витрати	3883
5. Державні закупівлі товарів і послуг	1013	14. Імпорт	189
6. Рента	43	15. Відрахування на соціальне страхування	533
7. Непрямі податки	461	16. Нерозподілений прибуток корпорацій	122
8. Чисті приватні інвестиції	254	17. Податки на особисті доходи	626
9. Податки на доходи корпорацій	188		

Задача 5. Визначте величину чистого експорту, якщо результати соціально-економічного розвитку країни в звітному періоді наступні (млн грош. од.):

Рента	140
Трансфертні платежі	70
Заробітна плата	210
Відсоток	110
Прибутки корпорацій	134
Державні закупівлі товарів і послуг	200
Дивіденди	90
Прибутки індивідуального сектора	30
Непрямі податки	76
Чисті внутрішні інвестиції	270
Споживчі витрати	240
Валові внутрішні інвестиції	780

Задача 6. Підрахуйте величину реального валового внутрішнього продукту, якщо відомо, що номінальний валовий внутрішній продукт відповідного періоду складав 756 млрд грош. од., а ціни на товари і послуги протягом року виросли на 24 %.

Задача 7. Припустимо, що в країні виготовляються і споживаються три блага. У таблиці, наведеній нижче, представлені дані про кількість і ціну (за одиницю) кожного з них за 2 періоди. Підрахуйте індекс Ласпейреса, індекс Пааше і індекс Фішера.

Блага	2008		2009	
	Кількість	Ціна	Кількість	Ціна
А	20	10	18	12
Б	325	2	320	3
В	5	725	4	805

ТЕМА 3. ТОВАРНИЙ РИНОК

1. Модель економічного кругообігу
2. Сукупний попит
3. Сукупна пропозиція
4. Взаємодія сукупного попиту і сукупної пропозиції. Макроекономічна рівновага

1. Модель економічного кругообігу

Основними суб'єктами економічних відносин є величезна кількість фірм і домашніх господарств, державні інститути і представники іноземних компа-

ній. Кожен з них прагне досягти своїх цілей, задовольнити свої потреби, запроваджуючи в життя свої плани і рішення. Проте, як відомо, брунівського руху в економіці не існує. Між всіма економічними суб'єктами, яких в результаті використання макроекономічного агрегування називають відповідними секторами, існує взаємодія і взаємозв'язок, що позначається на функціонуванні всієї національної економіки. Щоб зрозуміти характер і напрями дії окремих секторів економіки для з'ясування закономірностей розвитку всього національного господарства, необхідно охарактеризувати модель кругообігу продуктів і доходів.

В умовах чистого ринку модель кругообігу показує взаємодію фірм і домашніх господарств опосередковану рухом двох зустрічних потоків: ресурсів і товарів, направлених проти годинникової стрілки, і грошей, які рухаються за годинниковою стрілкою. У даній моделі не враховується вплив держави і іноземного сектора, що дає можливість акцентувати увагу тільки на взаємозв'язку між двома основними суб'єктами ринкових відносин в закритій економіці.

Сектор домашніх господарств включає величезну кількість приватних суб'єктів, які прагнуть задовольнити свої власні потреби. Домогосподарства є основними постачальниками економічних ресурсів, необхідних для виробничої діяльності підприємницького сектора. Отримуючи різні види доходів, домогосподарства купують готову продукцію на них, а також частину грошей – зберігають або накопичують.

Підприємницьким сектором є сукупність фірм або підприємств, які купують необхідні обсяги виробничих ресурсів, створюють готову продукцію і реалізують її з метою отримання прибутку. Даний сектор також має можливість зберігати частину свого майна.

Для характеристики «скарбнички суспільства», в якій акумулюються заощадження домогосподарств, амортизаційні відрахування, нерозподілений прибуток корпорацій, економісти використовують чисто уявну категорію – сектор майна.

Оскільки і домогосподарства, і підприємницький сектор прагнуть не тільки зберегти, але і примножити своє майно, добробут, то зростає при цьому роль фінансових посередників, що допомагають реалізувати вирішення економічних суб'єктів.

У найзагальнішому вигляді взаємозв'язок між сектором домогосподарств і підприємницьким сектором може бути представлений наступною схемою (див. рис. 3.1), в якій можна виділити наступні потоки:

1) постачання домогосподарствами на ринок ресурсів різноманітних чинників виробництва (праця, земля, капітал); 2) придбання фірмами необхідних чинників виробництва; 3) оплата придбаних фірмами ресурсів – ви-

трати виробництва; 4) отримання домогосподарствами різних доходів від продажу чинників виробництва; 5) постачання підприємницьким сектором виготовленої продукції на ринок товарів і послуг; 6) придбання домогосподарствами товарів і послуг; 7) споживчі витрати домогосподарств; 8) виручка підприємницького сектора; 9) заощадження домогосподарств; 10) заощадження підприємницького сектора; 11) накопичувані засоби фірм і домогосподарств; 12) інвестиції в підприємницький сектор; 13) накопичення домогосподарств.

Обмін чинників виробництва, майна і виготовлених товарів і послуг на відповідних ринках між економічними суб'єктами забезпечує постійне відновлення процесу кругообігу продуктів і доходів. Цей обмін опосередковується грошима.

Якщо розглядати змішану відкриту економіку, то до руху товарно-грошових потоків вносяться корективи за рахунок втручання держави і дій іноземного сектора. Державний сектор займається виробництвом суспільних благ, впливає на інші сектори економіки через податки, виплати дотацій і субвенцій підприємницькому сектору, трансфертних платежів домогосподарствам. Дія іноземного сектора на національну економіку здійснюється через обмін товарами, послугами, капіталом, валютами.

Фундаментальним поняттям економічного кругообігу є бюджет, що відображає всі доходи і витрати економічного суб'єкта. Зміну бюджету кожного з економічних суб'єктів можна представити в таблиці 3.1.

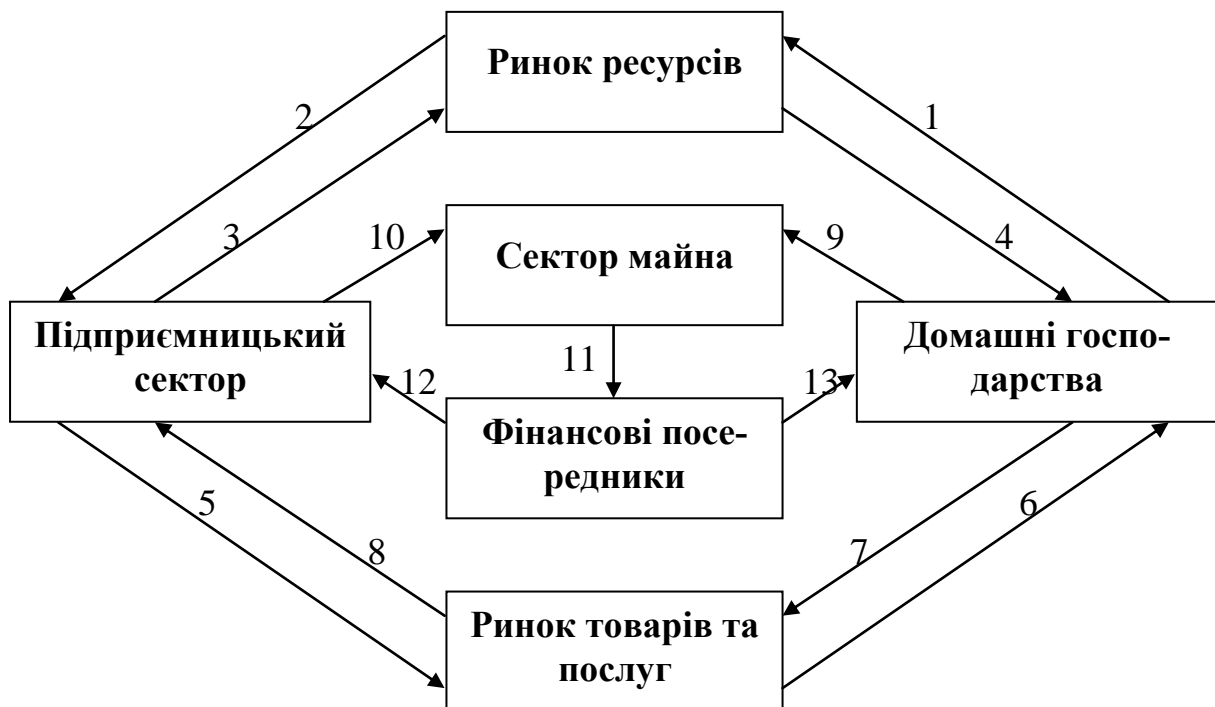

Рисунок 3.1 – Кругообіг продуктів і доходів в закритій національній економіці в умовах чистого ринку

Таблиця 3.1 – Табличне представлення кругообігу в змішаній відкритій економіці

Від \ До	Сектору домашніх господарств	Підприємницького сектору	Державного сектору	Іноземного сектору	Сектору майна
Сектора домогосподарств	–	Оплата благ	Прямі податки	Перекази частини доходу	Заощадження
Підприємницького сектору	Оплата чинників виробництва	–	Прямі і непрямі податки	Оплата імпорту	Амортизація, нерозподілений прибуток
Державного сектору	Трансфертні платежі	Оплата благ, субвенції, дотації	–	Економічна допомога	Надлишок бюджету
Іноземного сектору	Перекази	Оплата експорту	Економічна допомога	–	Дефіцит торгового балансу
Сектора майна	Споживання частини майна	Валові інвестиції	Дефіцит державного бюджету	Надлишок торгового балансу	–

Саме на моделі народногосподарського кругообігу, в якій процес функціонування національної економіки представлений у вигляді зустрічних матеріальних і грошових потоків між макроекономічними суб'єктами в ході відтворення благ і послуг, ґрунтується національне рахівництво. Крім того, оскільки в даній моделі показується, що всі економічні суб'єкти виступають і продавцями, і покупцями, то вона може бути використана при аналізі сукупного попиту і сукупної пропозиції. Адже сукупність відносин між економічними суб'єктами з приводу купівлі-продажу створеного в країні суспільного продукту є **ринком товарів і послуг**, складовими компонентами якого і є сукупний попит і сукупна пропозиція.

2. Сукупний попит

Макроекономіка, як відомо, користується агрегованими показниками. На відміну від індивідуального попиту **сукупний попит** є сумою всіх витрат макроекономічних суб'єктів на придбання кінцевих товарів і послуг, створених в національній економіці.

Як відомо, існує два зустрічні потоки в моделі народногосподарського кругообігу: матеріальний і грошовий. Тому і в структурі сукупного попиту можна виділити натурально-речову і вартісну форми сукупного попиту.

Натурально-речова форма сукупного попиту відображає суспільну потребу всіх макроекономічних суб'єктів в товарах і послугах. Тому в структурі

сукупного попиту виділяють товари і послуги невиробничого споживання, які задовольняють особисті і інші невиробничі потреби, а також сукупність всіх інвестиційних товарів і виробничих послуг.

З погляду вартісної форми сукупний попит відображає зв'язок між обсягом сукупного випуску суспільного продукту, який бажають і можуть придбати всі сектори економіки, і загальним рівнем цін. Іншими словами, **сукупний попит** – це попит домогосподарств, фірм, держави, іноземного сектора на загальний обсяг створених в національній економіці кінцевих товарів і послуг, який може бути пред'явлений при кожному рівні цін.

Найбільшу частину сукупного попиту (причому таку, що змінюється у край повільно) складають витрати домогосподарств на придбання споживчих товарів і послуг, які інакше називаються споживчими витратами або просто споживанням і позначаються як ***C*** (від англ. *consumption*).

Динамічнішим компонентом сукупного попиту, зміни якого викликають коливання ділової активності, є інвестиційні витрати, тобто попит підприємців на інвестиційні блага для відновлення зношеного і збільшення реального капіталу, а також попит домогосподарств на житлове будівництво, що позначаються як ***I*** (від англ. *investment*).

Третім елементом сукупного попиту є попит з боку державного сектора – державні закупівлі товарів і послуг. Необхідно пам'ятати, що в їх склад не включаються трансфертні платежі населенню, а також субсидії і субвенції підприємницькому сектору. Оскільки дані витрати пов'язані з процесом перерозподілу грошових коштів, а не з витратами на створення валового випуску продукції. Даний компонент позначають, як відомо, – ***G*** (від англ. *government*).

Ще однією складовою частиною сукупного попиту є попит з боку іноземного сектора, точніше – чистий експорт – ***E_n*** – різниця між попитом іноземних агентів на вітчизняну продукцію і попитом вітчизняних економічних суб'єктів на іноземні товари і послуги, тобто експорт мінус імпорт (від англ. *net export*).

Таким чином, сукупний попит в цілому може бути представлений як сума вище названих елементів витрат, що є нічим іншим як вартістю валового національного продукту, розрахованого методом витрат. Це означає, що сукупний попит ***AD*** (від англ. *aggregate demand*) дорівнює ***Y***:

$$AD = Y = C + I + G + E_n.$$

З визначення сукупного попиту видно, що існує певна залежність між обсягом створеного валового випуску благ і загальним рівнем цін. Ця залежність відображає дію **закону сукупного попиту**. Суть цього закону в тому, що

споживачі (всі сектори економіки) за інших рівних умов придбають тим більший обсяг національного продукту, чим нижче загальний рівень цін, і навпаки. Тобто між реальним обсягом валового внутрішнього продукту і рівнем цін існує зворотна залежність, яку можна відобразити графічно у вигляді кривої сукупного попиту AD (див. рис. 3.2).

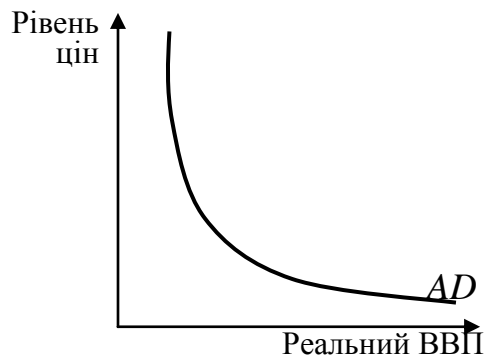

Рисунок 3.2 – Крива сукупного попиту

Дана крива сукупного попиту AD показує кількість кінцевих товарів і послуг, яку споживачі готові придбати при кожному можливому рівні цін. Причому необхідно врахувати, що дана модель сукупного попиту справедлива за умови незмінної кількості грошей і спирається на рівняння кількісної теорії грошей – формулу Фішера:

$$M \cdot V = P \cdot Q.$$

Виходячи з даного рівняння: $Q = AD = \frac{M \cdot V}{P}$. Отже, AD знаходиться в прямій залежності від грошової маси і швидкості обігу грошей і в зворотній залежності від рівня цін. Якщо пропозиція грошей ($M \cdot V$) незмінна, то обсяг національного виробництва (Q) повинен скорочуватися у міру зростання рівня цін (P). Тому крива сукупного попиту має вид спадаючої кривої.

Негативний нахил кривої AD пояснюється також дією трьох ефектів:

1) **ефект процентної ставки**, тобто ціни за користування грошима. Річ у тому, що зростання рівня цін збільшує попит на гроші, оскільки для здійснення операцій їх потрібно все більше. Це, у свою чергу, приводить до підвищення плати за використання позикових грошей – процентної ставки. Тому домогосподарства відкладають покупки, а підприємці скорочують інвестиції. В результаті при вищому рівні цін сукупний попит на товари і послуги зменшується;

2) **ефект багатства** або ефект касових залишків: зростання цін знижує

реальну купівельну спроможність накопичених фінансових коштів з фіксованою вартістю (облігації, депозити в банках, термінові рахунки), що робить їх власників відносно бідніше і примушує скорочувати витрати;

3) **ефект імпортних закупівель**: зростання цін усередині країни приводить до зменшення величини експорту і збільшення імпорту, що спричиняє за собою зниження обсягу сукупного попиту.

Вказані вище чинники називаються ціновими і означають зміну величини сукупного попиту, тобто рух уздовж незмінної кривої AD .

Проте, окрім цінових чинників на обсяг попиту на товари і послуги здійснюють вплив і нецінові, дія яких приводить до зміни грошової маси і швидкості обігу грошей, що графічно відбивається в зсуві кривої AD праворуч, якщо сукупний попит збільшується, і ліворуч, якщо він зменшується (див. рис. 3.3). В основному це все чинники, що впливають на складові елементи AD . До них відносяться:

1) **зміни в споживчих витратах**, які у свою чергу залежать від:

- динаміки добробуту споживачів. Коливання вартості майна приведуть до зміни рішень про покупки товарів і послуг. Так, наприклад, різке збільшення курсу цінних паперів, якими володіють домогосподарства, викличе збільшення споживчих витрат, а це в свою чергу приведе до зростання сукупного попиту;

- динаміки заборгованості споживачів. Адже щоб погасити збільшені борги, необхідно зменшити поточне споживання, а, отже, скоротити AD ;

- динаміки податків на доходи споживачів, адже чим вищі ставки прибуткового податку, тим менше чистий дохід, а значить споживчі витрати і AD в цілому;

- очікувань споживачів, особливо в умовах дуже високого рівня інфляції;

2) **зміни в інвестиційних витратах**, на які здійснюють вплив:

- динаміка процентної ставки, не пов'язана зі зміною цін (наприклад, внаслідок зміни грошової маси). Зростання процентної ставки приводить до подорожчання кредитів, а це при незмінному рівні цін і неможливості збільшити прибуток за рахунок зростання цін неминуче приведе до скорочення AD ;

- очікувані прибутки від інвестицій. Якщо отримання прибутку проблематичне, то інвестиційні витрати зменшуються, скорочуючи і AD ;

- наявність надмірних виробничих потужностей є чинником уповільнення вкладення інвестицій;

- розвиток технологій. Поява нових технологій примушує підприємців збільшувати інвестиційні витрати;

– динаміка податків на доходи підприємців і здійснення податкових пільг відносно інвестицій. Збільшення ставки оподаткування зменшують прибуток фірм, знижуючи стимули до здійснення інвестицій, введення податкових пільг на інвестиції навпаки збільшують AD ;

3) **зміни в обсягах державних закупівель** також безпосередню впливають на положення кривої сукупного попиту;

4) **зміни чистого експорту** внаслідок:

- коливань цін на товари та послуги на ринках інших країн;
- динаміки національного доходу в зарубіжних країнах;
- коливань валютних курсів;

5) **зміни пропозиції грошей**. Збільшення грошової маси в країні в короткостроковому періоді призводить до зниження процентної ставки, поліпшення умов кредитування, а, отже, до збільшення інвестування і зростання AD .

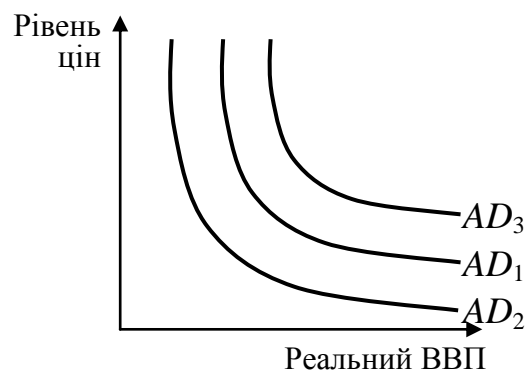

Рисунок 3.3 – Зміни в сукупному попиті (переміщення від AD_1 до AD_2 означає зменшення, а зрушення до AD_3 – збільшення сукупного попиту)

Таким чином, існує величезна кількість чинників, що впливають на той обсяг реального валового внутрішнього продукту, який макроекономічні суб'єкти бажають і можуть придбати при даному рівні цін.

3. Сукупна пропозиція

Другою складовою ринку товарів та послуг виступає сукупна пропозиція. **Сукупна пропозиція** – це наявний реальний обсяг виробництва, який фірми бажають і можуть запропонувати на ринку в певний період часу при кожному можливому рівні цін. Часто це поняття використовують як синонім ВВП (ВНП), розрахованому методом доходів. З визначення видно, що існує залежність між обсягом національного виробництва і рівнем цін. Причому вищі ціни створюють стимули для виробництва все більшої кількості благ і поста-

чання їх на ринок і навпаки. Отже, між даними величинами існує пряма залежність. Цю залежність називають **законом сукупної пропозиції**.

Що стосується природи і форми кривої сукупної пропозиції, то у представників різних економічних шкіл і течій із цього приводу існують розбіжності.

Незаперечним є той факт, що вплив зміни цін на обсяг національного продукту залежить від тривалості аналізованого періоду: короткострокового або довгострокового. Основним критерієм виділення короткострокового і довгострокового періодів є гнучкість цін. У макроекономічному довгостроковому періоді всі ціни, як на товари, так і на ресурси є гнучкими, вільно встановлюваними, змінними в одній і тій же пропорції, що відсутнє в короткостроковому періоді. Оскільки фірми чекають пропорційної зміни цін на товари і ресурси, вони позбавляються стимулів до збільшення обсягів виробництва при зростанні рівня цін, оскільки припускають, що їх витрати виростуть в тій же пропорції, що і ціни. До того ж довгострокова крива сукупної пропозиції залежить від наявних економічних ресурсів. Тому крива сукупної пропозиції *AS* (від англ. *aggregate supply*) в довгостроковому періоді має вид вертикальної прямої, представленої на рис. 3.4. Реальний обсяг випуску (Y^*), що визначає положення даної лінії, – це потенційний обсяг національного виробництва (максимально можливий випуск ВВП за умови повної зайнятості).

Що стосується короткострокового періоду, то економісти-класики відстоюють точку зору, відповідно до якої крива сукупної пропозиції також має вид вертикальної лінії. Адже класики виходили з того, що завдяки певним силам, властивим ринковій економіці, яка функціонує в умовах досконалої конкуренції, повна зайнятість стає нормою. Ніяких обмежень вільного переміщення ресурсів не існує, всі ринки є конкурентними, ціни економічних ресурсів – гнучкі.

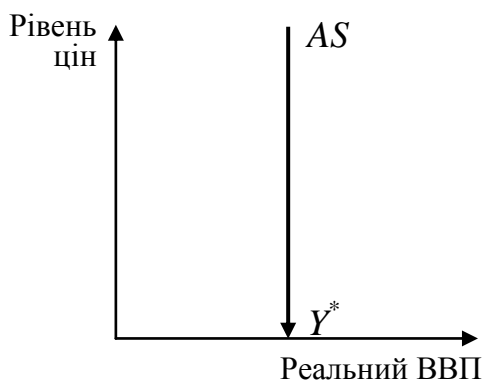

Рисунок 3.4 – Довгострокова крива сукупної пропозиції

Прихильники ж кейнсіанської теорії доводять, що економіка не завжди функціонує в умовах повної зайнятості, а ціни ресурсів не є гнучкими. А оскільки не всі ресурси використовуються, то в економіці не відчувається гострий дефіцит ресурсів, і збільшення обсягів національного виробництва може бути досягнуте без підвищення цін на ресурси. А значить і крива сукупної пропозиції є горизонтальною лінією.

Сучасна економічна наука зробила спробу синтезу класичних і кейнсіанських поглядів на криву сукупної пропозиції. Аналізуючи стан економіки, сучасні автори представляють гіпотетичну криву сукупної пропозиції як лінію, що складається з трьох певних сегментів або відрізків, представлену на рис. 3.5.

Дана форма кривої сукупної пропозиції відбиває зміну витрат на одиницю продукції при зміні обсягу національного виробництва.

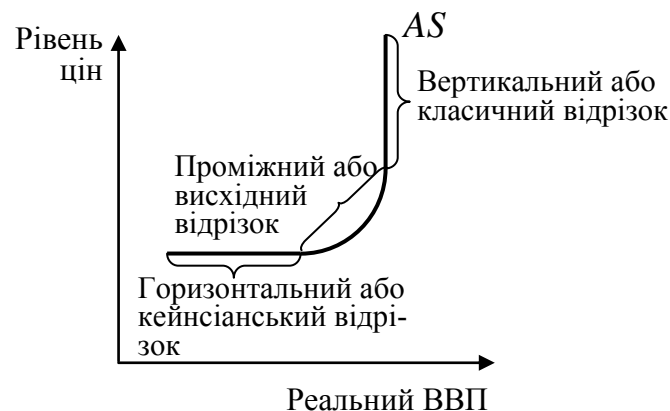

Рисунок 3.5 – Сучасний погляд на криву сукупної пропозиції

Горизонтальний (кейнсіанський) відрізок. Даний відрізок називають іменем англійського економіста Джона Мейнарда Кейнса, який проаналізував функціонування економіки США в період Великої депресії. І, дійсно, даний відрізок свідчить про те, що економіка знаходиться в стані глибокого спаду і значна частина ресурсів використовується не повністю. Тому можна задіяти додаткові ресурси у виробництво, не чинячи при цьому тиску на рівень цін.

Проміжний (висхідний) відрізок. У міру вичерпання найважливіших економічних ресурсів витрати на їх залучення зростатимуть, а це означає, що збільшення реального обсягу виробництва супроводжується зростанням рівня цін.

Вертикальний (класичний) відрізок свідчить, що економіка досягла повної зайнятості. Окремі фірми можуть спробувати збільшити масштаби свого виробництва, заплативши вищу ціну ніж інші конкуренти за ресурси, що залучають. Проте при повній зайнятості цих ресурсів, а значить, і збільшення

обсягів виробництва позбудуться інші фірми. Тому будь-яке підвищення цін не приведе до збільшення реального обсягу національного виробництва.

Таким чином, різні сегменти або відрізки кривої AS дають можливість проаналізувати умови функціонування і стан економічної системи. У реальному житті крива сукупної пропозиції має вид висхідної кривої, що підтверджують три концепції: теорія невірних уявлень, теорія жорсткої заробітної плати і теорія жорстких цін. Суть цих теорій коротко полягає в наступному:

1) теорія невірних уявлень: несподіване підвищення рівня цін примушує деяких виробників вважати, що відносні ціни на їх продукцію ростуть, і ухвалювати рішення про нарощування виробництва.

2) теорія жорсткої заробітної плати: несподіване підвищення рівня цін призводить до зниження реальної заробітної плати, що примушує фірми наймати додаткових робітників і випускати додаткову кількість продукції.

3) теорія жорстких цін: при несподіваному підвищенні рівня цін деякі фірми продовжують якийсь час зберігати колишні ціни на свою продукцію, що приводить до збільшення обсягів продажів і змушує нарощувати виробництво.

Як і у випадку з сукупним попитом існують цінові і нецінові чинники, що впливають на сукупну пропозицію. Зміну рівня цін означає рух уздовж незмінної кривої AS . Нецінові ж чинники сукупної пропозиції змінюють положення кривої AS , зсуваючи її праворуч, що означає збільшення сукупної пропозиції, і ліворуч, указуючи на зменшення сукупної пропозиції (див. рис. 3.6).

Переміщення від AS_0 до AS_1 означає зменшення сукупної пропозиції, а зсув до AS_2 свідчить про збільшення сукупної пропозиції.

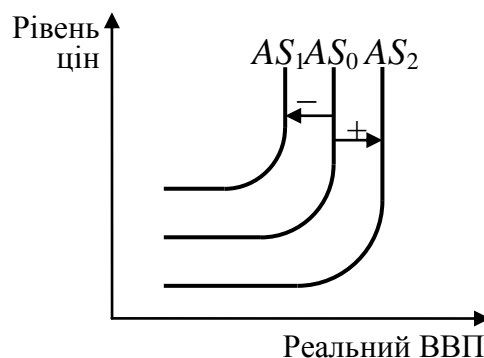

Рисунок 3.6 – Зміна сукупної пропозиції під впливом нецінових чинників

До нецінових чинників сукупної пропозиції відносяться:

1) **зміни цін на ресурси:** зниження цін на ресурси призводить до зниження середніх загальних витрат і тим самим до збільшення сукупної пропо-

зиції. Вплив на ціни на ресурси, які використовуються в процесі виробництва, у свою чергу здійснюють:

- наявність внутрішніх ресурсів;
- ціни на імпортовані ресурси;
- панування на ринку (характеристика ринкової структури, можливість диктувати ціни на ресурси в умовах недосконалої конкуренції);

2) **зміни в продуктивності**: збільшення продуктивності означає, що при даному обсязі ресурсів або витрат можна отримати більший реальний обсяг національного виробництва за кожного рівня цін, зниження продуктивності приводить до збільшення середніх витрат і зсуву кривої сукупної пропозиції вліво;

3) **зміни правових норм**, а саме зміна податків і субсидій і характеру державного регулювання. Наприклад, субсидії або субвенції підприємницькому сектору зменшують витрати виробництва і збільшують сукупну пропозицію;

4) **очікування зміни рівня цін**: очікування підвищення рівня цін приводить до зсуву короткострокової кривої сукупної пропозиції вліво.

4. Взаємодія сукупного попиту і сукупної пропозиції. Макроекономічна рівновага

Охарактеризувавши сукупний попит і сукупну пропозицію, ми отримали основні інструменти для аналізу короткострокових коливань економіки. Розглядаючи одночасно і сукупний попит і сукупну пропозицію, можна визначити механізм формування рівноважного обсягу національного виробництва і рівноважного рівня цін. Встановлення рівноважного рівня цін і рівноважного обсягу національного виробництва або досягнення **макроекономічної рівноваги** означає такий стан економіки, при якому сукупні витрати рівні сукупним доходам, або величина сукупного попиту дорівнює величині сукупної пропозиції. Графічно рівноважний стан національної економіки характеризується точкою перетину кривих **AD** і **AS** (див. рис. 3.7). Необхідно також відзначити, що точка перетину кривих **AD** і **AS** свідчить не тільки про сталий рівноважний рівень цін, рівноважний обсяг національного виробництва, але також і про рівень безробіття (незайнятості економічно активного населення). Про рівень цін свідчить координата точки рівноваги по вертикальній осі «Рівень цін», про величину рівноважного обсягу виробництва і тісно пов'язаного з ним рівня безробіття – координата по горизонтальній осі «Реальний ВВП». Природно, що чим більше величина реального ВВП, тим нижче рівень безробіття, а, отже, вище рівень зайнятості в країні.

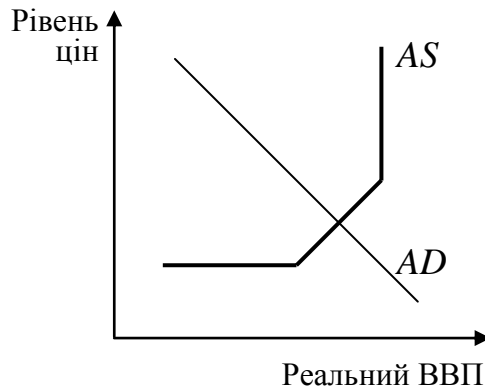

Рисунок 3.7 – Макроекономічна рівновага

Механізм формування рівноважного обсягу виробництва залежатиме від того, на якому з відрізків сукупної пропозиції відбудеться перетин з кривою сукупного попиту. На рис. 3.8 зображено три можливі ситуації макроекономічної рівноваги. Точка E_1 відображає ситуацію макроекономічної рівноваги при високому рівні безробіття, невеликому (в порівнянні з потенційними можливостями) обсязі національного виробництва. Точка E_2 характеризує макроекономічну рівновагу в умовах неповної зайнятості, наявності «вільних» ресурсів, але вже при зміні рівня цін. Точка E_3 дає можливість говорити про макрорівновагу в умовах повної зайнятості.

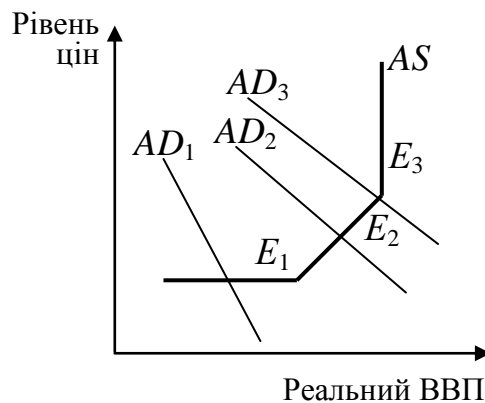

Рисунок 3.8 – Модель «сукупний попит і сукупна пропозиція»

В кейнсіанській теорії макроекономічної рівноваги домінуючу роль у формуванні рівноважного обсягу національного виробництва грає сукупний попит. У класичній економічній теорії верховенство належить сукупній пропозиції, чинникам що його обумовлює, і, перш за все обсягам наявних ресурсів, а сукупний попит впливає лише на рівень цін. Сучасні теоретики вважають, що в

короткостроковому періоді на формування рівноважного обсягу національного виробництва здійснюють вплив, як сукупний попит, так і сукупна пропозиція. Це підтверджує висхідна короткострокова крива сукупної пропозиції.

Зміну сукупного попиту, а, отже, і зміну макроекономічної рівноваги також слід розглядати в трьох випадках.

1. Зростання сукупного попиту на горизонтальному або кейнсіанському відрізку сукупної пропозиції (зсув від AD_1 до AD_2 на рис. 3.9.) приведе до збільшення обсягу реального ВВП, зростання зайнятості без якої-небудь зміни цін. Тобто в умовах економічного спаду або депресії, коли в економіці спостерігаються значне безробіття і не завантажені виробничі потужності, виробники можуть отримати ресурси по стабільних цінах, не здійснюючи вплив на рівень цін.

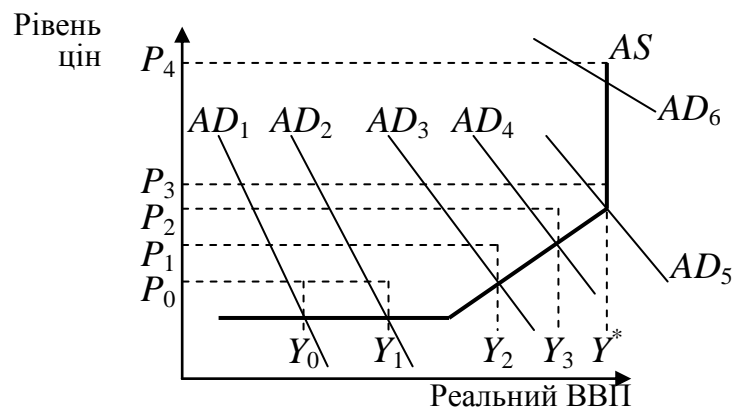

Рисунок 3.9 – Модель зміни макроекономічної рівноваги: зсув сукупного попиту

2. Збільшення сукупного попиту на проміжному або висхідному відрізку кривої сукупної пропозиції (зрушення від AD_3 до AD_4) збільшує рівноважний реальний обсяг виробництва, рівень зайнятості і рівноважний рівень цін.

3. Збільшення сукупного попиту на вертикальному або класичному відрізку кривої сукупної пропозиції (зсув від AD_5 до AD_6) приведе до зростання рівня цін, а реальний обсяг виробництва залишиться незмінним при повній зайнятості.

Зменшення ж сукупного попиту супроводжується деякою складністю. Якщо початкова макроекономічна рівновага знаходилася на горизонтальному або кейнсіанському відрізку, то зменшення сукупного попиту означатиме зсув кривої AD вліво, що приведе до зменшення рівноважного обсягу національного виробництва, збільшення безробіття при незмінному рівні цін. А ось скорочення сукупного попиту на проміжному і класичному відрізках супроводжу-

ється дією так званого ефекту храповика (храповик – механізм, що дозволяє крутити колесо вперед, але не назад). Складність полягає в тому, що ціни на товари і ресурси стають «нерішучими», негнучкими і не проявляють тенденції до зниження (див. рис. 3.10). В результаті збережеться вищий рівень цін, а реальний ВВП знизиться. Тому в графіці сукупної пропозиції спостерігатиметься асиметрія, що полягає в тому, що, коли сукупний попит росте, кейнсіанський відрізок відхиляється вгору легко і швидко, але коли сукупний попит зменшується, вниз відхиляється поволі або зовсім не відхиляється.

Зниження сукупного попиту від AD_1 до AD_2 приводить до «завмирання» рівноважної ціни на колишньому рівні P_1 і зменшенню рівноважного обсягу національного виробництва до Y_3 .

Зміна сукупної пропозиції також позначається на параметрах макроекономічної рівноваги (див. рис. 3.11).

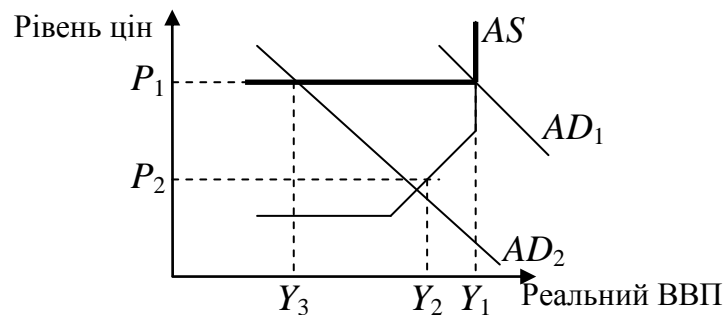

Рисунок 3.10 – Ефект храповика

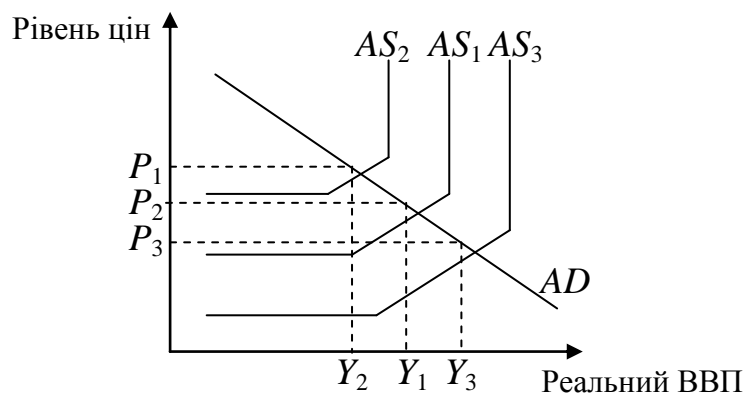

Рисунок 3.11 – Модель зміни макроекономічної рівноваги: зрушення сукупної пропозиції

Переміщення кривої сукупної пропозиції при незмінній кривій сукупного попиту праворуч (з положення AS_1 в положення AS_3) свідчить про економічне зростання, збільшення обсягів національного виробництва, зниження рів-

ня безробіття і зменшення рівня цін. Зрушення кривої сукупної пропозиції вліво (з положення AS_1 в положення AS_2) означає зростання витрат виробництва на одиницю продукції, зростання цін, зменшення рівноважного обсягу реального ВВП і збільшення безробіття.

Модель «сукупний попит – сукупна пропозиція» є базовою моделлю макроекономічної рівноваги. У реальній економіці між сукупним попитом і сукупною пропозицією постійно існують розбіжності. Досягнення ж ринкової рівноваги може супроводжуватися як економічними, так і соціальними втратами. Для зменшення втрат необхідне державне регулювання економіки на макроекономічному рівні.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Модель економічного кругообігу.
2. Суть сукупного попиту і чинники, що впливають на нього.
3. Сукупна пропозиція. Цінові і нецінові чинники сукупної пропозиції.
4. Макроекономічна рівновага і її зміна.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. *Виберіть правильну відповідь.*

1. Якщо крива сукупного попиту перетинає криву сукупної пропозиції на проміжному відрізку, то за інших рівних умов збільшення державних трансфертних виплат приведе до:

- а) росту цін, зростанню безробіття, зростанню реального ВВП;
- б) росту цін, зниженню зайнятості і зниженню реального ВВП;
- в) росту цін при незмінному рівні зайнятості і зменшенні рівня безробіття;
- г) осту цін, зростанню зайнятості і зростанню реального ВВП.

2. До скорочення сукупного попиту за інших рівних умов приведе:

- а) збільшення споживчих витрат;
- б) зростання експорту;
- в) зростання імпорту;
- г) збільшення інвестиційних витрат.

3. У моделі макроекономічної рівноваги збільшення кількості грошей в обігу відбивається зсувом:

- а) кривої сукупного попиту вліво;
- б) кривої сукупного попиту праворуч;
- в) кривої сукупної пропозиції вліво;
- г) кривої сукупної пропозиції праворуч.

4. Одночасне збільшення рівноважного обсягу реального ВВП і рівня цін в моделі $AD-AS$ може бути викликане:

- а) зменшенням сукупного попиту і сукупної пропозиції;
- б) збільшенням сукупного попиту і сукупної пропозиції;
- в) зменшенням сукупного попиту і збільшенням сукупної пропозиції;
- г) збільшенням сукупного попиту і зменшенням сукупної пропозиції.

5. Спадаючий характер кривої сукупного попиту пояснюється:

- а) ефектом доходу;
- б) ефектом багатства;
- в) ефектом заміщення;
- г) ефектом Гіффена.

6. До нецінових чинників сукупної пропозиції відноситься:

- а) зміни в добробуті споживачів;
- б) зміни в інвестиційних витратах;
- в) зміни правових норм;
- г) зміни валютного курсу.

7. Якщо крива сукупного попиту перетинає криву сукупної пропозиції на класичному відрізку, то збільшення цін на капітальні ресурси приведе до:

- а) зменшення зайнятості населення;
- б) обов'язкового зниження загального рівня цін;
- в) обов'язкового збільшення реального обсягу виробництва;
- г) зсуву кривої сукупного попиту на товари і послуги вліво.

8. Кейнсіанський відрізок кривої сукупної пропозиції відображає стан економіки за умови:

- а) повної зайнятості;
- б) неповного використання виробничих ресурсів;
- в) все зростаючого рівня цін;
- г) досягнення потенційного ВВП.

9. Збільшення інвестиційних витрат приведе до зростання рівноважного реального ВВП і підвищення рівня цін, якщо зсув сукупного попиту відбувається на:

- а) кейнсіанському відрізку AS ;
- б) проміжному відрізку AS ;
- в) класичному відрізку AS ;
- г) кейнсіанському і проміжному відрізках AS .

10. Стагфляція – це результат зрушення:

- а) кривої сукупного попиту вліво;
- б) кривої сукупного попиту вправо;
- в) кривої сукупної пропозиції вліво;
- г) кривої сукупної пропозиції вправо.

11. У моделі $AD-AS$ перехід до нової рівноваги з вищими значеннями рівня цін і реального ВВП обумовлений:

- а) зниженням цін на імпортні ресурси;
- б) збільшенням пропозиції грошей;
- в) зниженням ставки номінальної заробітної плати;
- г) збільшенням заборгованості домогосподарств.

12. Якщо в умовах макроекономічної рівноваги, що досягається на проміжному відрізку AS , збільшується швидкість обігу грошей, то при незмінній грошовій масі підвищується:

- а) рівноважний рівень цін і росте рівень безробіття;
- б) рівноважний рівень цін і зменшується обсяг реального ВВП;
- в) рівноважний рівень цін і росте рівень зайнятості;
- г) рівноважний рівень цін, а обсяг реального ВВП залишається незмінним.

Завдання 2. *Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть.*

1. Поліпшення добробуту домогосподарств сприятиме зростанню рівноважного реального ВВП.
2. Збільшення надмірних потужностей збільшує сукупний попит.
3. Виплата дивідендів в моделі економічного кругообігу відбивається в русі грошей від державного сектора до сектора домогосподарств.
4. Збільшення процентної ставки, викликане зміною рівня цін, приводить до зрушення кривої сукупного попиту вліво.
5. Зростання національного доходу Росії приведе до зсуву кривої сукупного попиту в Україні вліво.
6. Збільшення державних трансфертних виплат приводить до збільшення сукупної пропозиції.
7. Підвищення податкових ставок приведе до зменшення реального ВВП.
8. Ефект храповика полягає в тому, що збільшення сукупного попиту підвищує рівень цін, але при зменшенні його протягом короткого періоду часу не можна чекати падіння цін.
9. Якщо крива AD перетинає криву AS на класичному відрізку, то оптимістичні прогнози на отримання прибутків на вкладений капітал приведе до зростання рівноважного реального обсягу виробництва.
10. В результаті зниження курсу національної валюти щодо інших валют можна чекати, що наш експорт зросте, а наш імпорт зменшиться, що означає зростання сукупного попиту.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі.

Задача 1. Визначте зміни в сукупному попиті і покажіть їх графічно, якщо: а) домогосподарства починають купувати більше продовольчих товарів; б) уряд скорочує військові витрати на 35 %; в) збільшуються приватні заощадження; г) збільшується грошова маса в обігу; д) рівень цін на товари і послуги підвищується на 20 %.

Задача 2. Графічно покажіть зміни в сукупній пропозиції, якщо: а) країни ОПЕК знижують виробництво сирої нафти на 25 %; б) повинь знищила третину урожаю зернових; в) під Харковом відкрито родовище природного газу; г) рівень цін на випуск продукції знижується на 10 %; д) профспілки активізують свою діяльність, росте рівень заробітної плати.

Задача 3. Визначте рівноважний обсяг національного виробництва, якщо відомо, що функція споживання $C = 90 + 0,4Y$, функція інвестування $I = 70 + 0,2Y$, державні витрати – 76 млрд грош. од., експорт – 45 млрд грош. од., імпорт – 55 млрд грош. од.

Задача 4. Кругообіг витрат і доходів у відкритій економічній системі характеризується наступними потоками: 120 од. – амортизація, 1350 од. – заробітна плата, 470 од. – державні закупівлі товарів і послуг, 95 од. – дивіденди, 310 од. – чисті приватні внутрішні інвестиції, 150 од. – податки на прибутки корпорацій, 1430 од. – споживчі витрати, 78 од. – нерозподілені прибутки корпорацій, 65 од. – допомога України країнам, потерпілим від землетрусу, 360 од. – пенсії, стипендії. Заповніть таблицю кругообігу.

Задача 5. Для кожного приведенного нижче варіанту ситуації покажіть його графічне зображення. Визначите вплив ситуації на рівноважний рівень цін, реальний обсяг національного виробництва (ВВП), рівень безробіття: а) в умовах економічного спаду уряд приймає закон про скорочення податків на середній клас; б) в умовах природного рівня безробіття відкриття нових родовищ нафти викликає значне зниження цін на енергоносії; в) в умовах високого рівня безробіття урядом збільшуються витрати на утримання шкіл, будівництво і ремонт доріг; г) в умовах помірної інфляції впровадження новітніх технологій і підвищення кваліфікації робітників приводять до підвищення продуктивності праці; д) в умовах природного рівня безробіття підвищується рівень цін на випуск національного виробництва на 20 %.

ТЕМА 4. ГРОШОВИЙ РИНОК

1. Сутність грошового ринку
2. Попит та пропозиція грошей
3. Механізм грошового ринку

1. Сутність грошового ринку

Грошовий ринок не є ринком в традиційному розумінні. Не зважаючи на те, що об'єктом купівлі-продажу виступають гроші, проте тут не «купують» і не «продають» гроші як товар за гроші-еквівалент. Йдеться про співвідношення попиту і пропозиції грошей, яке виникає внаслідок взаємодії центрального банку країни з комерційними банками, а також взаємодії комерційних банків та інших фінансово-кредитних інститутів. **Ринок грошей** – це фінансовий ринок, на якому продаються і купуються короткострокові боргові інструменти, строк погашення яких менший ніж один рік.

Ціною грошей є процента ставка. **Процентна ставка** – плата за право користуватися грошима або вартість послуги, пов'язаної з грошовим запозиченням, яка встановлюється в процентах до суми запозичених грошей. Рівень процентної ставки визначається в розрахунку на річний термін використання грошей (наприклад, 20% річних). Добуток процентної ставки і суми грошей, які надаються у позику, для позикодавця є доходом у вигляді процента, а для позичальника – ціною у вигляді процентних платежів. Застосовуються різні види процентних ставок – облікова ставка, процентні ставки за депозитами, за кредитами, процентні ставки за облігаціями тощо.

Виділяють також реальну та номінальну процентні ставки.

Реальна процентна ставка – це ставка процента, що формується ринком за припущення, що ціни на товари та послуги не зміняться протягом терміну використання позики. Вона визначає реальну кількість грошей, яку може отримати позикодавець, або кількість товарів і послуг, яку він може купити за цю кількість грошей. На рівень реальної процентної ставки впливають адміністративні витрати позикодавців, строк позики, кредитні ризики, оподаткування доходу позикодавця, попит і пропозиція на ринку позичкових грошей тощо.

Номінальна процентна ставка – це ставка процента, що формується ринком з урахуванням реальної процентної ставки та інфляції, тобто зростання цін на товари та послуги, яке відбувається протягом терміну використання позики. Така процентна ставка визначає номінальну кількість грошей, яку

може отримати позикодавець за надання позики. При укладання договору, позикодавець та позичальник не знають, якими будуть фактичні темпи інфляції протягом терміну позики, тому вони можуть враховувати лише очікуваний рівень інфляції. Зв'язок між номінальною і реальною процентними ставками та очікуваною інфляцією можна виразити таким рівнянням:

$$1 + i = (1 + r) \cdot (1 + \pi^e),$$

де i – номінальна процентна ставка;

r – реальна процентна ставка;

π^e – очікуваний темп інфляції.

Ліва частина рівняння визначає номінальну кількість грошей, яку має повернути позичальник по закінченні терміну використання позики (одиниця – це сума позики, а процентна ставка – коефіцієнт до суми позики). Права частина рівняння показує, як номінальна кількість грошей, що підлягає поверненню, залежить від реальної процентної ставки та очікуваного темпу інфляції.

Для визначення номінальної процентної ставки також використовують рівнянні Фішера, яке показує, що номінальна процентна ставка може змінюватися в разі зміни реальної процентної ставки та очікуваної інфляції.

$$i = r + \pi^e.$$

Згідно з рівнянням Фішера зростання очікуваного темпу інфляції на один процентний пункт збільшує номінальну процентну ставку також на один процентний пункт. Такий зв'язок між номінальною процентною ставкою і темпом інфляції називають **ефектом Фішера**. З даного рівняння випливає, що реальна процентна ставка – це різниця між номінальною процентною ставкою та очікуваним темпом інфляції. Отже, реальна процентна ставка це важливий чинник економічної кон'юнктури, оскільки визначає мотивацію до отримання або надання позики. Номінальна процентна ставка лише регулює розрахунки між позикодавцем і позичальником.

Для з'ясування сутності грошового ринку слід також сформулювати уявлення про грошову масу та швидкість обігу грошей. **Грошова маса** – сукупність усіх грошових коштів, які перебувають у народному господарстві в готівковій і безготівковій формах і виконують функції засобу обігу, платежу і заощадження. Для кількісного та якісного виміру грошової маси використовується показник рівня **ліквідності активів**. Під ліквідністю активів розуміють можливість їхнього перетворення в грошову форму без суттєвої втрати номінальної вартості і в короткий строк. Чим більшими будуть витрати обміну фінансового активу на гроші, тим нижчим є рівень ліквідності даного

активу. Залежно від ступеня ліквідності, фінансові активи групуються у грошові агрегати.

Грошовий агрегат – це сукупність грошових засобів у певній формі, поєднаних особливими якісними ознаками (ступенем ліквідності, швидкістю обігу, функціональною роллю в економіці) в окремий елемент грошової маси.

Залежно від ступеня ліквідності різних форм грошей виділяють такі показники грошової маси (M_0 , M_1 , M_2 , M_3 , L).

M_0 – готівка поза банком. M_1 включає M_0 та гроші поза банками, кошти на розрахункових і поточних рахунках. Агрегат M_2 включає M_1 та строкові депозити, кошти на рахунках капітальних вкладень підприємств та організацій, кошти Держстраху, валютні заощадження. Агрегат M_2 іноді називають «гроші в активах» або «майже гроші». Агрегат M_3 – це M_2 та внески у спеціалізованих установах і великі строкові депозити. L – це M_3 та заощаджувальні облігації, короткострокові зобов'язання Державної скарбниці та інші аналогічні кредитні інструменти.

Склад і структура грошової маси визначається рівнем розвитку і характером грошового ринку в кожній країні, а також особливостями монетарної політики, яку проводить Центральний банк країни. У розвинених країнах на готівку припадає лише 5–10 % грошової маси, а в Україні поза банками обертається близько 50 % готівки.

У кожній країні існує своя методика створення грошових агрегатів. Так, Франції розраховують і використовують два агрегати, в Німеччині і Швейцарії – три, США – чотири, Англії – п'ять, Україні – чотири (M_0 , M_1 , M_2 , M_3).

Зміни обсягу грошової маси можуть бути результатом як збільшення кількості грошей в обігу, так і прискорення їхнього обігу. Швидкість обігу грошей — це кількість оборотів за рік, що в середньому здійснює одна грошова одиниця загальної грошової маси на придбання товарів і послуг.

Важливим аналітичним показником ринку грошей є відношення M_2 до обсягу ВВП, тобто **рівень монетизації ВВП (коефіцієнт Маршалла)**. Цей показник є оберненим щодо швидкості обігу M_2 і разом з нею характеризує загальний стан економіки країни.

2. Попит та пропозиція грошей

У механізмі функціонування грошового ринку основними елементами є попит, пропозиція і ціна грошей.

Попит на гроші – це така кількість ліквідних активів, якими бажають володіти економічні суб'єкти в кожний даний момент часу. Попит на гроші в

національній економіці охоплює попит на гроші для операцій та попит на гроші з боку активів.

Попит на гроші для операцій пов'язується з обслуговуванням грошима операцій купівлі-продажу товарів, послуг і факторів виробництва. Для здійснення цих операцій економічні одиниці використовують готівку та безготівкові вклади.

Кількість грошей, що потрібна для здійснення операцій у національній економіці, відображає кількісне рівняння обігу (**рівняння Фішера**):

$$MV = PY,$$

де M – кількість грошей в обігу;

V – швидкість обігу грошей;

P – рівень цін;

Y – обсяг національного продукту в реальному вираженні.

Використовується й інша форма цього рівняння, так зване **кембриджське рівняння**:

$$M = kPY,$$

де $k = 1/V$ – коефіцієнт, який показує кількість грошей, якими економічні суб'єкти хочуть володіти на кожну одиницю доходу з урахуванням швидкості їх обігу. Цей коефіцієнт показує частку номінальних грошових залишків (M) у доході (PY).

В аналізі попиту на гроші для операцій здебільшого розглядають реальний попит на гроші (скорегований на інфляцію), що визначають на підставі їхньої купівельної спроможності. Отже, попит на гроші для операцій залежить від рівня цін, швидкості обігу грошей та величини доходу. Якщо швидкість обігу грошей величина відносно постійна, а величина доходу змінюється повільно, операційний попит на гроші залежить від рівня цін. Це означає, що на практиці попит на гроші для угод залежить від купівельної спроможності грошей і визначається величиною реальних грошових запасів (M/P), або **реальними касовими залишками**. Таким чином, реальний попит на гроші залежить від величини реального ВВП, а процентна ставка на нього не впливає.

Таким чином, реальний попит на гроші перебуває у прямій залежності від ВВП. Якщо реальний ВВП зростає, то реальний попит на гроші також зростає. На рис. 4.1.а показана залежність між операційним попитом на гроші та процентною ставкою. Оскільки попит на гроші для операцій залежить від рівня реального ВВП і не залежить від процентної ставки, його зображено у вигляді вертикальної лінії. Зі збільшенням реального ВВП реальні грошові за-

лишки зростуть, а крива зміститься праворуч.

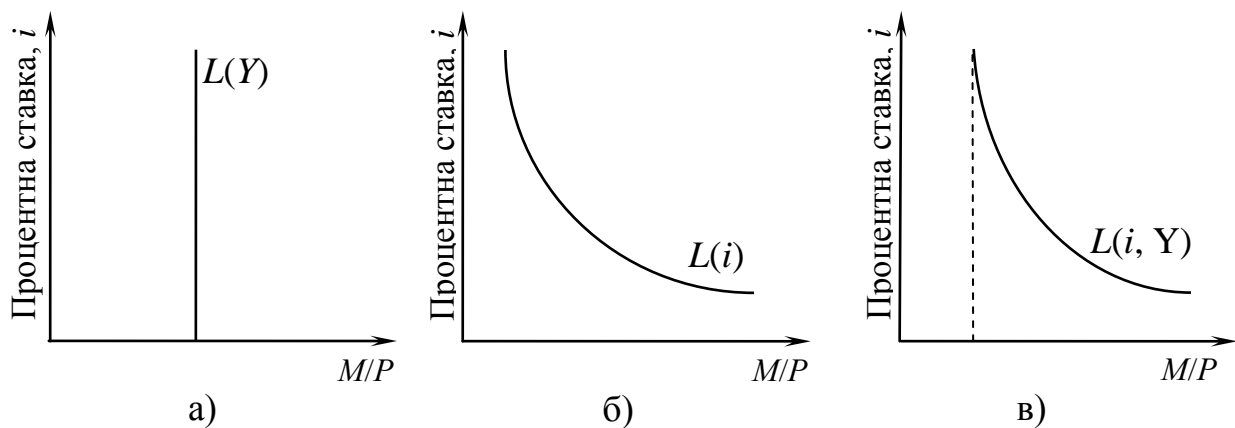

Рисунок 4.1 – Криві попиту на гроші

Суттєвий вклад у розвиток теорії попиту на гроші вніс Дж. М. Кейнс. **Кейнсіанська теорія попиту** на гроші (теорія переваг ліквідності) виділяє три мотиви, що спонукають людей зберігати частину грошей в готівці:

- 1) транзакційний мотив (потреба в готівці для поточних угод);
- 2) мотив обережності (заощадження певної суми готівки на випадок непередбачених обставин у майбутньому);
- 3) спекулятивний мотив (оскільки заощадження пов'язані з бажанням отримати процентний дохід, то мотив до здійснення заощаджень є спекулятивним).

Економічні суб'єкти хочуть володіти грошми також тому, що вони виконують функцію заощадження. Для купівлі капітальних благ, вартість яких нерідко є значною, потрібно попередньо відкладати кошти. Водночас гроші є одним з **активів**, серед яких також нерухоме майно, акції, облігації, коштовності, за допомогою яких люди намагаються зберегти, примножити і, найголовніше, перемістити своє багатство з поточного періоду в майбутній. Заощадження грошей у вигляді готівки пов'язано з витратами, які дорівнюють відсотку, що можна було б одержати, поклавши гроші в банк чи використавши їх на покупку інших фінансових активів, що приносять дохід (цінні папери, нерухомість).

Порівнюємо, наприклад, володіння облігаціями і готівкою. Оскільки ринкова ціна облігацій непостійна, володіння ними пов'язано з більшим ризиком, ніж володіння грошима. З іншого боку, володіння облігаціями дає право на одержання процента, який є альтернативною вартістю зберігання грошей як активу. Вибір між ліквідністю і цінними паперами визначає процентна ста-

вка (*i*). Зі зростанням процентної ставки нагромаджувати значні суми грошей стає не вигідним. Чим вища процентна ставка, тим більше потенційного доходу втрачає домогосподарство або фірма, які нагромаджують гроші, тим вища альтернативна вартість заощадження грошей у вигляді готівки, а, отже, нижче попит на готівку. Графічно залежність між попитом на гроші як активи (спекулятивний попит) і процентною ставкою відображає спадна крива, тому що чим вища процентна ставка, тим менше попит на гроші як активи (див. рис. 4.1.б).

Можлива ситуація, за якої кількість грошей в обігу (у ліквідній формі) зростає, а процентна ставка практично не змінюється. Дана ситуація називається «пасткою ліквідності». Збільшити інвестиції за допомогою процента не вдається, тому що зберігати гроші в банках бажаючих немає, відповідно заощадження не перетворюються на інвестиції. Кейнс вважав, що зниження процентної ставки з метою підвищення прибутковості інвестицій має свою межу. Пастка ліквідності є показником неефективності грошово-кредитної політики.

Загальний або сукупний попит на гроші складається з попиту на гроші для операцій і попиту на гроші з боку активів. Таким чином, попит на гроші є функцією доходу та процентної ставки. Чим вищий рівень доходу Y , тим більший попит на реальні грошові залишки, тим вища номінальна процентна ставка та менший попит на них. Крива сукупного попиту на гроші зображена на рис. 4.1.в.

Деякі економісти не визнають поділ попиту на гроші для операцій та попит на гроші з боку активів. У. Баумоль і Дж. Тобін, наприклад, вважають, що індивід, володіючи певною кількістю грошей для оперативних цілей, може інвестувати тимчасово вільні кошти та одержувати відсоток, проте в конкретний момент вилучає їх для оплати поточних витрат. Причому чим вища процентна ставка, тим менше коштів буде зберігатися в грошовій формі, і навпаки. Одночасно важливими факторами попиту на гроші вважають багатство суб'єктів, очікування щодо змін у господарській кон'юктурі та рівень інфляції.

Пропозиція грошей в найбільш загальному розумінні є процесом створення додаткових платіжних коштів, які надходять до каналів готівкового і безготівкового обігу. У кількісному значенні пропозиція грошей і грошова маса – поняття рівнозначні. Відмінність між ними полягає в тому, що термін грошова маса використовується тоді, коли абстрагуються від грошового ринку і зосереджують увагу лише на кількісних характеристиках грошей.

На графічній моделі крива пропозиції грошей (M/P^S) має вигляд верти-

кальної лінії. Ця обставина відбиває той факт, що пропозиція грошей не визначається ринковими механізмами, рівнем реальної процентної ставки, а формується державою, яка володіє монопольним правом на грошову емісію.

Оскільки функціонування комерційних банків ґрунтується на частковому резервуванні депозитів, то це надає їм можливість збільшувати пропозицію грошей в національній економіці. Усі комерційні банки, що відкривають рахунки і надають кредити, мають обов'язкові резерви в Центральному банку, обумовлені нормою резервування. Банківська пропозиція грошей обернено пропорційна нормі обов'язкового резервування, а **депозитний мультиплікатор** можна розрахувати за такою формулою:

$$\mu = \frac{1}{rr},$$

де rr – норма обов'язкового резервування.

Для аналізу пропозиції грошей необхідно також дослідити такі поняття, як грошова база, коефіцієнт депонування грошей, коефіцієнт фактичного резервування депозитів.

Грошова база (B) складається з грошей, які перебувають у вигляді готівки на руках у населення (C) та банківських резервів (R), що зберігаються у центральному банку. Отже, грошова база є сумою готівки та резервів:

$$B = C + R.$$

Готівка (C) є частиною пропозиції грошей, а банківські резерви впливають на здатність банківської системи створювати нові депозити. Оскільки грошова база справляє мультиплікативну дію на пропозицію грошей, то її часто називають грошима підвищеної потужності. Грошову базу прямо контролює центральний банк країни.

Коефіцієнт депонування грошей (cr) відбиває розподіл домогосподарствами грошей між готівкою C та поточними чековими депозитами D . Отже, коефіцієнт депонування – це відношення готівки до поточних чекових депозитів D , тобто $cr = C/D$. Цей коефіцієнт відображає уподобання домогосподарств щодо форми грошей: готівка або ж чекові рахунки.

Коефіцієнт фактичного резервування депозитів (rr) - це відсоток депозитів, який банки зберігають як резерви. Вони охоплюють обов'язкові та наднормативні резерви. Коефіцієнт фактичного резервування залежить від норми резервування та від величини наднормативних резервів. Сучасні банки практично не зберігають наднормативних резервів, оскільки такі резерви не приносять банкам доходу у вигляді процента. Тому можна записати: $rr = R/D$.

Визначимо пропозицію грошей M і грошову базу B :

$$M = C + D \text{ та } B = C + R.$$

Отже, пропозиція грошей є сумою готівки та чекових депозитів, а грошова база – сумою готівки та обов'язкових резервів. Щоб знайти, які змінні впливають на пропозицію грошей у національній економіці, поділимо перше рівняння на друге:

$$\frac{M}{B} = \frac{C + D}{C + R}.$$

Тепер знайдемо пропозицію грошей M :

$$M = \frac{C + D}{C + R} \cdot B.$$

Відношення пропозиції грошей ($C + D$) до грошової бази називають **мультиплікатором грошової бази, або повним грошовим мультиплікатором (μ)**:

$$\mu = \frac{C + D}{C + R}.$$

Звідси пропозицію грошей можна записати:

$$M = \mu \cdot B.$$

Отже, пропозиція грошей перебуває у прямій залежності від грошової бази та грошового мультиплікатора.

Поділимо праву частину рівняння грошового мультиплікатора на D :

$$\mu = \frac{C/D + 1}{C/D + R/D}.$$

Оскільки C/D – це коефіцієнт депонування cr , а R/D – норма резервування rr , отож, значення грошового мультиплікатора можна записати так:

$$\mu = \frac{cr + 1}{cr + rr}.$$

Згідно формули, грошовий мультиплікатор залежить від рішень трьох економічних суб'єктів:

- домогосподарств, які впливають на співвідношення між готівкою і депозитами (cr);
- центрального банку, який регулює резервну норму (rr) через установлення норми обов'язкового резервування;
- комерційних банків, які певною мірою можуть впливати на резервну

норму через створення надлишкових резервів.

Центральний банк визначає пропозицію грошей у національній економіці передусім через грошову базу, складові якої перебувають під його повним контролем. Збільшення або зменшення грошової бази відповідно посилює або стримує процес створення грошей комерційними банками.

3. Механізм грошового ринку

Для побудування моделі ринку грошей і визначення рівноважної процентної ставки, необхідно проаналізувати попит та пропозицію грошей разом. Розглянемо взаємодію пропозиції грошей і попиту на гроші в короткостроковому періоді. Рівень цін у короткостроковому періоді не змінюється, тому реальні і номінальні змінні в моделі збігаються, зокрема $r = i$. Відкладемо на горизонтальній осі реальні грошові залишки (M/P) , а по вертикальній – процентну ставку i . Оскільки реальна пропозиція грошей зафіксована на рівні $(M/P)^s$, то крива пропозиції грошей є вертикальною лінією. Крива попиту на гроші L є спадної. Негативний нахил цієї кривої відображає обернену залежність між попитом на гроші і номінальною процентною ставкою для даного рівня доходу Y . Рівновага на грошовому ринку досягається в точці, в якій попит на гроші дорівнює пропозиції. На рис. 4.2.а точка E є рівновагою грошового ринку, якій відповідає рівноважна процентна ставка i .

Мобільна процентна ставка утримує ринок грошей у рівновазі. Залежно від динаміки процентної ставки економічні суб'єкти змінюють структуру своїх активів, що відновлює рівноважне значення процентної ставки.

Процентна ставка може змінюватися щодо свого рівноважного рівня. Припустимо, що на грошовому ринку процентна ставка нижча за рівноважну $i_1 < i$ (див. рис. 4.2.а). За такого її рівня попит на гроші перевищує їх пропозицію. Щоб пристосуватися до нестачі коштів, економічні суб'єкти будуть продавати свої активи, зокрема облігації. Масовий продаж облігацій приведе до збільшення їх пропозиції і ціни на облігації знизяться. Зниження ціни облігацій підвищить процентну ставку до рівноважного рівня. При процентній ставці i_2 , що більша за рівноважну, виникає надлишкова пропозиція грошей. У цих умовах економічні суб'єкти масово купують облігації, що підвищує їхню ціну. Зростання ціни облігацій знижує процентну ставку

до рівноважного рівня i .

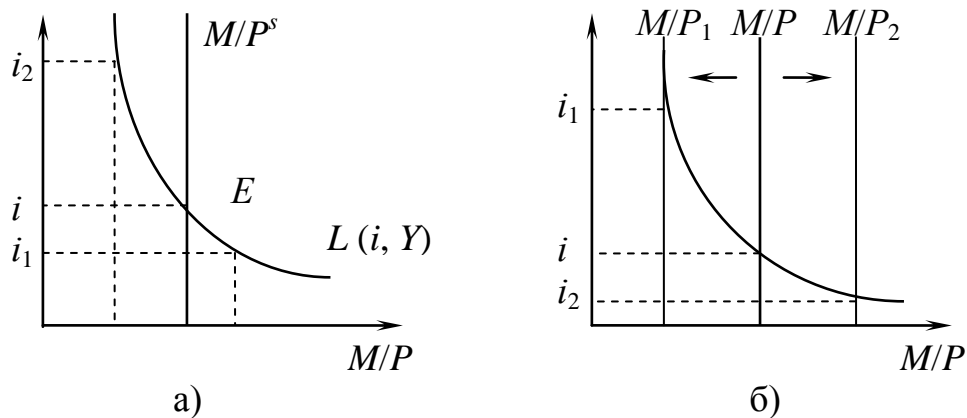

Рисунок 4.2 – Рівновага на грошовому ринку

Пропозиція грошей може змінитися також під впливом монетарної політики центрального банку. Зменшення пропозиції приведе до того, що економічні суб'єкти будуть намагатися пристосуватися до нестачі коштів, продаючи свої активи, зокрема облігації. Це буде знижувати ціни облігацій, що приведе до підвищення процентної ставки, а відтак зменшенню попиту на гроші, який зрівноважиться з пропозицією грошей (див. рис. 4.2.б). З підвищенням процентної ставки на облігації почнуть зростати інші процентні ставки. Разом з тим високі процентні ставки на облігації збільшать альтернативну вартість володіння грошима і зменшать кількість грошей, якою хочуть володіти економічні суб'єкти. У результаті зростання процентної ставки ринок грошей повернеться до рівноваги. При збільшенні пропозиції економічні суб'єкти починають купувати облігації, що приводить до зростання їх ціни. Зростання ціни облігацій знижує процентні ставки. На ринку грошей відновиться рівновага. Зміна рівня доходу також збільшує попит на гроші. За незмінної пропозиції грошей (M/P) виникає надлишковий попит на них. Економічні суб'єкти намагаються пристосуватися до цієї ситуації за допомогою продажу облігацій. Масовий продаж облігацій буде підвищувати процентну ставку до тих пір, поки не встановиться нова рівноважна процентна ставка. Графічно вплив зміни доходу на рівноважну процентну ставку зображується зміщенням кривої попиту на гроші. Зі збільшенням доходу крива зміщується праворуч. У результаті рівноважна процентна ставка зростає. Зменшення доходу за даної пропозиції грошей знижує рівноважну процентну ставку і крива зміщується ліворуч.

Описаний механізм встановлення і підтримка рівноваги на грошовому ринку успішно працює лише в ринковій економіці з розвинутим ринком цінних паперів і адекватною реакцією економічних суб'єктів на зміни тих чи ін-

ших змінних, наприклад процентної ставки.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Дослідіть сутність грошового ринку.
2. Дайте визначення попиту на гроші, розкрийте сутність його елементів.
3. Дослідіть сутність пропозиції грошей та грошові агрегати. Розкрийте алгоритм мультиплікації грошової бази.
4. Розгляньте механізм грошового ринку та його графічну модель.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. *Виберіть правильну відповідь.*

1. Грошовий агрегат M_1 не включає:
  - а) готівку;
  - б) чекові депозити;
  - в) невеликі строкові депозити;
  - г) дорожні чеки.
2. У національній економіці пропозиція грошей не залежить від:
  - а) норми резервування;
  - б) коефіцієнта депонування;
  - в) обов'язкових резервів;
  - г) депозитів скарбниці.
3. Грошовий агрегат M_1 визначається за формулою:
  - а) M_0 + поточні депозити;
  - б) M_0 + строкові депозити;
  - в) M_2 – строкові депозити;
  - г) M_0 + розрахункові рахунки.
4. Визначте складові грошової бази:
  - а) готівка в обігу і депозити в комерційних банках;
  - б) резерви комерційних банків і депозити в комерційних банках;
  - в) готівка в обігу і резерви комерційних банків;
  - г) всі відповіді вірні.
5. Якщо норма обов'язкових резервів складає 10 %, а величина обов'язкових резервів банку дорівнює 50 тис. грн., то максимальна величина кредитів, яку може видати вся банківська система дорівнює:
  - а) 4 млн грн.;
  - б) 4,5 млн грн.;
  - в) 5 млн грн.;
  - г) 5,5 млн грн.
6. Реальна процентна ставка:
  - а) ставка, що формується ринком за припущення, що ціни на товари та послуги не змінюються протягом терміну використання позики;
  - б) процентна ставка, що визначає номінальну кількість грошей, яку може отримати позикодавець за надання позики;
  - в) ставка, яка не скорегована на інфляцію;
  - г) альтернативна вартість нагромадження грошей.
7. У збільшенні пропозиції грошей беруть участь:

- а) центральний банк;
  - б) центральний банк і комерційні банки;
  - в) центральний банк і уряд;
  - г) центральний банк, уряд і комерційні банки.
8. Сукупний попит на гроші – це:
- а) кількість грошей, що необхідна для здійснення операцій у національній економіці;
  - б) запаси грошових активів, якими бажають володіти економічні суб'єкти в кожний даний період часу;
  - в) кількість грошей, якою люди хочуть володіти на кожну одиницю доходу;
  - г) кількість грошей, якою люди хочуть володіти як засобом нагромадження.
9. Національна процентна ставка
- а) прямо впливає на грошову пропозицію;
  - б) прямо впливає на попит на гроші як активи;
  - в) обернено впливає на попит на гроші як активи;
  - г) прямо впливає на попит на облігації.
10. Грошовий мультиплікатор визначається за формулою:
- а) $\mu = \frac{cr + 1}{cr + rr}$;
  - б) $\mu = \frac{1}{cr + rr}$;
  - в) $\mu = \frac{cr + rr}{cr + 1}$;
  - г) $\mu = \frac{cr}{1 + rr}$.

Завдання 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть.

1. Залучення коштів на банківські рахунки представляє собою активні операції комерційних банків.
2. Фактичні резерви комерційного банку дорівнюють сумі обов'язкових та надлишкових резервів.
3. Вкладення готівки в банку приводить до зменшення грошової маси.
4. Зменшення коефіцієнта депонування грошей зменшує пропозицію грошей.
5. За норми резервування у 100 % простий депозитний мультиплікатор грошей дорівнює нулеві.
6. Збільшення грошової маси за повної зайнятості зумовлює інфляцію.
7. На величину грошового мультиплікатора не впливає величина наднормативних резервів.
8. У національній економіці пропозиція грошей залежить від трьох екзогенних змінних – грошової бази, коефіцієнта депонування та

норми резервування.

9. Коефіцієнт депонування грошей – це відсоток депозитів, який банки зберігають як резерви.

10. Грошова база (B) складається з грошей, які перебувають у вигляді готівки на руках у населення (C) та банківських резервів (R), що зберігаються у центральному банку.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі.

Задача 1. Припустимо, що грошовий ринок урівноважений в точці A , якій відповідає ставка номінального процента – 8 %, обсяг грошової маси – 20 млрд грн. Але центральний банк приймає рішення збільшити пропозицію до 25 млрд грн. При цьому фактичний коефіцієнт мультиплікації депозитів дорівнює 2,0.

Задача 2. У таблиці дані про норму обов'язкових резервів (r). Заповніть таблицю:

Норма обов'язкових резервів r , %	Грошовий мультиплікатор	Максимальний обсяг збільшення позичок на кожен грошову одиницю надлишкових резервів	
		окремим банком	банківською системою
12,5			
16			
20,5			
25			
33,3			

ТЕМА 5. РИНОК ПРАЦІ

1. Зайнятість і безробіття. Класифікація безробіття
2. Попит, пропозиція і рівновага на ринку праці
3. Державна політика зайнятості та її соціально-економічні наслідки

1. Зайнятість і безробіття. Класифікація безробіття

Безробіття – невід'ємний елемент ринкової економіки, вона характеризує економічне явище, при якому частина економічно активного населення

не має можливості використати свої здібності до праці. Безробіття відображає один із аспектів макроекономічної нестабільності, стан ринку праці за умов, коли пропозиція робочої сили перевищує попит на неї. Досвід ринкових економік світу засвідчує, що безробіття – не є небажаним макроекономічним явищем, воно – невід’ємний інструмент ринкового механізму. Функціями безробіття є стимулювання ефективної зайнятості та конкурентоспроможності робочої сили; надання працюючим можливості зміни виду діяльності; резервування частини робочої сили з метою забезпечення галузевого та територіального руху капіталу та праці в різні періоди ділової активності тощо. У період сучасної фінансової кризи в багатьох країнах рівень безробіття став рекордним для останньої чверті віку. Тому безробіття є центральною економічною та соціальною проблемою сучасного суспільства.

У відповідності з міжнародними стандартами, які розроблені Міжнародною організацією праці (МОП), усе населення можна представити як економічно активне населення та економічно пасивне населення. В свою чергу економічно активне населення включає як зайнятих, так і безробітних (див. рис 5.1).

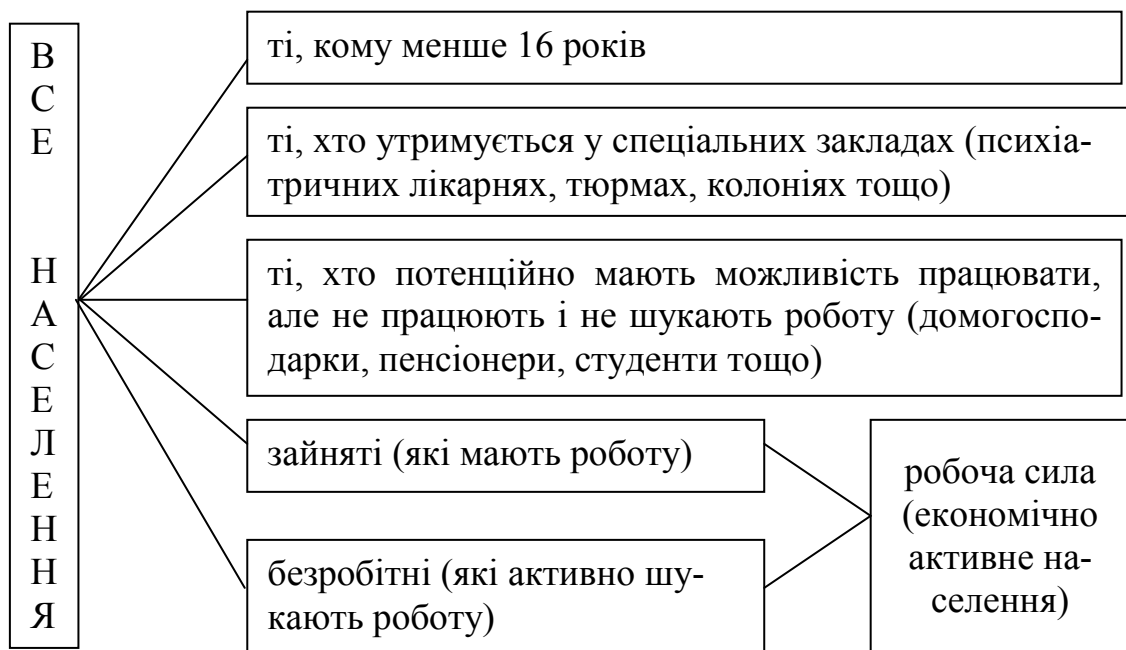

Рисунок 5.1 – Робоча сила у складі населення країни

За офіційною статистикою економічно активна частина населення, яка має здібності до праці і бажає працювати, складає робочу силу країни.

Робоча сила – населення країни у віці від 16 років і старше, яке має ро-

боту або активно її шукає. До цієї категорії належать і ті, хто зайнятий неповний робочий день. Таким чином до складу робочої сили входять як зайняті, так і безробітні.

Зайнятість – діяльність громадян, пов’язана із задоволенням особистих та суспільних потреб, яка приносить їм дохід у грошовій та інших формах. **Зайняті** – особи, які виконують певну оплачувану роботу або мають роботу, але не виконують її з певних причин (відпустки, хвороба, страйк тощо). Повна зайнятість характеризується достатністю робочих місць для всіх, хто бажає і здатен працювати.

Безробітні – працездатні громадяни, які з незалежних від них причин не мають заробітку (трудового доходу) через відсутність відповідної роботи, зареєстровані в державній службі зайнятості, дійсно шукають роботу та здатні приступити до праці.

Показниками рівня використання робочої сили є: рівень зайнятості, рівень безробіття, коефіцієнт участі в робочій силі.

Рівень зайнятості вимірюється шляхом співставлення зайнятих з чисельністю населення у віці від 16 років і старше:

$$\text{Рівень зайнятості} = \frac{\text{Зайняті}}{\text{Особи у віці від 16 років і старше}} \cdot 100 \%.$$

Рівень безробіття вимірюється шляхом співставлення кількості безробітних з наявною робочою силою:

$$\text{Рівень зайнятості} = \frac{\text{Безробітні}}{\text{Робоча сила}} \cdot 100 \%.$$

Рівень безробіття вважається важливим, але не безпомилковим показником. Розрахунок рівня безробіття ускладнюється тим, що критерії віднесення окремих осіб до категорії зайнятих чи безробітних є певною мірою умовними. Завищенню рівня безробіття сприяє зайнятість населення у тіньовій економіці. Водночас рівень безробіття може бути заниженим, оскільки цей показник не враховує частково зайнятих (тих, хто працює неповний робочий день, тиждень, знаходиться у неоплачуваних відпустках тощо), а також працівників, які втратили надію знайти роботу і тому не шукають її.

Офіційний рівень безробіття в Україні в період 1996–2008 років коливався між 1,3 и 4,3 %, але за даними МОП рівень безробіття за той же період значно вище: у 2001 – 10,9 %, 2002 – 9,6 %, 2003 – 9,1 %, 2004 – 8,6 %, 2005 – 7,2 %, 2006 – 6,8 %, 2007 – 6,4 %. Як повідомляє Держкомстат (2008): «рівень безробіття населення працездатного віку за методологією МОП в 2 рази пе-

ревищує рівень зареєстрованого безробіття, розрахованого відносно економічно активного населення працездатного віку (для жінок – в 1,6 рази, чоловіків – в 2,9 рази, для міського населення – в 3,2 рази, сільського населення – в 1,1 рази більше).

За формою прояву можна виділити **відкрите та приховане безробіття**.

Приховане безробіття – це надлишкова зайнятість, тобто ситуація, коли декілька людей виконують роботу одного або коли кваліфікований фахівець зайнятий некваліфікованою працею. Під прихованим безробіттям розуміють також неповну (часткову) зайнятість, тобто зайнятість неповний робочий день або неповний робочий тиждень.

Види безробіття розрізняються на **фрикційне, структурне, циклічне, сезонне**.

У кожен визначений момент частина працівників знаходиться в стані зміни роботи: вони або добровільно змінюють роботу, що їм не підходить, або вперше обирають роботу, зважуючи це важливе рішення, або підшуковують роботу в зв'язку з закінченням терміну контракту на попередній роботі тощо. Частина з них працевлаштовується, але в цілому цей вид безробіття залишається і називається фрикційним. **Фрикційне безробіття** – тимчасове безробіття, пов'язане із добровільним чи вимушеним пошуком або очікуванням роботи внаслідок професійного, вікового, регіонального переміщення робочої сили. Цей вид безробіття може бути викликаний зміною роботи внаслідок підвищення кваліфікації, професійної майстерності, зміною місця проживання, пошуком роботи із-за звільнення, тимчасовою втратою сезонної роботи, зміною важливих етапів у житті людини (закінчення вузу, народження та догляд за дитиною у жінок тощо). Фрикційне безробіття вважається неминучим і певною мірою бажаним. Пошук та отримання більш продуктивної та вище оплачуваної роботи сприяє збільшенню доходів зайнятого населення та зростанню обсягів національного виробництва за рахунок раціонального розподілу трудових ресурсів. Незважаючи на національні особливості, фрикційне безробіття існує у всіх країнах з ринковою системою господарювання.

Як відомо, попит на роботу є похідним від попиту на товари і послуги, які створюються цією роботою. Оскільки з часом структура споживчого попиту змінюється, відповідно змінюється і попит на працівників. Певні професії і навіть види робіт застарівають і не знаходять попиту на ринку праці. У результаті структура пропозиції праці не відповідає структурі попиту. Безробіття, що виникає внаслідок такої невідповідності, називається структурним.

Структурне безробіття – це безробіття пов’язане із структурними зрушеннями в економіці, які змінюють складові попиту та пропозиції робочої сили. Цей вид безробіття може бути викликаний змінами в споживчих перевагах, в технології виробництва, в географічному розподілі робочих місць, які впливають на попит на окремі професії та пропозицію робочої сили по ним. Однією із найважливіших причин структурного безробіття являються «географічні» зміни розміщення підрозділів транснаціональних компаній. Таким чином, у якості підвидів у структурному безробітті можна виділити технологічне безробіття, причиною якого є технологічне переоснащення виробництв та територіальне безробіття, яке викликане закриттям виробництв у певній місцевості, ще пов’язане із структурними змінами в економіці.

Межа між фрикційним та структурним безробіттям в деякій мірі умовна. Відмінності між цими видами безробіття полягають у тому, що фрикційне безробіття є короткостроковим, оскільки безробітні володіють необхідними професійними навичками для отримання роботи, яку вони шукають. Структурне безробіття є більш тривалим, оскільки безробітні не можуть отримати роботи без відповідної перепідготовки, оволодіння новими навичками або зміни місця проживання.

Межа між фрикційним та структурним безробіттям в деякій мірі умовна. Відмінності між цими видами безробіття полягають у тому, що фрикційне безробіття є короткостроковим, оскільки безробітні володіють необхідними професійними навичками для отримання роботи, яку вони шукають. Структурне безробіття є більш тривалим, оскільки безробітні не можуть отримати роботи без відповідної перепідготовки, оволодіння новими навичками або зміни місця проживання.

Циклічне безробіття – це безробіття, яке виникає в період економічного спаду, падіння загальних обсягів виробництва, що проявляється у перевищенні пропозиції робочої сили над попитом на неї у всіх галузях і регіонах країни. Цей вид безробіття пов’язаний із періодичними спадами економічної активності, що зменшує сукупний попит на товари і послуги і викликає скорочення зайнятості. Внаслідок цього циклічне безробіття інколи називають безробіттям пов’язаним з дефіцитом попиту. Так, у періоди економічних криз рівень циклічного безробіття нерідко перевищує 10 %, що перетворює його на найстрашнішу соціально-економічну проблему.

В умовах глобальної фінансової кризи уряди деяких країн застосовують спеціальні програми неповного робочого дня з метою зниження рівня безробіття. Підприємствам, які не звільнюватимуть працівників, а перево-

дитимуть їх на інші, нехай і менш оплачувані посади, держава надає матеріальну допомогу.

Сезонне безробіття характерно для сезонних галузей господарства, воно виникає під впливом сезонних коливань попиту на робочу силу. Сезонний характер виробництва обумовлений найчастіше природними факторами. Це притаманно, наприклад, сільському господарству.

За тривалістю можна виділити такі види безробіття: **короткострокове, середньострокове та тривале безробіття**. Під короткостроковим безробіттям розуміється відсутність роботи та її пошук від 1 до 3 місяців; під середньостроковим – від 3 до 6 місяців; під тривалим – більше 6 місяців.

За критерієм поширеності безробіття поділяється на **загальнодержавне, регіональне, галузеве, міське та сільське**. Під загальнодержавним безробіттям розуміється безробіття в межах всієї держави. Регіональне – це безробіття в межах однієї адміністративно-територіальної одиниці; галузеве – це безробіття в межах однієї галузі економіки; міське та сільське – це безробіття в міській та сільській місцевості відповідно.

З точки зору соціально-професійного складу безробітних, безробіття поділяється на професійне, статеві-вікове, серед соціально-вразливих верств населення. Так, під **професійним безробіттям** розуміється безробіття серед працівників певної професії (наприклад, будівельників, шахтарів, учителів, автомобілебудівників тощо). **Статеві-вікове безробіття** – це безробіття, наприклад, серед молоді, а також серед чоловіків та жінок. Безробіття серед соціально вразливих верств населення – це самий болісний для держави та суспільства вид безробіття, оскільки він існує серед тих, хто не може на рівних конкурувати на ринку праці. Це інваліди; особи, звільнені після відбуття покарання або примусового лікування; особи похилого віку; жінки з малолітніми дітьми тощо. Слід зазначити, що держава повинна створювати для цієї категорії населення сприятливі умови в працевлаштуванні, застосовувати різні економічні і правові важелі для забезпечення їх робочими місцями.

Таким чином, можна встановити класифікацію безробіття за наступними критеріями: причинами виникнення безробіття (фрикційне, структурне, циклічне, сезонне, безробіття викликане високими витратами на оплату праці); формою прояву безробіття (відкрите, приховане); тривалістю безробіття (короткострокове, середньострокове та тривале безробіття); поширеністю безробіття (загальнодержавне, регіональне, галузеве, міське, сільське); соціально-професійним складом безробітних (професійне, статеві-вікове, серед соціаль-

но-вразливих верств населення).

Залежно від рівня безробіття розрізняють повну та неповну зайнятість. **Повна зайнятість** – це зайнятість на рівні природного безробіття. **Природне безробіття** включає фрикційне та структурне безробіття і є внутрішньою (природною) потребою економіки.

Таким чином повна зайнятість означає відсутність циклічного безробіття. Природний рівень безробіття змінюється. У 60-ті роки економісти визначали природний рівень безробіття у 4 %. За сучасних умов рівень безробіття, який відповідає повній зайнятості (природний рівень безробіття) коливається від 3 до 7 % робочої сили. Реальний обсяг ВВП, який виробляється за умов повної зайнятості (природного рівня безробіття) називають **потенційним ВВП** (виробничим потенціалом економіки).

Неповна зайнятість пов'язана з кризовими явищами в економіці і виникає за умов перевищення фактичного рівня безробіття над його природним рівнем. Водночас на практиці можлива також ситуація, за якої фактичний рівень безробіття нижчий за природний. Якщо фактичний рівень безробіття перевищує його природний рівень, то це засвідчує існування циклічного безробіття, що є ознакою неповної зайнятості.

2. Попит, пропозиція і рівновага на ринку праці

Ринок праці є однією з найважливіших складових загальноекономічного ринкового механізму. Він відображає основні тенденції в галузевій, професійно-кваліфікаційній і демографічній структурах зайнятості в рамках суспільного розподілу праці, а також мобільність робочої сили, масштаби і динаміку безробіття. Ринок праці має ряд особливостей. По-перше, попит на ринку праці є похідним від попиту на товари і послуги виробничого і особистого споживання. По-друге, параметри рівноваги на ринку праці – заробітна платня і рівень зайнятості, мають яскраво виражений соціальний характер. По-третє, на ньому не реалізується повною мірою характерний для ринкової економіки принцип пріоритету споживача, що виявляється в гарантованій пропозиції високоякісних товарів і послуг. На ринку праці суспільство вимагає не відміни, а розширення пропозиції таких слабо соціально захищених груп працівників, як молодь, жінки, інваліди, пенсіонери, що зменшує вигоди споживачів на цьому специфічному ринку.

Суб'єктами попиту на ринку праці виступають бізнес і держава, а суб'єктами пропозиції – домашні господарства. Аналіз ринку праці почнемо з кла-

сичної концепції зайнятості, яка припускає побудову функції сукупного попиту на працю і сукупної пропозиції праці стосовно умов досконалої конкуренції. На ринку досконалої конкуренції кількість найманих підприємцями працівників, тобто попит на працю визначається двома показниками – реальною заробітною платнею і вартістю граничного продукту праці. Із збільшенням кількості найманих працівників відбувається зменшення величини граничного продукту (закон спадної граничної віддачі). Залучення додаткової одиниці праці припиниться тоді, коли вартість граничного продукту праці (MRP) порівнюється з величиною заробітної платні (MRC). Величина попиту на працю знаходиться в зворотній залежності від рівня заробітної платні. При зростанні заробітної платні, за інших рівних умов, підприємець з метою збереження рівноваги ($MRP = MRC$) повинен відповідно скоротити попит на працю, а при зниженні заробітної платні попит на працю зростає. Функціональна залежність між величиною заробітної платні і кількістю найнятих працівників виражається кривою попиту на працю (див. рис. 5.2). На осі абсцис відкладається величина потрібної праці (L), а на осі ординат – величина реальної заробітної платні (W). Кожна точка на кривій попиту (D_L) показує, яку кількість працівників хочуть і можуть найняти фірми при певній величині заробітної платні. Функція пропозиції на ринку праці відображає бажання працівників найматися на певну роботу при певному рівні заробітної платні. Спочатку проаналізуємо пропозицію праці окремим працівником, а потім розглянемо криві пропозиції на ринку праці. Рішення працівника про те, яку кількість праці запропонувати, можна аналізувати як компромісний вибір між двома необхідними йому благами – дозвіллям і купленими споживчими товарами і послугами.

Підвищення ставки зарплати впливає на вибір працівника між працею і вільним часом для дозвілля двояко. Воно може створювати «ефект заміщення», коли працівник прагне замінити вільний час роботою, замінюючи тим самим свій відпочинок додатковими товарами і послугами, що купуються на свою збільшену зарплату. Підвищення ставки заробітної платні створює і «ефект доходу», при якому стимулюється споживання «нормальних товарів», у тому числі і такого, як відпочинок, тим більше що висока заробітна платня дозволяє збагатити і різноманітнити дозвілля. Тому крива пропозиції праці окремим працівником може загинатися, в цілому ж крива пропозиції будь-якого виду праці має тенденцію до зростання (див. рис. 5.3). Крива пропозиції (S_L) відображає пряму залежність між величиною реальної заробітної платні (W) і кількістю праці (L) представленої на ринку.

Сукупна пропозиція праці в суспільстві залежить від наступних чинників: загальної чисельності працездатного населення і частки його активної частини; тривалості робочого тижня; витрат праці працівником певної якості і певного рівня кваліфікації; інтенсивності і продуктивності праці; міграційної рухливості працівників.

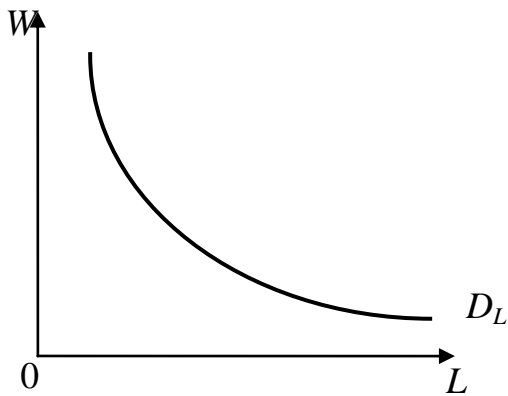

Рисунок 5.2 – Крива попиту на працю

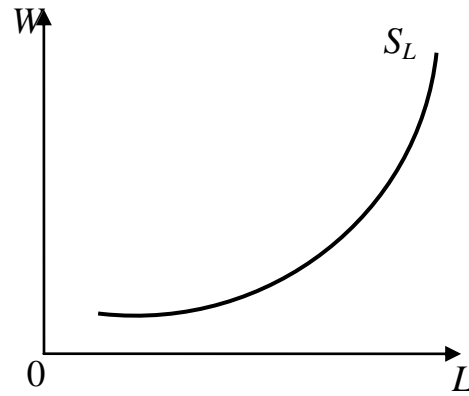

Рисунок 5.3 – Крива пропозиції праці

Співвідношення попиту і пропозиції характеризує кон'юнктуру ринку праці. Щоб проаналізувати положення на ринку праці об'єднаємо на графіку криві попиту (D_L) і пропозиції (S_L) праці (див. рис. 5.4).

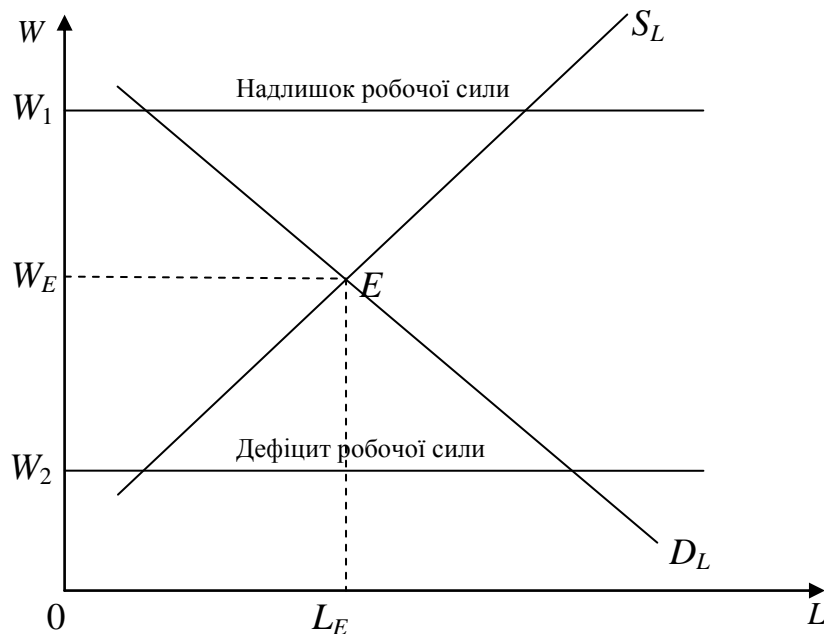

Рисунок 5.4 – Попит та пропозиція в класичній теорії зайнятості

У точці перетину кривих попиту і пропозиції на ринку праці (точка E) кон'юнктура ринку праці буде рівноважною. Це означає, що всі фірми, які згодні платити заробітну платню рівну (W_E), знаходять на ринку необхідну кількість праці L_E , повністю задовольняючи свій попит. У точці ринкової рівноваги повністю працевлаштовані всі працівники, яких влаштовує винагорода за працю в розмірі (W_E). Таким чином, точка E визначає стан повної зайнятості. При будь-яких інших значеннях заробітної платні рівновага на ринку праці порушується.

Якщо заробітна платня вища за рівноважну (наприклад, W_1), то величина пропозиції на ринку праці перевищує величину попиту. Формується надлишкова кон'юнктура ринку, при якій робочих місць недостатньо для всіх, хто бажає надати свою працю при заробітній платні W_1 . У разі зниження реальної заробітної платні відносно рівноважної (наприклад, до рівня W_2), величина попиту перевищує величину пропозиції, тобто утворюються вільні робочі місця унаслідок браку працівників, яких влаштовує зарплата на рівні W_2 . Формується трудодефіцитна кон'юнктура ринку. Основне положення класичної теорії зводиться до того, що і трудонадлишкова, і трудодефіцитна кон'юнктура ринку праці в умовах досконалої конкуренції не можуть бути стійкими. Ринковий механізм діє у напрямку відновлення положення повної зайнятості.

Згідно кейнсіанської і монетаристської концепцій на ринку праці присутні позаконкурентні чинники, які приводять до стійкого відхилення заробітної платні від рівноважної у бік її збільшення. При цьому частина працівників опиняється в положенні безробітних. До таких чинників відносяться встановлення державою мінімально гарантованого рівня заробітної платні, індексація доходів, монопольні дії найнятих робітників за допомогою об'єднання їх в професійні союзи. Кейнсіанці вважають необґрунтованим положення про еластичність цін і заробітної платні і роблять висновок про відсутність ринкового механізму, що гарантує повну зайнятість. Згідно даної концепції унаслідок нееластичності цін і заробітної платні крива сукупної пропозиції благ (AS) має горизонтальне положення до точки E , в якій досягається потенційний рівень виробництва і рівень повної зайнятості. Потім крива сукупної пропозиції приймає вертикальне положення (див. рис. 5.5).

Рівень зайнятості можна регулювати через зміну сукупного попиту, а не за допомогою коливань ринкових цін на працю (заробітної платні). Держава, знижуючи податки, стимулює зростання попиту (крива сукупного попиту зрушується праворуч). Це приводить до зростання виробництва і зайнятості. Монетаристська школа (М. Фрідмен) для встановлення рівноваги пропонує також використовувати вплив держави на сукупний попит, але через інстру-

менти грошово-кредитної політики: облікову ставку центрального банку, норму обов'язкових резервів.

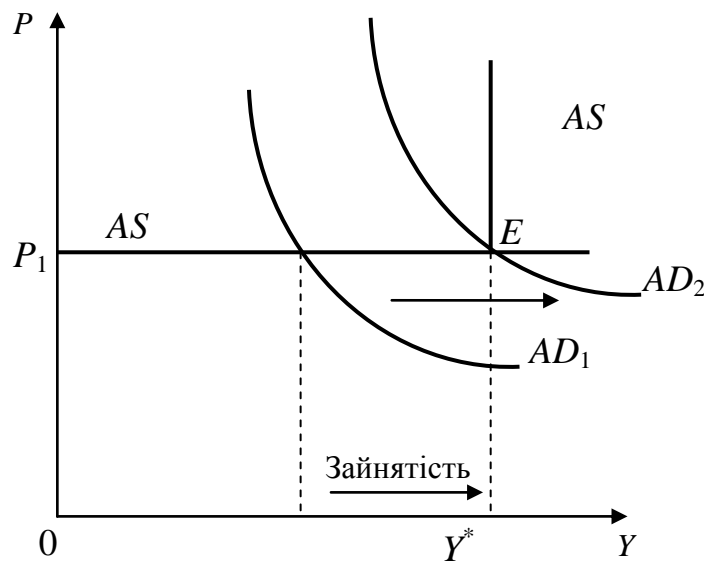

Рисунок 5.5 – Кейнсіанський підхід до теорії зайнятості

У сучасних умовах широко пропонується теорія дерегулювання, флексибілізація ринку праці, яка направлена на підвищення його гнучкості. Флексибілізація припускає введення гнучких систем оплати праці, заснованих на вільному виборі працівником форм оплати праці, соціальних виплат, тривалості робочого часу і форм зайнятості, таких як праця на дому, тимчасова робота по індивідуальних контрактах. Суспільство шукає такий механізм функціонування ринку праці, при якому би поєднувалися економічна і соціальна ефективність.

3. Державна політика зайнятості та її соціально-економічні наслідки

Сучасний ринок праці випробовує на собі регулюючу дію держави. Держава пред'являє попит на робочу силу в державному секторі економіки; регулює його в приватному секторі через законодавче визначення розміру мінімальної заробітної платні; розробляє соціальні програми стабілізації соціально-економічного положення трудящих. Найбільш підвищений ринковий ризик складається в таких сегментах ринку праці, як молодь, жінки, національні меншини.

Соціальний захист на ринку праці в Україні виявляється в наступних державних гарантіях: реалізація прав громадян на працю і на допомогу по

безробіттю; оплата праці на рівні встановленої мінімальної заробітної платні; надання державної допомоги малозабезпеченим і багатодітним сім'ям; пенсійне забезпечення; підтримка життєвого рівня населення шляхом перегляду мінімальних розмірів основних соціальних гарантій відповідно до зміни індексів цін на товари споживання і послуги. Велике сприяння по адаптації робочої сили до змін в кон'юктурі ринку надає державна система навчання і перекваліфікації робочої сили.

Важливе місце в регулюванні соціальних процесів на ринку праці належить такому інституту інфраструктури, як **біржа праці**. Функція біржі праці – це здійснення посередництва між працівниками (що представляють пропозицію на ринку праці) і фірмами (що пред'являють попит на ринку праці) при здійсненні операції купівлі-продажу робочої сили, а також реєстрація безробітних. Перші біржі праці були відкриті в першій половині XIX ст. В даний час в Україні ці функції виконують державні Центри зайнятості, які діють на різних рівнях (<http://www.dcz.gov.ua>). Вони вивчають стан попиту і пропозиції на конкретних ринках праці (професійна орієнтація), надають цю інформацію ринковим суб'єктам.

Державна політика зайнятості, як правило, завжди носить інфляційне забарвлення. З підвищенням заробітної платні збільшується пропозиція на ринку праці, зростає рівень зайнятості. Друга сторона цього процесу виражається в зростанні витрат (заробітна платня – це витрати фірми на виробничі ресурси), а отже і в зростанні цін. Зростання загального рівня цін, тобто інфляція, є альтернативною вартістю скорочення безробіття.

При виробленні економічної політики необхідно визначити оптимальне поєднання рівнів безробіття і інфляції. Наявність зворотного зв'язку між рухом цін (зокрема заробітної платні) і рівнем безробіття вперше встановив англійський економіст Філіпс. **Крива Філіпса**, представлена на рис. 5.6, характеризує короткострокові зміни безробіття і інфляції. На горизонтальній осі даного графіка відкладається норма безробіття; по вертикальній осі зліва – середньорічний темп інфляції, а справа – середньорічний темп зростання заробітної платні. Шкала заробітної платні (справа) вища за шкалу інфляції (зліва) на 2 % середнього темпу зростання продуктивності праці. Припустимо, що продуктивність праці росте стабільними темпами на 2 % щорічно, а фірма встановлює ціни на свою продукцію на основі середніх витрат праці. Якщо заробітна платня збільшиться на 6 %, а продуктивність праці зросте на 2 %, то середні витрати праці на одиницю продукції збільшаться на 4 %. Тоді ціни збільшаться теж на 4 %.

Таким чином, крива Філіпса ілюструє компромісний вибір між інфляцією і безробіттям через нахил кривої. В умовах тривалого періоду крива змі-

нює свій нахил, стаючи «крутою». Довгострокова крива Філіпса підіймається вертикально вгору від величини природного рівня безробіття. При цьому виникає стан стагфляції. Відповідно до теорії природного рівня при безробітті нижчим за природний рівень спостерігатиметься інфляційне зростання. Рівень безробіття вище за природне може «зупинити» зростання цін. Таким чином, завдання державного регулювання – це встановлення протягом тривалого періоду саме природного рівня безробіття, при якому інфляція перебуває в інертному стані.

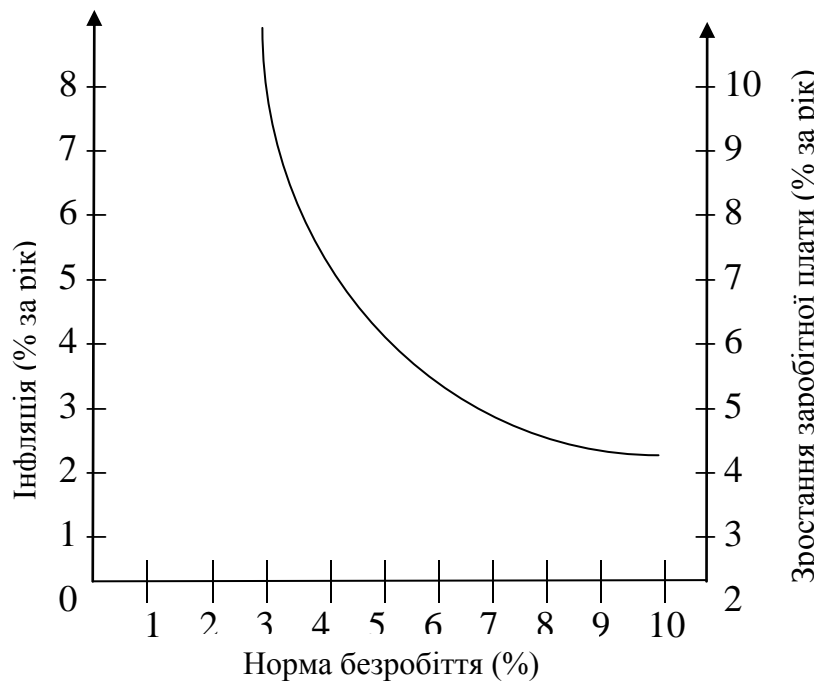

Рисунок 5.6 – Крива Філіпса

На основі кривої Філіпса обґрунтована наступна розрахункова закономірність: якщо норма безробіття зросте на один процентний пункт щодо природного рівня, а потім повернеться в первинний стан, то темп інфляції приблизно знизиться на половину процентного пункту. Таким чином, зниження на один відсоток темпів інфляції вимагає, щоб безробіття було вище за природний рівень на два відсотки. Це і є ціна дезінфляції – політики зниження темпів інфляції. Розглянута проблема регулювання інфляції і безробіття вимагає глибокого аналізу і розрахунку саме природного рівня безробіття.

Багато економістів вважають, що на так званий природний рівень безробіття впливають безліч зовнішніх чинників: демографічні зміни, державна політика на ринку праці, психологія поведінки безробітних. Тому вони вводять такий нейтральний термін, як «інфляційно безпечний рівень безробіття». Можна виділити напрями державного регулювання, які направлені на зниження

природного рівня безробіття. Це, перш за все, вдосконалення інфраструктури ринку праці. Через систему інформаційних служб можна розширити інформацію про попит на окремі види праці, що понизить рівень фрикційного безробіття. Державні програми перекваліфікації направлені на зниження рівня структурного безробіття.

Реальний обсяг ВВП, який виробляється за умов повної зайнятості (природного рівня безробіття) називають потенційним ВВП (виробничим потенціалом економіки). Американський економіст Артур Оукен довів існування залежності між рівнем безробіття і втратами потенційного ВВП. Згідно з законом Оукена: якщо фактичний рівень безробіття перевищує природний на 1 %, то суспільство втрачає 2,5 % потенційного ВВП. Тобто кожен відсоток циклічного безробіття призводить до втрати суспільством 2,5 % потенційного ВВП. В загальному вигляді закон Оукена може бути представлений формулою:

$$(Y - Y^*)/Y^* = -\beta u_c ,$$

де Y – фактичний ВВП; Y^* – потенційний ВВП; u_c – рівень циклічного безробіття; β – емпіричний коефіцієнт чутливості ВВП до динаміки циклічного безробіття (звичайно приймається 2,5 %).

Наприклад, якщо фрикційне безробіття 3 %, структурне безробіття – 4 %, фактичне безробіття – 12 %. Потенційний ВВП дорівнює 130 млн грош. од., то чому буде дорівнювати фактичний ВВП в країні.

Розв’язання:

1. За законом Оукена, кожний відсоток перевищення рівня безробіття над природним рівнем призводить до скорочення реального ВВП на 2,5 % від потенційного рівня ВВП.

2. Природний рівень безробіття = Фрикційне + Структурне = 3 % + 4 % = 7 %.

3. Відхилення рівня безробіття від природного рівня (циклічне безробіття) = 12 % – 7 % = 5 %.

4. Реальний ВВП зменшився на $5 \cdot 2,5 = 12,5$ %.

5. Фактичний ВВП = $130 - (130 \cdot 0,125) = 113,75$ млн грош. од.

6. Тобто, циклічному безробіттю у 5 % суспільство втрачає 12,5 % потенційного ВВП (за даними задачі це 16,25 млн грош. од.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Зайнятість і безробіття. Населення як джерело робочої сили.
2. Показники рівня використання робочої сили: рівень зайнятості, рі-

вень безробіття.

3. Види безробіття. Повна зайнятість, неповна зайнятість.
4. Специфіка дії законів попиту та пропозиції на ринку праці.
5. Класичний та кейнсіанський підходи до регулювання ринкової рівноваги на ринку праці.
6. Соціальні та економічні втрати від безробіття.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. *Виберіть правильну відповідь.*

1. Рівень безробіття визначається як відношення числа безробітних до:
  - а) числа зайнятих;
  - б) чисельності працездатного населення;
  - в) чисельності робочої сили;
  - г) загальної чисельності населення.
2. Внаслідок впровадження нових технологій зріс рівень:
  - а) циклічного безробіття;
  - б) фрикційного безробіття;
  - в) структурного безробіття;
  - г) сезонного безробіття.
3. Повна зайнятість існує за умов:
  - а) державного регулювання ринку праці;
  - б) відсутності циклічного безробіття;
  - в) раціонального використання робочої сили;
  - г) відсутності безробіття.
4. Природний рівень безробіття відрізняється від фактичного на величину:
  - а) циклічного безробіття;
  - б) фрикційного безробіття;
  - в) структурного безробіття;
  - г) нічим не відрізняється.
5. Робітники, які бажають працювати, але втратили надію і припинили пошук роботи:
  - а) відносяться до фрикційного безробіття;
  - б) відносяться до непрацездатного населення;
  - в) не враховуються у складі робочої сили;
  - г) згідно із законодавством отримують допомогу по безробіттю.
6. Фактичний ВВП дорівнює потенційному ВВП за відсутності:
  - а) циклічного безробіття;
  - б) структурного безробіття;
  - в) природного безробіття;
  - г) фрикційного безробіття;
7. Робітник, який знаходиться у неоплачуваній відпустці, або працює неповний робочий день, офіційною статистикою:
  - а) відноситься до безробітних;
  - б) відноситься до зайнятих;

- в) не враховується при визначенні безробіття;
- г) не враховується при визначенні чисельності робочої сили.
- 8. До соціально-економічних наслідків безробіття слід віднести:
  - а) зростання реального ВВП;
  - б) недовиробництво ВВП;
  - в) зростання кількості служб зайнятості;
  - г) активізацію діяльності профспілок.
- 9. До економічно активного населення відносяться:
  - а) непрацевдатні;
  - б) усі працевдатні;
  - в) зайняті та безробітні;
  - г) тільки зайняті.
- 10. Діяльність служб зайнятості спрямована на:
  - а) створення робочих місць шляхом нарощування інвестицій;
  - б) пошук кадрів з допомогою реклами в засобах масової інформації;
  - в) реєстрацію безробітних, профорієнтацію та працевлаштування тих, хто шукає роботу;
  - г) законодавче регулювання умов найму та використання робочої сили.

Завдання 2. *Визначите, яке з положень правильне, а яке помилкове.*

Відповідь поясніть.

1. Крива ринкової пропозиції праці завжди має позитивний нахил.
2. Граничні витрати на оплату праці завжди перевищують величину ставки заробітної платні, якщо фірма реалізує свій продукт на неконкурентному ринку.
3. Представники класичної теорії вважають, що ринковий механізм без державного втручання не здатний стабілізувати положення рівноваги на ринку праці.
4. Темпи приросту інфляції і ставок заробітної платні, як правило, однакові.
5. Гіпотеза природного рівня безробіття припускає, що зниження темпів інфляції може привести до переміщення кривої Філіпса вниз в короткостроковому періоді.
6. Фрикційне безробіття є не тільки обов'язковою, але й бажаною для суспільства формою безробіття.
7. Рівень безробіття визначається співставленням загальної кількості зайнятих та безробітних.
8. До складу робочої сили треба включати і безробітних, які активно шукають роботу.
9. Природне безробіття включає фрикційне та циклічне безробіття.

10. В країнах з найбільш ефективною економікою безробіття немає.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі.

Задача 1. Функція пропозиції на ринку праці задана таким чином $LS = 150w$, а функція попиту $LD = 1000 - 100w$. Визначте рівноважну кількість зайнятих і рівноважну ставку заробітної платні. Профспілки добилися встановлення денної ставки зарплати на рівні 5 грош. од. Як змінилася кількість безробітних? Покажіть графічно цю ситуацію.

Задача 2. Чисельність зайнятих 90 млн чол. Чисельність безробітних 10 млн чол. Зайнятих неповний робочий день 18 млн чол. Розрахуйте рівень безробіття, втрати ВВП від безробіття, якщо реальний ВВП поточного року склав 500 млрд грош. од.

Задача 3. Населення одного із регіонів України складає 7 млн чол. Із них: 2 млн чол. – діти віком до 16 років, 1,5 млн чол. – пенсіонери, 0,3 млн – домогосподарки, 0,2 млн чол. – студенти, безробітні складають 0,5 млн чол. Розрахуйте рівень безробіття.

Задача 4. Розрахуйте циклічне безробіття, коли відомо, що в умовній країні чисельність робочої сили складає 200 млн чол., чисельність зайнятих – 120 млн чол., природна норма безробітних – 6 %.

Задача 5. У місті зареєстровано 2 тис. безробітних, які мають право на отримання допомоги по безробіттю. Розмір допомоги складає 75 % від середньої заробітної плати – 3500 грош. од. Середній термін виплати допомоги – 3 місяці. Із урахуванням того, що кожен робітник у середньому утримує одного непрацездатного, розмір допомоги підвищується на 15 %. Визначте яка сума із фонду зайнятості необхідна для виплати допомоги по безробіттю.

Задача 6. Чисельність населення в країні – 24 млн чол. Із них 14 млн чол. – економічно активне населення. Безробіття в країні характеризується наступними даними: 900 тис. чоловік втратили роботу у зв'язку із структурною перебудовою виробництва і стоять на обліку в службі зайнятості; 900 тис. чоловік – проживають у сільській місцевості, зайняті у підсобному господарстві, не працюють за наймом і не зареєстровані у службі зайнятості, 640 тис. чоловік втратили роботу внаслідок кризового спаду в економіці, стоять на обліку в службі зайнятості і активно шукають роботу, 120 тис. чоловік не шукають роботу оскільки втратили надію на працевлаштування. Визначте рівень безро-

біття в країні та охарактеризуйте його форми.

ТЕМА 6. ІНФЛЯЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ

1. Сутність та види інфляції
2. Причини і наслідки інфляції
3. Інфляція і безробіття

1. Сутність та види інфляції

Інфляція є одним з показників макроекономічної нестабільності. Чому інфляція являє собою проблему? Інфляція означає зростання вартості життя, а все, що робить життя людей дорожче, являє собою проблему. Суть інфляції – це падіння цінності або купівельної спроможності грошей, або, що, те ж саме, підвищення цін на блага. Таким чином, у результаті інфляції відбувається підвищення загального рівня цін, що супроводжується знеціненням національної грошової одиниці. Між грішми й інфляцією існує тісний взаємозв'язок: якби всі угоди здійснювалися на основі натурального обміну, тобто за відсутністю грошей, ми не зіштовхувалися б з таким поняттям, як інфляція.

Якщо раніше система грошового обігу базувалася на принципах золотого або золотомонетного стандарту й паперові гроші вільно оберталися в золото, а золото було грішми, то зараз золото витиснуто із грошового обігу, а гроші самі забезпечуються тільки наявною товарною масою. Це говорить про більшу ураженість як самих грошей, так і системи грошового обігу. Будь-яке політичне або інше потрясіння може найміцнішу сьогодні грошову систему перетворити в досить і досить слабку завтра.

Проблеми, створювані інфляцією, також пов'язані з невизначеністю. Вони виникають, навіть не стільки тому, що цінність грошей падає, скільки тому, що майбутня цінність грошей непередбачена. Коли очікується, що гроші будуть швидко знецінюватися, стає вигідно позичати. Таким чином, у результаті інфляції звичайно страждають кредитори, а також, населення з фіксованим рівнем доходів. Виграють від інфляції тільки власники речовинних факторів виробництва.

Невизначеність у зв'язку з майбутніми цінами, що створюється інфляцією, веде до довільного перерозподілу багатства, змушує людей вживати зусилля, щоб захистити себе від втрат, призводить до зростання невдоволення й напруженості в суспільстві.

В залежності від інтенсивності втручання держави у сферу грошового

обігу, інфляція може бути схованою, відкритою й подавленою. **Прихована інфляція** пов'язана з погіршенням якості споживаної продукції за незмінним рівнем цін. Погіршення споживчих властивостей й якості продукції, її недовговічність і частий ремонт змушують споживача частіше купувати цей товар, а в цілому, на задоволення потреби йде більше грошей, ніж за нормальною якістю товарів. Прихована інфляція виявляється також в «вимиванні» дешевих товарів з виробництва, а, отже, і зі споживання.

Відкрита інфляція пов'язана з порушенням трьох видів рівноваги: рівноваги, що визначає кількість грошей в обігу, коли сума цін відповідає сумі вартостей; рівноваги на рівні окремих товарів і ринків, коли їй відповідає рівноважна ціна й рівноважне виробництво; рівноваги на макроекономічному рівні, коли сукупний попит відповідає сукупній пропозиції. Рівновага, що порушується загальним рівнем цін або підвищенням сукупного попиту, є інфляція відкрита. Відкрита вона тому, що проявляється у відкритій ринковій системі, і за даними обставинами механізм ринку функціонує, і навіть на перших етапах розвитку інфляції стимулює економічне зростання. Зростання цін призводить до збільшення інвестицій, росте виробництво, збільшується пропозиція. У цьому випадку питання міститься тільки у швидкості: що зростає швидше? Ціна або виробництво, зарплата або ціни? Головне те, що ринковий механізм працює, а з інфляцією можна боротися.

Подавлена інфляція виникає в закритих економічних системах: у країнах або із плановою економікою, або із сильним державним регулюванням, що переходить у загальний контроль і пригнічує ринкові механізми. Інакше кажучи, це виражається в державному контролі цін. Виникає розрив між величиною попиту та величиною пропозиції, якого довго не видно. Перейшовши критичну точку, він перетворюється в інфляційний розрив, а в економіці виникає стійкий дефіцит. Боротися з даним видом інфляції досить проблематично, тому що ринкові механізми не функціонують. Звичайно методом боротьби з нею є перехід її зі стану подавленої у відкриту під найжорстокішим державним контролем. Це, так названі, хірургічні методи втручання, що припускають диктатуру, зміну ідеології, грошову реформу, іноземну допомогу й т. ін.

Залежно від темпу інфляції розрізняють три основні її різновиди:

1. **Помірна інфляція**, що характеризується повільним ростом цін, у середньому до 10 % на рік. У рамках помірної інфляції виділяється повзуча, що характеризується ростом цін до 5 % на рік. За даним рівнем інфляції виникають нормальні умови для інвестування, ціни стабільні, а заощадження не знецінюються.

2. **Галопуюча інфляція** характеризується більш швидким зростанням

цін, у середньому 100–200 % на рік. В економіці ситуація трохи загострюється внаслідок швидкого знецінення грошей. Населення, прагнучи врятувати свої заощадження, вкладають кошти в матеріальні цінності, іноземну валюту, інвестують за рубіж. Однак, незважаючи на те, що розвиток економіки істотно спотворюється, даний вид інфляції протягом тривалих періодів може не викликати деструктивних наслідків.

3. Гіперінфляція характеризується стрімким зростанням цін, до 1000 % і більше на рік. Населення прагне якнайшвидше позбутися від грошей, що знецінюються, у результаті чого проблема загострюється. Через незручність використання національної валюти відбувається процес валютного заміщення, коли іноземна валюта використовується як засіб нагромадження й обміну. У цей період дуже складно проводити грошово-кредитну політику, оскільки її основні важелі перестають діяти. Населення намагається всі наявні заощадження вкласти в будь-які матеріальні цінності. Підприємства запасуються сировиною й накопичують готову продукцію, чекаючи наступного сплеску рівня цін. Підсилюються спекулятивні операції, особливо зростає їхня частка в угодах за валютними операціями. Сплеск сукупного попиту призводить до розкручування інфляційної спіралі: зростання вартості життя призводить до необхідності підвищення номінальних заробітних плат, що веде до збільшення витрат і подальшого підвищення цін. Вважається, що крім руйнівних наслідків перерозподілу, гіперінфляція може прискорити економічний крах. Жорстка інфляція сприяє тому, що зусилля направляються не на виробничу, а на спекулятивну діяльність. Результатом гіперінфляції може бути настання економічного, соціального, а, можливо, і політичного хаосу. Вона прискорює фінансовий крах, депресію й суспільно-політичне безладдя.

Залежно від причин і механізму зростання загального рівня цін розрізняють інфляцію попиту та інфляцію витрат. **Інфляція попиту** простежується тоді, коли сукупний попит зростає швидше за виробничий потенціал економіки, а тому ціни зростають, щоб зрівноважити попит і пропозицію. **Інфляція витрат** – це інфляція, що виникає внаслідок зростання витрат у періоди високого рівня безробіття і неповного використання виробничих ресурсів.

За ступенем раптовості інфляцію розрізняють на передбачену й непередбачену. **Передбачена** – це інфляція, яку всі економічні суб'єкти очікували або планували. Очікуваний рівень інфляції закладається в розрахунки бюджету на майбутній фінансовий рік. Це дає можливість нейтралізувати негативні наслідки інфляції. **Непередбачена інфляція** – інфляція найчастіше викликана інфляційними шоками, тобто різкими стрибками рівня цін, які стають поштовхом для тривалого інфляційного процесу.

Уявлення економічних суб'єктів про рівень цін у майбутньому суттєво

впливають на їхню поведінку. Отже, з цих позицій виділяють теорію адаптивних очікувань та теорію раціональних очікувань.

Теорія адаптивних очікувань ґрунтується на передумові, що формування уявлень про майбутній стан економіки у суб'єктів господарювання відбувається на основі екстраполяції тенденцій розвитку економічних процесів у минулому на майбутнє. **Теорія раціональних очікувань** ґрунтується на передумові, що очікування суб'єктів господарювання стосовно майбутнього економічної системи формуються як на основі екстраполяції тенденцій попереднього періоду, так і на основі можливостей майбутнього.

За умовою незмінного курсу національної валюти, якщо причиною підвищення загального рівня цін є зростання цін на імпортні товари, даний вид інфляції називається **імпортованою інфляцією**.

Для виміру рівня інфляції застосовуються цінові індекси. Індекс споживчих цін (індекс Ласпейреса), наприклад, відображає зміну рівня ринкових цін споживчого кошику в поточному періоді у порівнянні з базовим:

$$I_L = \frac{\sum_{i=1}^n P_i^t \cdot Q_i^0}{\sum_{i=1}^n P_i^0 \cdot Q_i^0},$$

де P_i^0 і P_i^t – ціни i -го блага, відповідно у базовому (0) і поточному (t) періоді;

Q_i^0 – кількість i -го блага в базовому періоді.

Темп інфляції можна розрахувати за допомогою наступної формули:

$$\text{Темп інфляції} = \frac{\pi_t - \pi_{t-1}}{\pi_{t-1}} \cdot 100 \%,$$

де π_t – рівень цін в поточному році;

π_{t-1} – рівень цін у базовому році.

2. Причини і наслідки інфляції

Причини інфляції підрозділяються на дві групи: обумовлені факторами, що підвищують сукупний попит, і обумовлені факторами, що підвищують сукупну пропозицію.

Інфляцію попиту викликають наступні фактори:

1. **Адаптивні інфляційні очікування** (іншими словами, ажіотажним

попитом). Очікуючи в майбутньому підвищення цін, ми намагаємося вкласти наявні заощадження в продукти або речі, щоб знизити негативні наслідки інфляції. У підсумку ж, самі ж сприяємо зовсім невиправданому росту попиту, розкручуючи інфляційну спіраль. Крім того, намагаючись випередити зростання цін і зробити запаси взапас, ми істотно зменшуємо обсяг власних заощаджень, значно загострюючи проблему капітальних вкладень (інвестицій).

2. Бюджетний дефіцит є потужним чинником інфляції в силу його багатоканального впливу на грошовий обіг країни. Висока заробітна плата надмірно роздутого державного апарата лягає на ваги споживання, підштовхуючи попит. Крім того, коли держава живе невідповідно до своїх коштів, вона незмінно знаходить потужні аргументи на користь емісії грошей. Беручи в Національного банку гроші на такі потреби, як соціальний захист, оборона й т. ін., держава ці гроші повертає, але вони на той час уже пройшли через обіг. Ситуація повторюється знову і чим більше позик, тим більше в обігу нічим не забезпечених грошей. В умовах інфляції держава бере відносно більш дорогі гроші, а повертає ті, що подешевшали, тим самим підштовхуючи інфляцію.

Крім того, особливе місце в інфляційному процесі займає мілітаризація економіки. Звичайно мілітаризація пояснюється тим, що вона дає робочі місця й передові технології. Але вона завжди лягає важким вантажем на видаткову частину державного бюджету. Військові витрати завжди були чистими витратами, оскільки економічної віддачі від них немає. Необхідно пам'ятати, що вся ця видаткова частина в чисто грошовій формі лягає на ваги попиту.

3. Інфляція також підвищується через такий фактор, як **зовнішня торгівля**. Однак причиною тут стає не сама зовнішня торгівля, а її структура. Наприклад, якщо країна експортує переважно сировину або продукцію з низьким ступенем її обробки, а імпортує більшу частину готової продукції, то це також сприяє появі інфляційних процесів.

4. Ступінь монополізації стає наступним фактором інфляції. Монополізм породжує неприродний економічний принцип: «купується те, що виробляється». За підвищенням цін, споживачі не можуть перейти до конкурентів, тому в них немає вибору.

5. Структурні диспропорції – наступний фактор інфляції. Так, у радянський час, виробляючи значну частину засобів виробництва, і практично незначну частину предметів споживання, створювався стійкий дефіцит товарів народного споживання. Це призводило до стійкого тиску на ціни дефіци-

тних товарів убiк iхнього пiдвищення. На рисунку 6.1 графiчно показана iнфляцiя попиту.

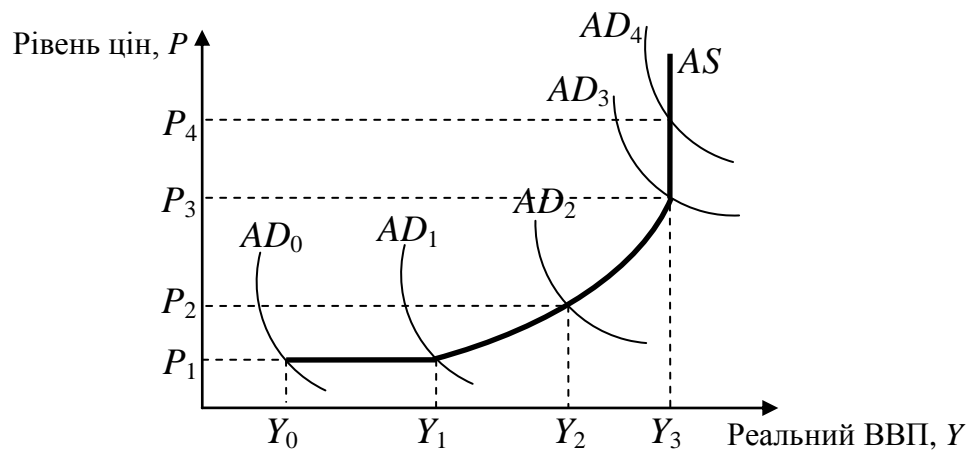

Рисунок 6.1 – Інфляція попиту

На рис. 6.1 показано, що стимулювання сукупного попиту на горизонтальному відрізку кривої $AD-AS$ не містить у собі інфляційної небезпеки, оскільки воно зумовлює зростання реальних обсягів виробництва без зростання рівня цін. На цьому відрізку номінальний і реальний обсяги виробництва зростають однаковими темпами.

Висхідний відрізок вимагає необхідності зіставляти приріст обсягу виробництва і приріст рівня цін. Якщо темп приросту рівня цін перевищує темп приросту виробництва, наявне інфляційне зростання останнього. На цьому відрізку кривої AS інфляцію називають передчасною, тому що економіка не досягла потенційного обсягу виробництва і повної зайнятості. Передчасність інфляції пояснюється нерівномірністю виходу різних галузей із депресії.

На вертикальному відрізку виробничі можливості економіки за такого рівня технологій та виробничих потужностей вичерпані. І тому зростання сукупного попиту спричиняє не зростання обсягів виробництва, а інфляційне зростання цін. Таким чином, на цьому відрізку, незалежно від того, якими темпами зростає номінальний обсяг виробництва, зумовлений підвищенням рівня цін, реальний обсяг виробництва залишається незмінним.

Інфляція витрат. Крім факторів попиту, інфляція може обумовлюватися й факторами витрат виробництва й пропозиції. У наслідок збільшення капітало-, енерго-, та фондоємності виробництва ростуть його витрати. У цьому ж напрямку діють й спадна продуктивність капіталу й землі. З ростом витрат виробництва ростуть і ціни. Зростання рівня заробітних плат також призво-

дить до збільшення витрат виробництва, особливо, якщо це зростання не підкріплено ростом продуктивності праці. На рисунку 6.2 графічно показана інфляція витрат.

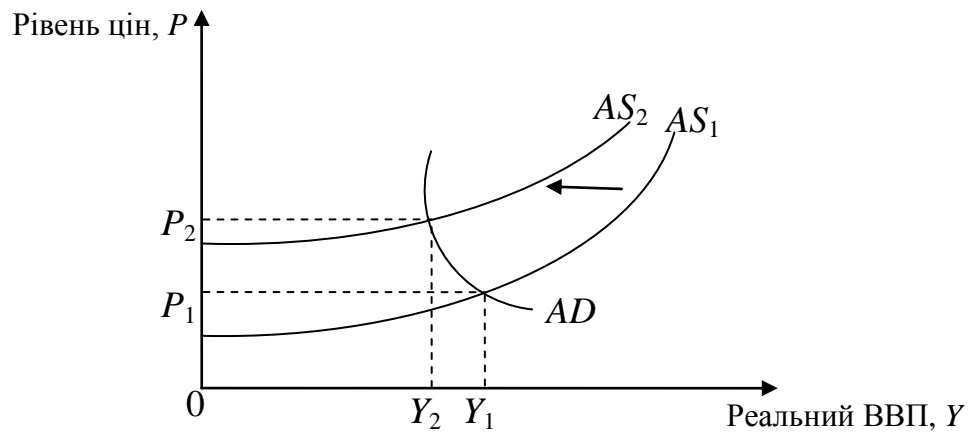

Рисунок 6.2 – Інфляція витрат

На рис. 6.2 показано, що внаслідок зміщення кривої AS ліворуч, придбати блага зможуть ті споживачі, котрі здатні будуть за них заплатити більшу ціну. Зростання цін від P_1 до P_2 зумовить скорочення реального обсягу виробництва від Y_1 до Y_2 .

Таким чином, інфляція витрат має два основних джерела: 1) зростання цін на енергію та сировину; 2) зростання номінальної заробітної плати.

На практиці досить важко розрізнити інфляцію попиту й інфляцію витрат. Найчастіше вони діють практично одночасно, а встановити первинне джерело підвищення цін дуже складно. Згідно з Кейнсом, якщо перша стадія інфляції подає собою інфляцію попиту, то друга стадія – результат інфляції витрат виробництва.

Кейнсіанське пояснення інфляції пов'язує зростання цін із надмірним попитом. Воно виходить з аналізу доходів та видатків господарюючих суб'єктів та впливу їх на збільшення попиту. Вважається, що збільшення попиту з боку держави та підприємців призводить до збільшення виробництва та зайнятості. В зв'язку з цим, кейнсіанці рекомендують стимулювати приватні та державні інвестиції. В даній концепції активну роль відіграє, за словами Кейнса, "ефективний" або грошовий попит, який, нібито, і створює грошову масу. Кейнс розглядає два види інфляції: 1) повзуча, тобто таке збільшення грошової маси в умовах безробіття, яке не завдає небезпеки; 2) галопуюча, яка можлива при досягненні повної зайнятості, коли зростання грошової маси цілком

проявляється у зростанні цін на товари та послуги.

Кейнс підкреслював, що зростання грошової маси дає пропорційне інфляційне збільшення цін тільки в умовах повної зайнятості, а при неповній зайнятості, збільшення грошової маси веде до більшого використання наявних ресурсів: зростаюча грошова пропозиція розподіляється між підвищенням цін, збільшенням грошової зарплати, зростанням виробництва й зайнятості. Чим далі від стану повної зайнятості економіка, тим більше будуть зростати виробництво й зайнятість, а не ціни. Дефіцит бюджету, збільшення грошової маси в обігу й інфляцію Кейнс вважав адекватною платою за зростання національного доходу й підтримку стабільно високого рівня зайнятості.

Опоненти кейнсіанського підходу підкреслюють також його недолік, який виявляється у тому, що головну увагу він зосереджує на регулюванні грошового попиту шляхом бюджетної та фінансової політики. Зростання інвестицій веде до підвищення зайнятості, росту ВВП та доходів, що знову ж таки викликає підвищення попиту на гроші. За цих умов зростання грошової пропозиції викличе негайну реакцію ринку: відбудеться зростання цін на товари та послуги. Здійснення політики регулювання попиту в довгостроковому періоді призведе до того, що держава буде змушена здійснювати фактично інфляційне фінансування.

Прихильники **монетарної теорії** стверджують, що єдиною причиною інфляції є надмірний темп приросту грошової маси порівняно з темпами зростання ВВП. Згідно з теорією монетаризму аналізувати інфляцію можна за допомогою рівняння обміну:

$$MV = PY,$$

де M – темп приросту номінальної кількості грошей;

V – темп приросту швидкості руху грошей;

P – темп приросту рівня цін (інфляції);

Y – темп приросту реального обсягу національного виробництва.

Із рівняння можна визначити рівень інфляції:

$$P = \frac{MV}{Y}.$$

Інфляційний процес буде наявним за умови, якщо $P > 0$, або $MV > Y$.

Прихильники немонетарних теорій вбачають умову існування інфляції в ситуації, за якої сума темпів приросту номінальної кількості грошей (MV) буде перевищувати темп приросту реального доходу Y .

До наслідків інфляції можна віднести наступні:

1) неможливість одержання довгострокових кредитів, отже, відсутність капіталовкладень;

2) виробники дезорієнтовані невтримним зростанням цін. Нове виробництво ніхто не відкриває;

3) особисті заощадження громадян знецінюються;

4) реальні доходи населення падають;

5) податки стають єдиним джерелом доходів держави, тому вони постійно зростають;

6) підсилюється соціальна диференціація суспільства. Більша частина населення убожіє, переходить межу бідності. Менша ж частина, особливо власники факторів виробництва, збагачується;

7) дебіторська заборгованість, неплатежі працюють на користь боржників. Стає не вигідним давати гроші в борг. Наступає криза кредитної системи. Кредит стає обтяжним, отже, малодоступним;

8) руйнується система регулювання ринкової економіки.

Необхідно відзначити, що в умовах інфляції створюється ефект Танзі-Олівера, що полягає у свідомому відтягуванні податкових платежів платниками податків, які одержують, таким чином, можливість вносити в бюджет знецінені гроші. Уряд же свої борги також оплачує знеціненими грошми, внаслідок чого виникає ефект інфляційного оподаткування.

Як раніше було відзначено, інфляція призводить до перерозподілу коштів між кредиторами й позичальниками та зниженню реальної вартості заощаджень. Рівняння, запропоноване І. Фішером дозволяє нейтралізувати цей процес.

$$i = r + \pi^e,$$

де i – номінальна процентна ставка;

r – реальна процентна ставка;

π^e – очікуваний рівень інфляції.

Дефляція – це процес, зворотний щодо інфляції, тобто це процес, пов'язаний з подорожчанням грошей. Кредитори й одержувачі постійних доходів мають тенденцію вигравати за рахунок боржників й одержувачів прибутків. Якщо ціни падають на протязі відрізка часу, що відокремлює позичку грошей кредитором від її погашення, то він одержить назад більшу купівельну спроможність, чим позичав. Підприємець за відрізок часу між покупкою й продажем товарів буде нести втрати.

Необхідно пам'ятати, що інфляцію не варто однозначно вважати негативним явищем. Згідно кейнсіанської концепції «економіки попиту»,

помірний і передбачуваний темп інфляції позитивно впливає на економіку. Стимулювання сукупних витрат призводить до зростання доходів виробників готових товарів, до розширення виробництва й збільшення зайнятості населення, що в загальному підсумку призводить до економічного зростання.

3. Інфляція і безробіття

На початку XX ст. американський економіст І. Фішер розкрив взаємозв'язок між інфляцією та безробіттям. Статистичні дані показували, що у фазі піднесення рівень безробіття знижувався, а темп інфляції, навпаки, зростав. На фазі спаду простежувався протилежний хід подій – рівень безробіття зростав, а інфляція знижувалася. У 1958 р. новозеландський економіст А. Філіпс проаналізував причини цієї динаміки в Англії протягом 1861–1913 рр. Він виявив, що заробітна плата завжди зростала, коли безробіття було малим. Зі зростанням рівня безробіття темпи приросту зарплати уповільнювалися (див. рис. 6.3).

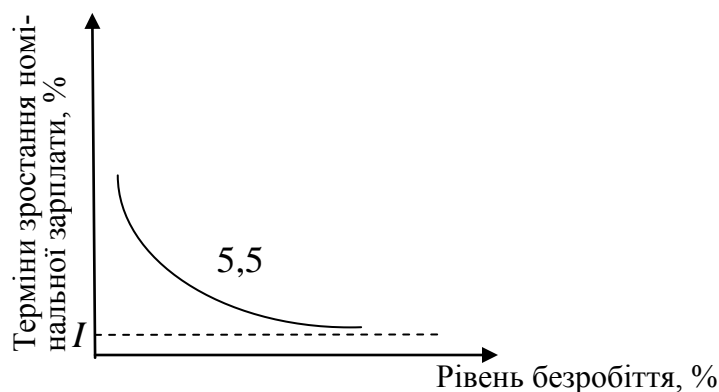

Рисунок 6.3 – Емпірична крива Філіпса

Крива Філіпса вказує на те, що зростання грошової заробітної плати може існувати водночас зі значним рівнем безробіття. Філіпс показав, що при рівні безробіття, близькому до 5,5 % від точки, де крива Філіпса перетинає горизонтальну лінію, яка відображає нульовий темп зростання заробітної плати, починається зростання заробітної плати.

У 1960 р. американські економісти Семюельсон і Солоу дещо видозмінили криву Філіпса. Вони пов'язали рівень безробіття з рівнем інфляції (а не з темпами зростання зарплати, вилучивши із темпів змін грошової заробітної плати темп зростання продуктивності праці). Графічно це зображувалось змі-

щенням початкової кривої Філіпса вниз. Нова крива Філіпса була, як і попередня, нахилена у бік зменшення. Але, на відміну від попередньої, вона перетинала горизонтальну лінію, яка відображала нульовий темп зростання цін, тобто нульову інфляцію, при нормі безробіття 2,5 % для Англії та 4 % – для США.

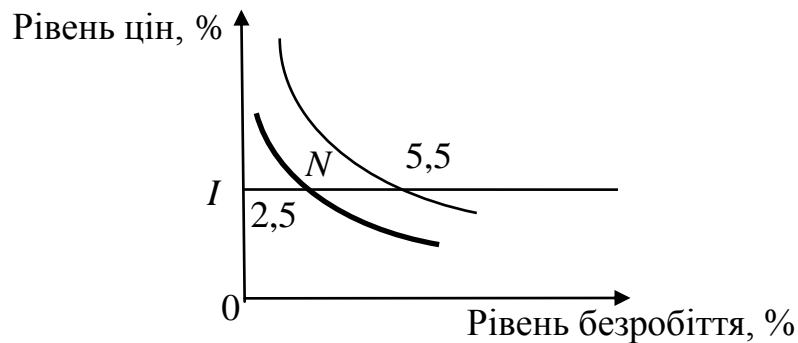

Рисунок 6.4 – Модифікована крива Філіпса

На рис. 6.4 модифікована крива Філіпса показана жирною лінією. Відрізок кривої, розташований ліворуч від точки N , характеризує інфляцію попиту, що є найчастіше наслідком спроб держави стимулювати високу зайнятість. Відрізок, розташований праворуч від точки N , пов'язаний із падінням цін у період кризи надвиробництва.

Рівняння сучасної кривої Філіпса записують так:

$$\pi = \pi^e - \beta(U - U^*) + \mathcal{J},$$

де π – темп інфляції;

π^e – очікуваний темп інфляції;

β – параметр, який показує, наскільки сильно реагує інфляція на динаміку циклічного безробіття. Цей коефіцієнт завжди більший від нуля;

$\mathcal{J}$ – збурення пропозиції;

U – рівень безробіття;

U^* – природна норма безробіття.

Другий член рівняння кривої Філіпса $\beta(U - U^*)$ – показує, що відхилення безробіття від його природної норми може прискорювати або стримувати розвиток інфляції. Якщо рівень безробіття перевищує природну норму безробіття, то темп інфляції знижуватиметься. За рівня безробіття, нижчого за природний, темп інфляції зростатиме. Третій член $\mathcal{J}$ показує, що рівень інфляції підвищується або знижується внаслідок збурень пропозиції. За несприятливих збурень пропозиції $\mathcal{J}$ має позитивне значення і темпи інфляції зростають. За

сприятливих збурень сукупної пропозиції $\mathcal{A}$ має від'ємне значення, що уповільнює темпи інфляції.

Сучасна крива Філіпса відрізняється від виявленої Філіпсом залежності за трьома особливостями:

- 1) у сучасній кривій Філіпса темпи приросту заробітної плати замінено на темпи інфляції;
- 2) сучасна крива враховує очікувану інфляцію;
- 3) вона враховує збурення сукупної пропозиції.

Отже, у короткостроковому періоді існує можливість вибору між інфляцією та безробіттям. Змінюючи сукупний попит, можна вибрати певну комбінацію рівнів інфляції та безробіття на короткостроковій кривій Філіпса. При цьому положення короткострокової кривої Філіпса залежить від очікуваного темпу інфляції. Якщо очікуваний темп інфляції зростає, ця крива переміщується вгору – і вибір між інфляцією та безробіттям є менш сприятливим. У цьому разі за кожного рівня безробіття темп інфляції буде вищим (див. рис. 6.5).

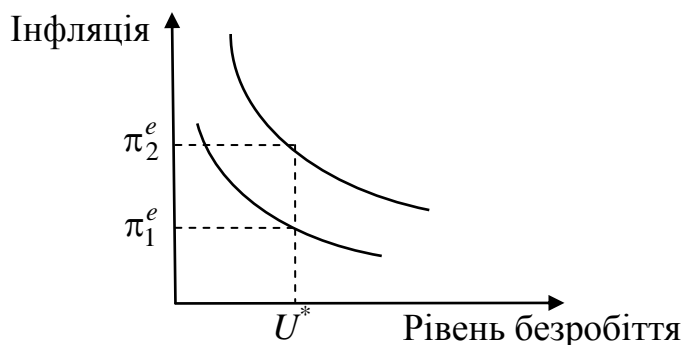

Рисунок 6.5 – Вплив очікуваної інфляції на вибір між інфляцією та безробіттям

Вибір між інфляцією і безробіттям існує лише у короткостроковому періоді. У довгостроковому періоді крива Філіпса є вертикальною, і зникає можливість вибору між інфляцією та безробіттям.

Згідно з ортодоксальною неокласичною теорією, крива Філіпса при нульовому рівні безробіття має вигляд вертикальної кривої. Пояснюється така конфігурація кривої Філіпса тим, що економіка завжди функціонує на рівні повної (або близької до повної) зайнятості. Завдяки гнучким цінам та ставкам заробітної плати інфляція за таких умов завжди буде явищем, спричиненим надлишковим попитом (див. рис. 6.6).

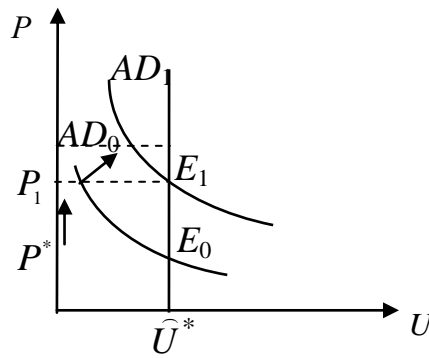

Рисунок 6.6 – Вертикальна крива Філіпса

З графіка видно, що зростання сукупного попиту не приводить до зростання зайнятості, а зумовлює інфляційне зростання цін. Крива Філіпса у довгостроковому періоді буде вертикальною при природному рівні безробіття, коли очікуваний темп інфляції буде дорівнювати фактичному.

Утримання безробіття нижче природного рівня передбачає інфляційне зростання цін (див. рис. 6.7). Природний рівень безробіття сумісний з будь-яким темпом інфляції за умови, що темп інфляції є величиною постійною.

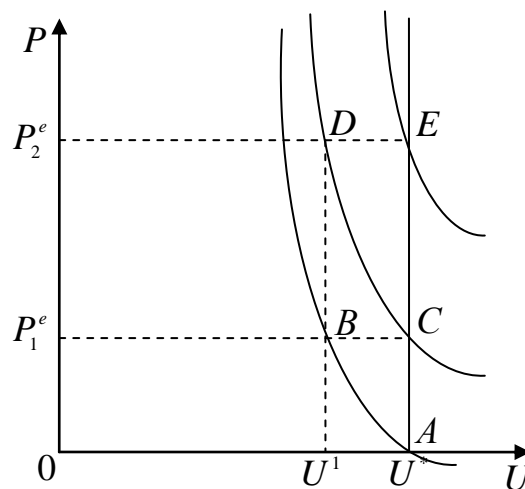

Рисунок 6.7 – Криві Філіпса за різних інфляційних очікувань

Припустимо (див. рис. 6.7), що політика уряду націлена на зменшення безробіття від U^* до U^1 . За даними умовами точка A переміститься в точку B, що зумовить інфляційне зростання цін і заробітної плати до P_1^e . Усвідомивши це зростання інфляції, робітники будуть формувати свої відповідні очікування. Це змістить криву Філіпса вгору, внаслідок чого точка B переміститься в точку C, а попередній природний рівень безробіття U^* відновиться. Якщо уряд знову прагнути знизити безробіття нижче U^* , то ситуація повториться, але

інфляція стане ще вищою. Це зумовить зміщення точки C в точку D , а рівень інфляції досягне P_2^e . З часом наймані працівники усвідомлять, що їх знову ошукано і будуть формувати свою поведінку, виходячи із очікуваного рівня інфляції P_2^e . Це зменшить пропозицію праці, й рівень безробіття знову наблизиться до природного рівня U^* , а точка D зміститься в точку E , якій відповідає рівень безробіття U^* , але за P_2^e темпом інфляції.

Для недопущення інфляції уряд країни розробляє антиінфляційну стратегію, основними складовими є: ефективна монетарна політика, впорядкування державних фінансів і скорочення дефіциту державного бюджету, раціоналізація структури національної економіки та зовнішньоекономічної діяльності.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Дайте визначення інфляції. У чому полягає її сутність?
2. Назвіть основні види інфляції.
3. Перечисліть основні причини інфляції. Поясніть, у чому різниця між інфляцією попиту та інфляцією витрат.
4. Поясніть зміст сучасної кривої Філіпса та її відмінність від раннього варіанту.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. Виберіть правильну відповідь.

1. Найменше постраждають від непередбаченої інфляції ті:
  - а) хто одержують фіксований номінальний дохід;
  - б) у кого номінальний дохід зростає, але повільніше, ніж підвищується рівень цін;
  - в) хто має грошові заощадження;
  - г) хто став боржником, коли ціни були нижче.
2. З перерахованого не має відношення до інфляції, обумовленої ростом витрат виробництва:
  - а) зростання зайнятості й виробництва;
  - б) зростання витрат на одиницю продукції;
  - в) догоняюче зростання зарплати;
  - г) шоки пропозиції.
3. Зростання сукупних витрат призводить до інфляції, якщо:
  - а) економіка розвивається в умовах повної зайнятості;
  - б) фактичний і потенційний обсяги ВВП рівні;

- в) чисельність робочої сили не зростає;
  - г) вірні тільки відповіді а) і б).
4. У період прискорюваної інфляції відсоткова ставка:
- а) падає, тому що падає ціна грошей;
  - б) падає, тому що падає рівень зайнятості;
  - в) зростає, тому що ціна грошей падає;
  - г) зростає, тому що падає рівень зайнятості;
5. Інфляція може бути пов'язана:
- а) тільки з ростом ВВП;
  - б) зі зростанням або падінням ВВП залежно від джерела її розвитку;
  - в) тільки з падінням ВВП;
  - г) зі зростанням ВВП, якщо економіка розвивається в умовах повної зайнятості.
6. Реакцією на зростаючий ризик непередбаченої інфляції є:
- а) призначення банками премії за ризик на надавані ними позики;
  - б) спроби уряду здійснити індексацію трансферних платежів особам з фіксованим доходом;
  - в) прагнення людей вкладати гроші в активи, які не знецінюються в період інфляції;
  - г) всі попередні відповіді вірні.
7. Непередбачувана інфляція звичайно супроводжується:
- а) відсутністю економічного збитку;
  - б) зниженням ефективності економіки;
  - в) перерозподілом багатства й доходу;
  - г) вірні тільки відповіді б) і в).
8. За допомогою якого засобу індивіди страхуються від ризику непередбачуваної інфляції:
- а) включення в трудовий контракт пункту, що передбачає індексування заробітної плати в довгостроковому періоді;
  - б) індексування ставок заставних;
  - в) пропозиція своєму другові позички, процентна ставка за якою нижча банківської;
  - г) відкриття нового бізнесу на основі отриманих від банку кредитів.
9. До фази ділового циклу не відноситься:
- а) інфляція;   б) рецесія;   в) спад;   г) підйом.
10. Інфляція витрат виникає в умовах, коли:
- а) скорочується податковий тиск;

- б) зростають ціни на енергоресурси;
- в) скорочуються середні витрати на виробництво продукції;
- г) всі відповіді вірні.

Завдання 2. *Визначите, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть.*

1. В умовах, коли потенційний і фактичний обсяг ВВП рівні, зростання сукупних витрат призводить до інфляції, тому що подальше зростання виробництва неможливе.
2. Інфляція – це загальне зростання виробництва.
3. Очікувана й непередбачувана інфляція впливає на перерозподіл доходу.
4. За щорічним 5 %-вим зниженням цін реальний дохід у родин із твердим доходом буде збільшуватися на 5 % на рік.
5. За щорічним 10 %-вим зростанням цін, подвоєння їхнього рівня відбувається кожні десять років.
6. Непередбачувана інфляція може призвести до перерозподілу доходу між боржником і кредитором на користь першого.
7. Земля, золото, вироби мистецтв – традиційні об'єкти інвестування, викликаного бажанням знизити небезпеку знецінення своїх фінансових активів у період інфляції.
8. Інфляція призводить до зниження реальних доходів всіх верств населення.
9. Всі економісти вважають, що інфляція – завжди негативне явище.
10. Для визначення темпів інфляції використовують цінові індекси.

Завдання 3. *Розв'яжіть задачі.*

Задача 1. Розрахуйте темп інфляції цього року за умови, що індекс цін цього року склав 120 %, а попереднього – 110 %.

Задача 2. Припустимо, у перший рік індекс цін становив 100 %; у другий – 112 %; у третій – 123 %; у четвертий – 129 %. Розрахуйте темп інфляції для кожного року. Використовуючи «правило величини 70», визначите кількість років, необхідних для подвоєння рівня цін. В якості знаменнику послідовно приймайте розраховані темпи для кожного року.

Задача 3. На основі даних завдання 2, визначте процентну зміну реального доходу, якщо номінальний дохід у другому році в порівнянні з першим збільшився на 15 %, і в третьому році в порівнянні із другим – на 7 %.

Задача 4. Умова завдання 2. Якщо номінальний дохід у другому й тре-

тьому роках дорівнював 25 тис. дол., яка абсолютна величина реального доходу в ці роки?

Задача 5. Умова завдання 2. Якщо номінальний рівень відсотка за кредит у другому році дорівнював 14 % (для позичальників періоду між першим і другим роками) і в третьому році – 18 % (для позичальників періоду між другим і третім роками), то який був його реальний рівень у відповідні роки?

Задача 6. Припустимо, що криву Філіпса для економіки країни описує рівняння: $\pi = \pi_{-1} - 0,5(U - 0,06)$, де π – рівень інфляції; π_{-1} – рівень інфляції у попередньому періоді; U – фактичний рівень безробіття. Розрахуйте:

- а) природну норму безробіття;
- б) якою є залежність між інфляцією та безробіттям у короткостроковому і довгостроковому періодах;
- в) на скільки відсотків треба збільшити циклічне безробіття для зниження інфляції на 5 %?

ТЕМА 7. СПОЖИВАННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ

1. Споживання та заощадження
2. Диференціація доходів та крива Лоренца
3. Кейнсіанська функція споживання та функція заощадження
4. Функції споживання з урахуванням фактору часу

1. Споживання та заощадження

Дохід, отриманий економікою в результаті виробництва ВВП, використовується на споживання і заощадження. Споживання опосередковується витратами, які, у свою чергу, можуть здійснюватися лише при наявності доходів.

Процес формування доходів домогосподарств в умовах приватної закритої економіки можна показати з використанням двосекторної моделі кругопотоку. З рис. 3.1 видно, що домогосподарства отримують доходи (особистий дохід) в обмін на ресурси, які вони надають підприємствам. Отримані доходи домогосподарства витрачають на придбання споживчих товарів та послуг, тобто на споживання. У моделі економіки, що враховує державу, наявний дохід (тобто частина сукупного доходу, яка може бути використана суб'єктами приватної економіки на споживання і заощадження) буде менше на суму по-

датків і, з іншого боку, збільшиться на суму трансфертів.

Особистий наявний дохід має такі джерела формування:

- 1) заробітна плата найманих працівників;
- 2) прибуток та змішаний дохід;
- 3) доходи від власності (дивіденди, проценти, рента);
- 4) соціальна допомога та інші одержані поточні трансферти (пенсії, стипендії, субсидії, допомога по безробіттю тощо).

Споживання (С) – це витрати домогосподарств на придбання товарів і послуг для задоволення матеріальних і духовних потреб людей. Споживчі витрати звичайно поєднуються в такі групи: придбання товарів поточного споживання, оплата послуг, придбання товарів тривалого користування. Споживчі витрати є самою вагомою складовою в структурі сукупного попиту і сукупних витрат; у розвинутих країнах сучасного світу вони становлять біля двох третин всіх розходів. Абсолютний розмір споживання безпосередньо залежить від величини наявного доходу, який у свою чергу визначається динамікою ВВП та податків. Цю залежність можна проілюструвати реальними даними по Україні (див. табл. 7.1):

Таблиця 7.1 – Динаміка ВВП і кінцевого споживання домашніх господарств [23, 25, 29, 33]

	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Валовий внутрішній продукт (фактичні ціни, млн грн.)		170070	204190	225810	267344	345113	441452	544153	712945
У розрахунку на одну особу (грн.)		3436	4195	4685	5591	7273	9372	11630	15329
Фактичне кінцеве споживання домашніх господарств (млн грн.)	270937 4 млрд. крб.	92406	112260	124560	146301	180399	252624	319383	422837
Фактичне кінцеве споживання домашніх господарств (відсотків до підсумку)	49,7	54,3	55,0	55,1	54,7	52,3	57,2	58,7	59,3

Крім того суттєве значення має показник частини заробітної плати у

ВВП, тобто пропорція розподілу створеного економікою доходу між учасниками створення ВВП і власниками факторів виробництва. У найбільш розвинутих країнах з високим рівнем життя цей показник доходить до 70 %.

Таблиця 7.2. – Динаміка частки оплати праці найманих працівників в Україні (відсотки) [23, 34]

	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Валовий внутрішній продукт	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Оплата праці найманих працівників	43,5	42,3	42,3	45,7	45,7	45,6	49,1	49,4	49,8

Величина споживчих видатків домогосподарств залежить не лише від їх наявного доходу, який у свою чергу, повторюємо, визначається обсягом ВВП, але й від рішень домогосподарств про те, яку частину наявного доходу витратити на споживання товарів та послуг, а яку – заощадити. Власне, рішення про те, скільки коштів направити на споживання, – це одночасно рішення про те, скільки коштів заощадити. Це означає, що весь поточний дохід може бути використаний лише на споживання та заощадження. Для приватної закритої економіки цей взаємозв'язок може бути описаний формулою:

$$Y = C + S,$$

де Y – ВВП;

C – особисті споживчі видатки;

S – заощадження.

Вирішення питання про величини споживаної і заощаджуваної часток доходу пов'язане із вибором між теперішнім і майбутнім споживанням. Коли домогосподарства приймають таке рішення, вони мають співставити вигоди від поточного споживання з вигодами від використання заощаджуваної частки доходу у майбутньому. Цей вибір зумовлюється бажанням забезпечити фінансування запланованих значних витрат або захистити себе від непередбачених обставин, від скорочення споживання у майбутньому (наприклад, внаслідок падіння своїх доходів з яких-небудь причин). Рішення домогосподарств при цьому спираються на прогнози майбутнього стану економіки (наприклад, економічних спадів, інфляційних процесів), на оцінку політики держави та її тенденцій тощо. З іншого боку, альтернативним варіантом економічної поведінки може бути прийняття рішення про споживання у обсязі, що перевищує поточний дохід за рахунок запозичень або витрачання заощаджень попередніх періодів. При цьому збільшення обсягу споживання за рахунок запозичень у поточному періоді означає скорочення споживаної частини поточного доходу у

майбутньому у зв'язку із необхідністю сплачувати відсотки і повертати основну суму боргу.

Отже, якщо домогосподарства споживають менше сьогодні, вони зможуть споживати більше у майбутньому і навпаки. Фактично це означає, що домогосподарства здійснюють **міжчасовий вибір**. Суттєвий вплив на цей вибір здійснює **реальна відсоткова ставка**, яка має місце у національній економіці і визначає відносну ціну поточного і майбутнього споживання, та різниця між **теперішньою вартістю** грошей та їх **майбутньою вартістю**.

Майбутня вартість грошей складається з основної суми, процентів на неї, що нараховуються щорічно та нарахування процентів на кошти, що утворились від попереднього нарахування процентів на основну суму (складний процент) за формулою:

$$FV = PV(1 + r)n,$$

де FV – майбутня вартість;

PV – теперішня вартість;

r – ставка дисконту (процентна ставка, яка використовується для приведення грошових потоків до їхньої вартості у періоді, який приймається за базу розрахунків і з урахуванням альтернативних варіантів вкладання коштів).

В реальному житті рішення домогосподарств про обсяги споживання, його структуру та величину споживаної частки поточного доходу залежать не лише від їх бажань, а й обумовлені рівнем їхнього доходу (доходу на душу) і пов'язані із диференціацією особистих доходів на макрорівні.

2. Диференціація доходів та крива Лоренца

Для ринкової системи характерною є нерівність, тобто **диференціація доходів**. Вона виникає внаслідок **ряду причин**. По-перше, це розбіжності у рівні кваліфікації та трудового внеску робітників у створення ВВП. По-друге, нерівність у доходах породжується майновою нерівністю, наявністю чи відсутністю у власності капіталу. По-третє, на диференціацію доходів впливає політика держави і макроекономічне регулювання процесу диференціації доходу. Трансформаційна економіка України характеризується різким зростанням нерівності в доходах.

Кількісну оцінку ступеня нерівності доходів можна здійснити з використанням графічної моделі, яку називають **кривою Лоренца**.

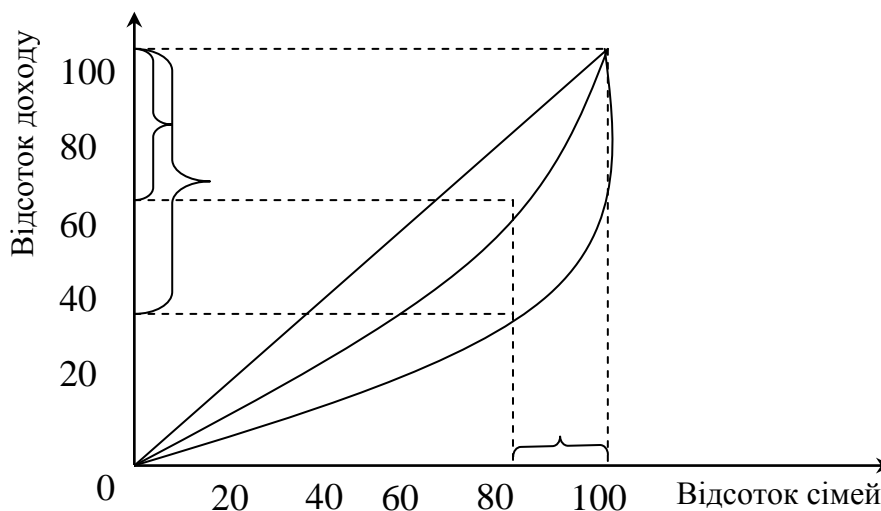

Рисунок 7.1 – Крива Лоренца

Для побудови моделі необхідно для кожної групи населення у 20 % від його кількості розрахувати частку цієї групи в особистих доходах протягом відповідного періоду. Крива, що поділяє кут між осями навпіл, показує ситуацію рівного розподілу доходів, коли кожна п'ята частина домогосподарств отримувала б п'яту частину особистих доходів. Чим більше прогин кривої реального розподілу доходів, тобто чим більше ця крива відхиляється від бісектриси, тим вищий ступінь нерівномірності розподілу доходів.

Децильний коефіцієнт показує, співвідношення між доходами 10 % найбагатших людей і доходами 10 % найбідніших.

Коефіцієнт Джині характеризує розподіл доходу між групами населення. Його ще називають коефіцієнтом концентрації доходів населення. Його величина може коливатися від 0 до 100 і є тим більшою, чим вища поляризація доходів населення в країні. Коефіцієнт Джині можна обчислити за формулою:

$$G = 110 - 0,2 \sum_{i=1}^k dN y_i,$$

де $dN y_i$ – частка 1-ої групи в загальному обсязі доходів.

Інший метод обчислення коефіцієнта Джині – геометричний, за допомогою кривої Лоренца. Розрахунок полягає в обчисленні відношення площі фігури між бісектрисою та кривою Лоренца та трикутника між горизонтальною віссю, правою ординатою та бісектрисою.

Нерівність у розподілі доходів викликає значні соціальні наслідки, такі як проблема бідності, соціальне напруження, навантаження на держбюджет через зростання трансфертів тощо. Ступінь нерівності у доходах в різних країнах має суттєву різницю.

У країнах сучасного світу держави проводять політику **соціального захисту**, спрямовану на скорочення соціально негативних наслідків нерівності в доходах і створення нормальних умов життя для всіх членів суспільства. **Система соціального захисту** складається з державних **соціальних гарантій** (безкоштовна освіта, медична допомога, законодавче встановлення мінімальної заробітної плати та ін.); **пільг** для відповідних соціальних і демографічних груп населення (ветерани, інваліди, жінки, пенсіонери); **соціальної допомоги** соціально вразливими групами населення, чиї доходи на одного члена сім'ї є нижчими від встановлених мінімумів; **соціального страхування** як захисту від соціальних ризиків (безробіття, втрати працездатності та ін.).

3. Кейнсіанська функція споживання та функція заощадження

Теорія споживання *Дж. М. Кейнса* побудована на *трьох моментах*.

Перше. Конкретне значення граничної схильності до споживання може скласти від нуля до 100 %. Крім того, з ростом доходу люди збільшують своє споживання, але не в тій мірі, у якій росте дохід. Взаємозв'язок між доходом і споживанням дає можливість впливати на економіку, використовуючи мультиплікатори державних витрат і податків.

Друге. Середня схильність до споживання, яка розраховується як відношення споживання до доходу і показує, яка частина доходу споживається, зменшується в міру росту доходу. Тобто, люди з більш високим рівнем доходу зберігають велику частку доходу.

Третє. Основним фактором, що визначає розмір споживання, є дохід, а процентна ставка не має істотного значення.

Взаємозв'язок між споживанням і доходом виражає **функція споживання**:

$$C = \bar{C} + MPC \cdot Y,$$

де $\bar{C}$ – автономне споживання (не залежить від доходу);

MPC – гранична схильність до споживання;

Y – наявний дохід.

Залежність споживання і планованих витрат від рівня доходів є прямою: обсяг споживання збільшується зі зростанням доходів. Графічна інтерпретація функціональної залежності доходів і споживання зображена на рис. 7.2

Споживання тим більше, чим більше розмір доходу, що проявляється у висхідному характері кривої $C = C(Y)$. $A \neq 0$, тому що при нульовому доході здійснюється споживання за рахунок запасів чи позикових коштів, оскільки люди не можуть підтримувати своє існування без споживання.

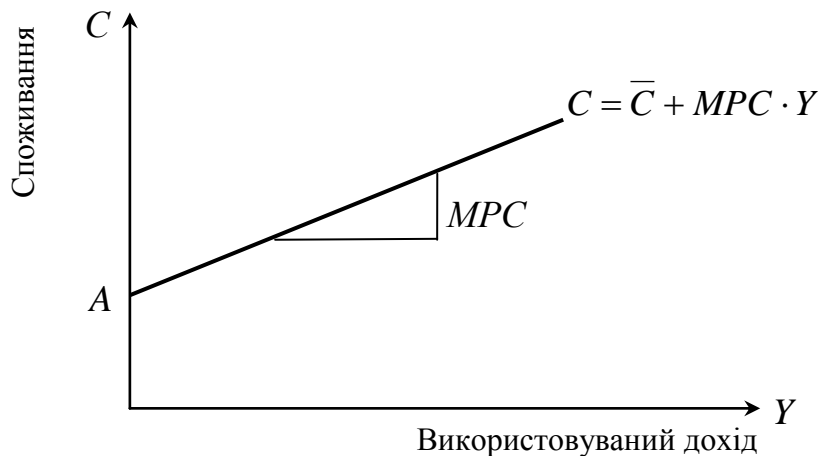

Рисунок 7.2 – Функція споживання

Очевидно, що найчастіше споживається не весь дохід. Частка доходу, (виражається у відсотках), що використовується на споживання, відбивається показником **середньої схильності до споживання**:

$$APC = \frac{C}{Y} \cdot 100 \% .$$

Оскільки витрати на споживання є ваговою складовою сукупного попиту, істотним для макроекономічного аналізу питанням є не тільки абсолютний розмір споживання, але і зміни його обсягу, що викликаються змінами в доході. Частка приросту доходу, що направляється на приріст споживання, відбивається показником **граничної схильності до споживання**:

$$MPC = \frac{\Delta C}{\Delta Y} \cdot 100 \% ,$$

де ΔC – зміна витрат на споживання; ΔY – зміна доходу.

Гранична схильність до споживання може набувати значення від 0 до 1, тобто приріст доходу може або взагалі не використовуватися на поточне споживання ($MPC = 0$), або споживатися цілком ($MPC = 1$). Іншими словами, гранична схильність до споживання відбиває реакцію споживання на приріст доходу і, таким чином, від неї залежить кут нахилу кривої функції споживання на графіку (див. рис. 7.2).

Неспожита частина доходу використовується на заощадження. **Заощадження** – це використовуваний дохід за вирахуванням споживання. Таким чином, розмір заощадження залежить від величини використовуваного доходу і пропорції його розподілу на споживану й заощаджену частини.

Пряма функціональна залежність між доходом і заощадженням може бути представлена графічно:

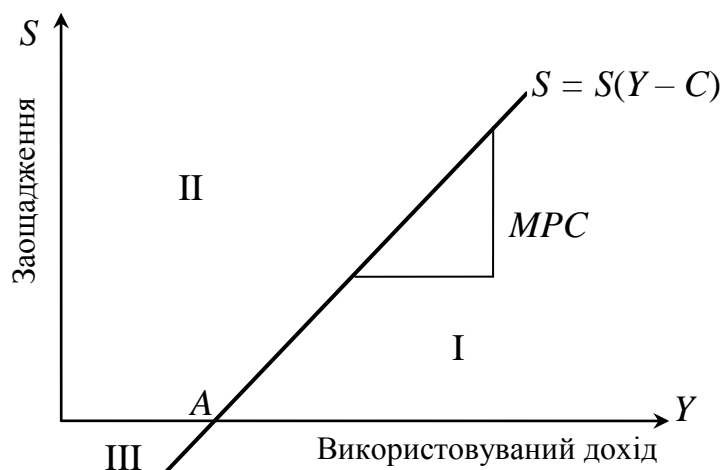

Рисунок 7.3 – Функція заощадження

Заощадження збільшуються з ростом доходу. Точка *A* показує рівень **граничного доходу**: при такому рівні весь дохід споживається, а заощадження дорівнюють нулю. Якщо дохід нижче граничного рівня, крива функції заощаджень іде у від'ємну область. Це означає, що настільки низький дохід не тільки не дозволяє зберігати частину поточного доходу, але відбувається скорочення заощаджень попередніх періодів або запозичення для підтримки споживання на визначеному рівні.

На графіку можна виділити три зони: I – заощадження; II – споживання; III – «проїдання запасів».

Частка доходу в процентному вираженні, що використовується для здійснення заощаджень відбивається показником **середньої схильності до заощадження (APS)**:

$$APS = \frac{S}{Y} \cdot 100 \% .$$

Оскільки весь дохід або споживається, або зберігається, можна стверджувати, що:

$$APC + APS = 100 \% .$$

Для економічної теорії й економічної політики дуже важливими є питання про те, що відбувається з заощадженнями при збільшенні доходу.

Частка приросту доходу, що спрямовується на приріст заощаджень, називається **граничною схильністю до заощадження (MPS)**:

$$MPS = \frac{\Delta S}{\Delta Y} ,$$

де ΔS – зміни в заощадженнях; ΔY – зміни в доходах.

Очевидно, що конкретне значення *MPS* може знаходитися в діапазоні

між 0 і 1, тобто весь приріст доходу або використовується на приріст споживання ($MPS = 0$), або на приріст заощадження ($MPS = 1$). Чим більшим є значення MPS , тим більшим буде кут нахилу кривої на графіку функції заощаджень (див. рис. 7.3).

Якщо весь приріст доходу направляється на приріст споживання і заощадження, то та частина зміни доходу, що не використовується для приросту споживання, направляється на приріст заощаджень, звідси випливає:

$$MPC + MPS = 1.$$

Серед економістів немає єдності в оцінці **взаємозв'язку між приростом доходу і динамікою граничної схильності до споживання і заощадження**. Кейнсіанська модель припускає, що з ростом доходу росте гранична схильність до заощадження MPS («люди схильні до заощадження») і відповідно скорочується гранична схильність до споживання MPC , що пояснює причини виникнення дефіциту попиту і спадів виробництва. Дослідження емпіричних даних, що проводилося, після II Світової війни показали, що в довгостроковому періоді значення MPC і MPS досить постійні. У значній мірі це визначається тією обставиною, що на споживання і заощадження впливає безліч факторів, не пов'язаних з доходом.

Таким чином, величина використовуваного доходу є основним чинником, що визначає величину споживання і заощадження. Вплив цього фактора виявляється в переміщенні конкретних точок **уздовж кривих** на графіках функцій споживання і заощадження.

Однак на споживання і заощадження впливають й інші фактори, що не залежать від величини доходу. Їхній вплив приведе до збільшення чи зменшення споживання при незмінному доході, і виявляється в **зсуві кривих** на графіках функцій споживання і заощадження, який відбиває **зміни в споживанні і заощадженні** (див. рис. 7.4).

Із взаємозв'язку між споживанням і заощадженням, що витікає з формули $Y = C + S$, можна зробити висновок, що фактори споживання і заощадження взаємозалежні. Можна сказати, що в основному фактори споживання і заощадження дзеркально протилежні (так само, як і графіки функції споживання і заощадження: див. рис. 7.2 і рис. 7.3).

Розподіл поточного доходу на споживання і заощадження залежить від величини накопиченого майна (чи багатства). До **багатства** можна віднести: 1) нерухомість і товари тривалого споживання; 2) гроші на рахунках і наявні; 3) фінансові активи: державні і приватні облігації, акції, нагромадження в страхових і пенсійних фондах тощо. Зміна розміру багатства може відбуватися або в реальному вираженні, або номінально. Зазвичай, ці зміни відбуваються

ся поступово і за рахунок їхнього впливу крива споживання зміщується незначно. Однак у результаті різкого знецінювання багатства можливе помітне зниження споживання. Так склалося в Україні на початку 90-х років, коли внески в банках знецінилися через їх заморожування в сполученні з гіперінфляцією і переходом в розряд держборгу. У країнах з розвинутою ринковою економікою аналогічні наслідки мали періодичні кризи на фондових біржах. У будь-якому випадку зменшення накопиченого багатства знижує схильність до споживання і збільшує заощадження для відновлення втрат (зрозуміло, за умови, що рівень доходу вище граничного рівня).

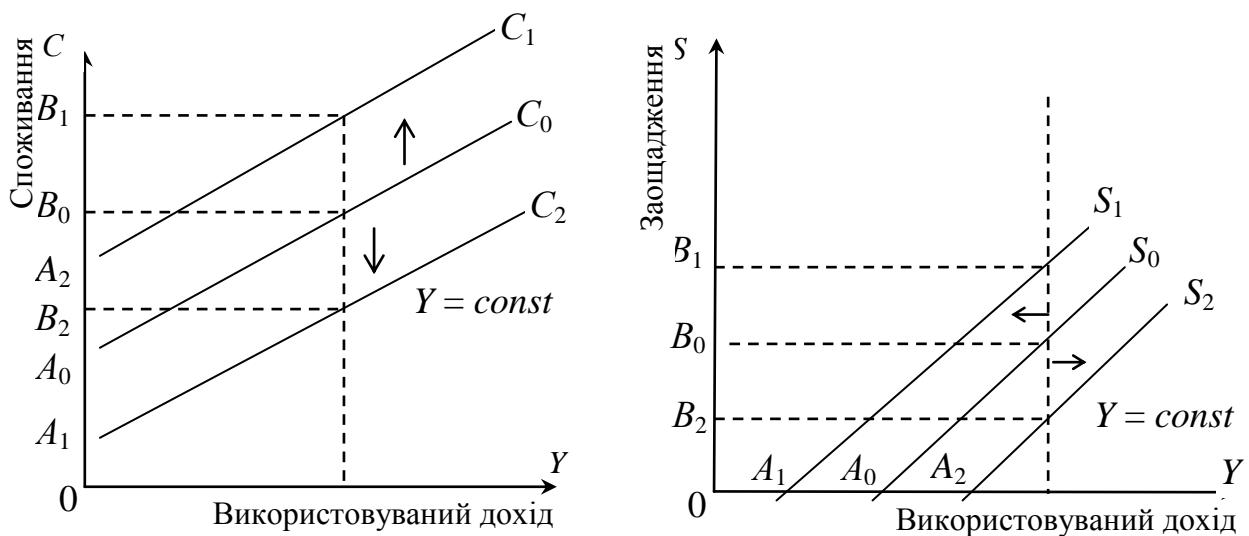

Рисунок 7.4 – Зрушення графіків споживання і заощадження

Оцінка доходу в довгостроковому періоді пов'язана з чеканнями. Якщо споживачі очікують стабільного розвитку економіки, збереження зайнятості і підвищення доходів, вони будуть збільшувати споживання. Так само позначиться очікування росту цін і виникнення дефіцитів товарів: споживання росте в поточному періоді через прагнення зробити запаси і знизити негативний вплив інфляції на добробут. Якщо ж очікується зниження ділової активності, доходів, рівня зайнятості, це приведе до стискання споживання і, відповідно, збільшення частини поточного доходу, що заощаджуються, в інтересах підтримки стабільного рівня споживання в майбутньому.

Ажіотажний попит, що збільшує розміри споживання в більш-менш тривалих періодах може виникати й у зв'язку з позаекономічними чеканнями. Так, наприклад, наприкінці 1999 р. у розвинутих країнах відзначався сплеск споживчих витрат, пов'язаний із закупівлею товарів, що забезпечують виживання, в зв'язку з очікуванням катастрофи через комп'ютерну «проблему 2000».

Рівень цін здійснює настільки високий вплив на споживання і заощадження, що може розглядатися як їхній самостійний фактор. Наслідком **інфляції** може бути зростання граничної схильності до заощадження, для відновлення рівня знецінених активів. Однією з форм деформації економіки й економічної поведінки під впливом інфляційного росту цін є своєрідний реверс споживання: придбання населенням ряду груп споживчих товарів (коштовності, твори мистецтва, нерухомість і т. п.) стає своєрідною формою заощаджень.

Істотним фактором, що впливає на споживання і заощадження є **податки і відрахування на соціальне страхування**. Підвищення податків і відрахувань у фонди соціального страхування скорочує і споживання, і заощадження, що відбивається відповідним зсувом кривих на графіках (див. рис. 7.4).

На споживання і заощадження впливає **заборгованість споживачів**. Відволікання частини поточних доходів на погашення боргів попередніх періодів знижує і споживання, і заощадження в поточному періоді.

4. Функції споживання з урахуванням фактору часу

Аналіз сукупного попиту і моделі рівноваги показує, що зміни в споживанні здатні викликати підйоми і спади, порушувати рівновагу економіки. Тому рішення про те, яку частину доходу споживати – це питання, що має істотне значення для макроекономіки.

Проблемі споживання приділяли увагу багато економістів. Розглянемо ці теорії в самому загальному виді. Аналіз розвитку теорії споживання показує, що головним моментом у рішенні загадок споживання є введення в аналіз **фактора часу** і розмежування *короткострокових і довгострокових* періодів. Тому ці теорії отримали назву функцій споживання з урахуванням фактору часу.

Дослідження статистичних даних у післявоєнних економіках розвинутих країн не дали емпіричних підтверджень гіпотез Кейнса в економічних умовах, що існували тоді. Після другої світової війни виникла ситуація, коли зростання доходів не привело до очікуваного пропорційного приросту заощаджень і до падіння сукупного попиту через низьке (під впливом кейнсіанської моделі граничної схильності до споживання) споживання, а також у результаті скорочення попиту держави на військову продукцію.

Крім того, дослідження відношення споживання до доходу, проведені на базі аналізу статистичних досліджень американським економістом (харків'янином за походженням) Саймоном Кузнецом, показали, що в **довгостроковому** періоді середня схильність до споживання є **стабільною**. Таким чи-

ном, виявилося, що припущення Д.М. Кейнса, правильні для короткострокового періоду, не підтверджуються емпірично при дослідженнях у довгостроковому періоді.

Для вирішення теоретичних протиріч істотне значення має теорія поведінки споживачів **Ірвінга Фішера**. Фішер врахував той факт, що при виборі варіантів поведінки по використанню поточного доходу люди є раціональними і передбачливими і беруть до уваги різні періоди часу і повинні співвідносити **поточне і майбутнє** споживання, тобто враховувати і майбутні доходи, і майбутнє споживання – інакше кажучи, робити міжчасовий вибір.

Поточне споживання людей має **бюджетне обмеження** (залежить від рівня доходу). А ухвалення рішення про те, скільки витратити, а скільки зберегти, ґрунтується на **міжчасовому бюджетному обмеженні**, що включає очікувані в майбутньому доходи. Якщо життя людини умовно розбити на два періоди (молодість і старість), то виявиться, що в першому він одержує дохід, споживає і робить заощадження. Споживання другого періоду визначається поточним доходом майбутнього періоду, заощадженнями і відсотками по них. Причому, з поточного доходу цього другого періоду не здійснюються заощадження для майбутнього, тому що третього періоду просто не існує. Таким чином, зниження споживання в першому періоді дає приріст його в майбутньому, а сумарне споживання в двох періодах дорівнює сумарному доходу за цей же час. Тобто споживання в кожному періоді життя залежить від доходу індивіда впродовж всього його життя.

Оптимальний варіант споживання припускає, що воно або дорівнює, або менше між часового обмеження. Крім того, розмір споживання в кожний даний момент часу залежить від часу надходження доходів, оскільки споживачі можуть брати засоби в борг і давати їх у борг.

Отже, вибір розмірів споживання для поточного моменту і для майбутнього залежить від ресурсів протягом усього життя, можливості позичати і накопичувати заощадження, тобто ***споживання залежить не тільки від поточного доходу.***

Використовуючи модель поведінки споживача І. Фішера, **Франко Модільяні** в 50-ті роки сформулював гіпотезу **життєвого циклу споживання**. Фішер звернув увагу на те, що споживання залежить від доходу протягом **усього** життя людини. Ф. Модільяні особливе значення додав тому факту, що рівень доходу неоднаковий у різні періоди життя людей і заощадження дають можливість перерозподіляти доходи на користь періодів з низьким рівнем доходів з метою підтримувати рівномірний рівень споживання протягом усіх періодів життя.

Споживач живе визначену кількість років (***T***). Протягом життя він має у

своєму розпорядженні такі ресурси: багатство (майно) (W); річний дохід (Y); кількість років, протягом яких надходить річний дохід (R).

Усі наявні ресурси споживач прагне рівномірно розподілити по роках для забезпечення стабільного рівня споживання (у тому числі, наприклад, і після виходу на пенсію). Щорічне споживання C при цьому становить:

$$C = (W + R \cdot Y) / T.$$

Таким чином, споживання залежить від поточного доходу і майна

Багатство людей у кожен даний момент часу змінюється пропорційно змінам поточного доходу. Тому **високий** поточний дохід у **короткостроковому** періоді супроводжується **низькою** середньою схильністю до споживання. У **довгостроковому** ж періоді існує взаємозв'язок між ростом багатства і доходом (W/Y), що припускає постійну середню схильність до споживання. Іншими словами споживання збільшується із зростанням накопиченого багатства. Це протидіє зниженню середньої схильності людей до споживання: на початкових етапах трудового життя середня схильність до споживання може зменшуватись із зростанням доходу, але за весь період життя багатство (накопичене майно) залежить від поточного доходу і тому середня схильність до споживання в довгостроковому періоді є постійною величиною.

Модель життєвого циклу споживання показує, що розмір заощаджень змінюється від періоду до періоду протягом життя людини. У молодості, працюючи, люди накопичують засоби і витрачають заощадження в старшому віці. Правда, стабільне споживання протягом років життя, що залишилися, при цьому все-таки не забезпечується. Для цього є свої причини: люди роблять заощадження на випадок непередбачених обставин і в силу того, що ніколи не знають, протягом якого часу треба себе забезпечувати (тобто якою буде тривалість їхнього життя). Крім того, люди прагнуть частину заощаджень передати в спадщину.

Варто відмітити, що гіпотеза життєвого циклу «не працює» стосовно до сучасного стану української економіки. Причини цього в тім, що велика частина населення позбавилася своїх заощаджень, а середня заробітна плата нижче реального прожиткового мінімуму, що утрудняє здійснення заощаджень для більшості населення.

Для пояснення поведінки споживачів щодо визначення величини споживання слугує також **гіпотеза постійного (перманентного) доходу М. Фрідмена**, що доповнює теорію життєвого циклу Ф. Модільяні. Зміст цього доповнення зводиться до наступного. Крім того, що динаміка доходу (а виходить, і споживання) передбачувана протягом життя людини, у різні періоди часу відбуваються випадкові і тимчасові зміни доходів людей. У результаті

поточний дохід складається з постійного і тимчасового доходу. Постійною є та частина поточного доходу, що збережеться й у майбутньому. Відповідно, тимчасовою є та частина поточного доходу, що людина не очікує зберегти в майбутньому. Тимчасовий дохід – це відхилення від середньої величини доходу, що утвориться постійним доходом.

Споживання залежить, головним чином, від постійного доходу, а заощадження і позикові засоби дають можливість раціональним економічним суб'єктам згладжувати коливання тимчасового доходу. Отже, **постійний** дохід споживається, а велика частина **тимчасового** зберігається раціональними економічними суб'єктами для того, щоб потім порівняно рівномірно розподілитися на більш-менш тривалі періоди.

Функція споживання згідно з гіпотезою постійного доходу може бути записана у такий спосіб:

$$C = C \cdot Y^p,$$

де C – коефіцієнт, який визначає частку постійного доходу, яка витрачається на споживання; Y^p – постійний дохід (наявний).

Отже, відповідно до гіпотези М. Фрідмена **споживання прямо пропорційне постійному доходу**.

З формули витікає наступне $\frac{C}{Y} = C \cdot \frac{Y^p}{Y}$, тобто середня схильність до споживання $\left(\frac{C}{Y}\right)$ залежить від співвідношення між постійним і поточним доходом $\left(\frac{Y^p}{Y}\right)$ і збільшується якщо постійний дохід перевищує (тимчасово) поточний за рахунок тимчасового доходу.

Звідси випливає, що коли поточний дохід **вище** постійного (за рахунок тимчасового), середня схильність до споживання тимчасово падає і навпаки, тобто роки високого доходу супроводжуються низькою середньою схильністю до споживання. Але в **довгостроковому** періоді відхилення, що виникають за рахунок дії фактора тимчасового доходу, нівелюються і середня схильність до споживання залишається постійною.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Споживання та доходи домогосподарств.
2. Диференціація доходів: показники, графічна модель, стан в Україні.
3. Кейнсіанська функція споживання.
4. Функції споживання з урахуванням фактора часу.

Завдання 1. Виберіть правильну відповідь.

1. Зростання обсягу наявного доходу призведе до:
  - а) росту споживчих видатків та скороченню заощаджень;
  - б) росту і споживчих видатків, і заощаджень;
  - в) росту заощаджень за незмінної величини споживчих видатків;
  - г) всі відповіді невірні.
2. Що не характеризує кейнсіанську функцію споживання:
  - а) обсяг споживання визначається поточним особистим використовуваним доходом;
  - б) раціональні індивіди націлені на підтримку однакового рівня споживання протягом усього життя;
  - в) середня схильність до споживання знижується зі зростанням доходу;
  - г) гранична схильність до споживання має значення від нуля до одиниці.
3. Гранична схильність до споживання – це відношення:
  - а) споживання до доходу;
  - б) приросту споживання до доходу;
  - в) приросту споживання до приросту заощадження;
  - г) приросту споживання до приросту доходу.
4. Сума граничної схильності до споживання та заощадження:
  - а) дорівнює нулю;
  - б) менше одиниці;
  - в) дорівнює одиниці;
  - г) більше одиниці.
5. Крива споживання зсувається праворуч у результаті:
  - а) росту доходів;
  - б) зниження податків;
  - в) очікування зниження доходів;
  - г) всі відповіді правильні.
6. Згідно з гіпотезою життєвого циклу споживання є функцією:
  - а) поточного доходу;
  - б) поточного використовуваного і майбутнього доходу;
  - в) поточного доходу і майна;
  - г) поточного наявного доходу, майбутнього доходу і майна.
7. Згідно з гіпотезою постійного доходу гранична схильність до споживання доходу:
  - а) дорівнює нулю;
  - б) дорівнює одиниці;
  - в) вища для постійного доходу, ніж для тимчасового;
  - г) нижча для постійного доходу, ніж для тимчасового.
8. Джем. Кейнс стверджував, що видатки на споживання в країні залежать від:

- а) рівня поточного використовуваного доходу;
- б) рівня національного доходу;
- в) вікової структури населення;
- г) темпу приросту позиції грошей;
- д) усі твердження неправильні.

9. Через два роки вартість нинішнього вкладу у 100 грн. за умови, що процентна ставка становить 10 %, дорівнюватиме:

- а) 120 грн.;
- б) 121 грн.;
- в) 111 грн.;
- г) усі відповіді неправильні.

10. Кут нахилу графіку функції споживання залежить від:

- а) рівня доходу;
- б) середньої схильності до споживання;
- в) граничної схильності до споживання;
- г) всі відповіді правильні.

Завдання 2. *Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть.*

1. Гранична схильність до споживання – це відношення обсягів споживання до доходу.
2. Сума граничної схильності до споживання та граничної схильності до заощадження дорівнює нулю.
3. Гранична схильність до заощадження дорівнює приросту заощаджень до приросту доходу.
4. Висновки Дж. М. Кейнса щодо схильностей до споживання і заощадження не підтвердилися для довгострокових періодів.
5. Кут нахилу кривої функції споживання та заощадження визначається середньою схильністю до споживання.
6. Середня схильність до споживання по різному реагує на динаміку доходу у коротко- та довгостроковому періодах.
7. Зі збільшенням доходу споживача частка видатків на продукти харчування зменшується.
8. Підвищення податків переміщує вниз графік функції споживання.
9. Якщо відома функція споживання, то завжди можна побудувати функцію заощадження.
10. Зростання податків на доходи громадян збільшує видатки на споживання.

Завдання 3. *Розв'яжіть задачі.*

Задача 1. Щотижневі видатки на споживання складають 100 грн. плюс половина наявного доходу. Розрахувати: споживання, граничну та середню

схильність до споживання для таких рівнів наявного доходу: 0, 100 грн., 200 грн., 300 грн., 400 грн., 500 грн., 600 грн., 700 грн. Розв'язання задачі оформіть таблицею.

Задача 2. Поточний дохід становить 10 000. Автономне споживання – 500. Гранична схильність до споживання – 0,7. Розрахуйте обсяг споживання згідно кейнсіанської функції. Розрахуйте зміни в споживанні, якщо: а) автономне споживання збільшиться на 100; б) дохід збільшиться на 2 000; в) одночасно збільшаться і дохід, і автономне споживання.

Задача 3. Поточний використовуваний дохід особи становить 30 000 грн. за рік, а майно 100 000 грн. Гранична схильність до споживання поточного доходу – 0,8, а майна – 0,025. Автономне споживання 2 000 грн. Вирахуйте обсяг споживання особи за кейнсіанською функцією споживання та гіпотезою життєвого циклу.

Завдання 4. Виконайте аналітично-пошукові вправи.

1. Проаналізуйте статистичні данні про динаміку доходів, частку заробітної плати у ВВП, частку споживчих видатків у ВВП, структуру споживання в Україні і зробіть висновки.

2. На основі вивчення додаткової літератури та статистичних даних проаналізуйте чи працює кейнсіанська функція споживання в сучасній Україні.

ТЕМА 8. ПРИВАТНІ ІНВЕСТИЦІЇ

1. Інвестиційні функції
2. Заощадження та інвестиції

1. Інвестиційні функції

Інвестиційна діяльність потрібна країнам з будь-якою системою господарювання. Інвестиції – це грошові, майнові, інтелектуальні цінності, що вкладаються в об'єкти підприємницької та іншої діяльності, в наслідок чого створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект.

Інвестиції можна вкладати в: основний капітал (будівлі, споруди, машини й устаткування тощо); оборотні фонди (для формування виробничих запасів товарно-матеріальних цінностей тощо); нематеріальні ресурси й активи

(цінні папери, патенти, ліцензії тощо). Центральне місце серед інвестицій займають інвестиції в основний капітал. Тому об'єктом теорії приватних інвестицій є переважно основний капітал.

Розрізняють валові та чисті інвестиції. **Валові інвестиції** – це вартість усіх машин, будівель тощо, споруджених протягом року, в тому числі тих, які заміщують старі капітальні блага, що зносилися. Однак валові інвестиції не є точним вимірником збільшення капіталу країни, тому що вбирають у себе вартість зношення капітальних благ. **Чисті інвестиції** – це сума нових інвестицій, тобто валові інвестиції зменшені на суму амортизаційних відрахувань.

Інвестиції реалізуються через інвестиційну діяльність та інвестиційну політику, які зумовлюються низкою факторів, а саме: станом основних виробничих фондів та ефективністю їх використання, ступенем розвитку форм власності та рівнем централізації управління, рівнем науково-технічного прогресу, структурою суспільного виробництва тощо.

Сукупність рішень і відповідних дій, скерованих на перетворення заощаджень на інвестиції, називають **інвестиційним процесом**, або **інвестиційною діяльністю**. Механізм перетворення заощаджень у інвестиції неоднаковий у різних країнах, тому виділяють п'ять типів цього процесу:

1. За **ринково-орієнтованого** інвестиційного процесу фондовий ринок є центром ухвалення інвестиційних рішень.

2. У межах **банківсько-орієнтованого** інвестиційного процесу практично повністю усувається проблема асиметричної інформації. Під асиметричністю інформації розуміють неоднаковий обсяг знань, яким володіють сторони ринкової ділової операції.

3. Ознаками **програмно-орієнтованого** інвестиційного процесу є висока частка державних інвестицій, широкі кредитні та податкові стимули, державні гарантії, тобто невтручання уряду в діяльність окремих фірм та державне регулювання інвестиційного руху до малоприбуткових галузей.

4. **Корпоративно-орієнтований** інвестиційний процес дозволяє усувати проблему асиметричної інформації, завдяки тому, що комерційні банки є структурними одиницями великих корпорацій, що тісно співпрацюють з державою.

5. **Директивно-орієнтований** інвестиційний процес формується в командно-адміністративній економіці, де держава є основним інвестором, тому інвестиційний процес не може досягти рівня ефективності, який забезпечує ринкова економіка.

Динамічний розвиток світової економіки обумовлює зближення і переплетіння різних типів інвестиційного процесу. Розрізняють різні напрямки ана-

лізу інвестицій на макрорівні.

По-перше, визначають рівень інвестування в національну економіку:

$$\text{Рівень інвестування в національну економіку} = \frac{\text{валові інвестиції}}{\text{валовий внутрішній продукт}} \cdot 100\%.$$

У середньому рівень інвестування за 2003–2008 рр. у Німеччині, Італії Франції становив 21–32 %, у США – 15–17 %, в Японії – 31–34 %, в Україні – 9–12 %.

По-друге, аналізують структуру інвестування в національну економіку, а саме виділяють: виробничу, технологічну, відтворювальну та територіальну.

Виробнича (галузева) структура інвестицій показує відсоток інвестицій, який скерований у різні галузі національної економіки, тобто характеризує її майбутню структуру.

Технологічна структура інвестицій відбиває співвідношення витрат до пасивної частини інвестицій (будівельно-монтажні роботи) та активної частини інвестицій (придбання устаткування, машин тощо). Що більша частина активної частини інвестицій, то вища ефективність інвестування.

Відтворювальна структура інвестицій є відношення між вкладеннями у нове будівництво та технічним переозброєнням і реконструкцією наявних підприємств.

Територіальна структура інвестицій відображає співвідношення між обсягами інвестування в різні регіони країни.

По-третє, аналізують віддачу на інвестиції, тобто ефективність інвестиційного проекту.

Обсяг інвестицій залежить від реальної процентної ставки. Зі зниженням реальної процентної ставки витрати на одиницю капіталу знижуються, що збільшує прибуток власників капіталу і стимулює нагромадження більшого обсягу капіталу. І, навпаки, зі зростанням реальної процентної ставки стимули до інвестування знижуються.

У макроекономіці базовою інвестиційною функцією є функція, яка залежить від реальної відсоткової ставки (r):

$$I = I(r).$$

Відсоток визначає вартість інвестиційного проекту і фактично є платою за користування позиченими коштами. Розрізняють номінальну та реальну ставку процента. **Номінальна** – це ставка відсотка в поточних цінах за даним рівнем інфляції. **Реальна ставка** дорівнює номінальній за мінусом темпу інфляції.

Залежність між обсягом інвестицій і реальною процентною ставкою (r) виражає **крива**, або **функція, інвестиційного попиту** яка є спадною (див. рис. 8.1).

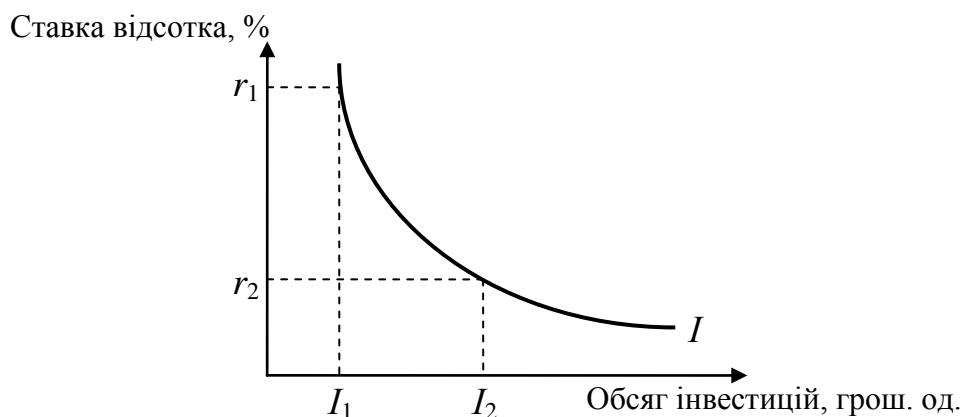

Рисунок 8.1 – Функція інвестиційного попиту

Якщо відсоткові ставки високі, то здійснюватимуться лише проекти з високою очікуваною нормою прибутку. Отже, обсяг інвестицій буде невеликим. При зниженні процентної ставки комерційно вигідними стануть проекти, сподівана норма прибутку на які нижча, й отже обсяг інвестицій збільшується.

Крім відсоткової ставки, на інвестиції впливають такі невідсоткові чинники (див. рис. 8.2):

- **витрати на основний капітал** (зростання витрат призводить до скорочення інвестиційного попиту і зміщує криву попиту ліворуч, і навпаки);
- **податки** (зростання податків призводить до зниження дохідності і зміщує криву попиту на інвестиції ліворуч, а зменшення податків – праворуч);
- **технологічні зміни** (прискорення НТП зміщує криву попиту на інвестиції праворуч, і навпаки);
- **очікування** (за оптимістичних прогнозів економічних умов у країні попит на інвестиції зростає, крива попиту зміщується праворуч, за песимістичних – ліворуч).

Інвестуючи капітал зважають на такі чинники, як податкові ставки, технічний прогрес, внутрішньополітичний клімат і ймовірність його змін, міжнародне становище, динаміка населення, ситуація на фондовому ринку тощо. Про наявність стимулів до інвестування використовують показник q Тобіна:

$$q \text{ Тобіна} = \frac{\text{ринкова вартість функціонуючого капіталу}}{\text{відновна вартість функціонуючого капіталу}}.$$

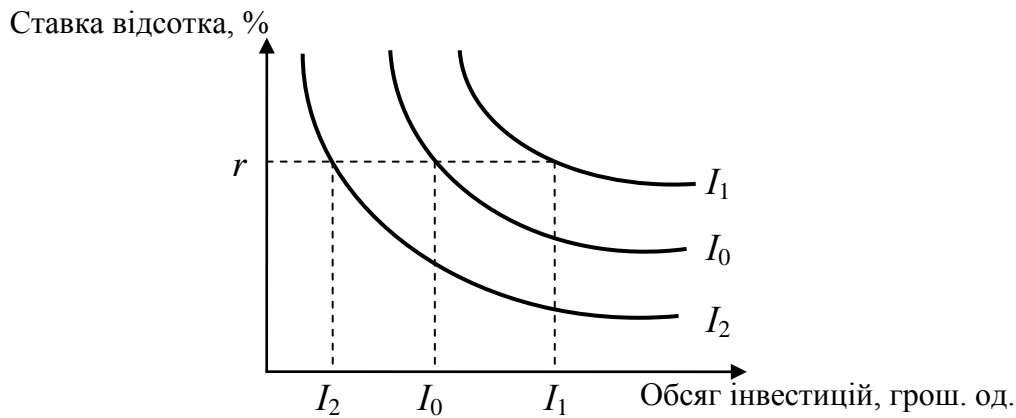

Рисунок 8.2 – Вплив невідсоткових чинників на інвестиційний попит

Якщо значення показника q Тобіна більше одиниці, то ринок цінних паперів оцінює функціонуючий капітал на суму, яка перевищує відновну вартість. У цьому разі інвестування є вигідним. І, навпаки, якщо q Тобіна менше від одиниці, то ринок цінних паперів оцінює функціонуючий капітал на меншу суму, ніж його відновну вартість. У цьому разі капітал не буде заміщуватись, коли він зноситься. Отже, обсяг чистих інвестицій залежить від значення показника q Тобіна.

У ринковій економіці, на відміну від видатків на споживання, інвестиційні видатки дуже нестабільні. Найважливіші чинники мінливості інвестицій такі: тривалий термін використання, нерегулярність нововведень, мінливість сподівань.

Основними показниками розрахунку ефективності інвестицій з погляду теорії часової вартості грошей є: чиста поточна вартість (NPV), внутрішній рівень віддачі (IRR), дисконтовані показники рентабельності (RI) та строк окупності (P_{od}).

Чиста поточна вартість (NPV) – це різниця між поточною вартістю потоку майбутнього виторгу і поточною вартістю потоку майбутніх витрат на реалізацію і функціонування проекту впродовж усього циклу його життя. Це виражає таке рівняння:

$$NPV = \sum_{t=1}^n \frac{B_t - C_t}{(1+i)^t},$$

де B_t – вигода (виторг) від проекту в році t ;

C_t – витрати на проект в році t ;

i – відсоткова ставка;

n – кількість років життя проекту.

Показник NPV дає змогу порівнювати ефективність різних інвестицій-

них проектів.

Внутрішній рівень віддачі (*IRR*) – це така відсоткова ставка, за якою доходи (виторг) від проекту дорівнюють витратам на проект, тобто внутрішній рівень віддачі можна визначити як відсоткову ставку, за якої чиста поточна вартість дорівнює нулю. Інакше кажучи, внутрішній рівень віддачі – це той максимальний процент, який інвестор може заплатити для мобілізації капіталовкладень.

Рентабельність проекту – це відношення між всіма дисконтованими доходами від проекту і всіма дисконтованими витратами на проект. Що вищий показник рентабельності, то вигіднішим є інвестиційний проект.

Строк окупності проекту – це період часу, за який проект окуповується.

У кращого проекту здебільшого максимальна *NPV*, і водночас його *IRR* вищий, ніж в альтернативних проектів. Однак, при виборі проекту, оцінці його ефективності потрібно враховувати чинники невизначеності та ризику.

Основними обставинами, що впливають на інвестиційну активність загалом та ускладнюють оцінку ефективності інвестиційних проектів, є: загальна нестабільність і непередбачуваність розвитку подій у всіх сферах життя країни; специфіка ринку фінансових ресурсів; недосконалість чинного законодавства.

Залежно від чинників, які визначають обсяг попиту на інвестиції, розрізняють автономні та індукційовані інвестиції.

Автономними називають **інвестиції**, здійснення яких відповідає таким умовам: 1) не зумовлені зростанням національного доходу; 2) незалежні від обсягу національного доходу; 3) зумовлюють зростання національного доходу. Прикладом автономних інвестицій є інвестиції в нову техніку або поліпшення якості товарів.

Економісти обґрунтовують по-різному чинники, що зумовлюють зміну обсягів автономних інвестицій, серед яких найбільшої уваги заслуговують кейнсіанська та неокласична теорія автономних інвестицій.

В основі **кейнсіанської теорії автономних інвестицій** лежить введення Дж. Кейнсом поняття граничної ефективності капіталовкладень, або внутрішньої ставки доходу. Інвестиції дають результати протягом ряду наступних періодів, тому при порівнянні інвестиційних витрат з отриманими від них результатами виникає проблема співставлення різночасових ціннісних показників, яка вирішується за допомогою дисконтування:

$$K = \sum_{t=1}^{t=n} \frac{PR_t}{(1 + R^*)^t},$$

де K – вартість інвестиційного проекту;
 PR – очікуваний прибуток;
 R^* – гранична ефективність капіталу;
 t – роки впровадження інвестиційного проекту.

При наявності багатьох варіантів капіталовкладень інвестиційні кошти доцільно розподіляти на основі ранжирування. Графічна ілюстрація залежності інвестицій від ставки відсотка та граничної ефективності капіталовкладень представлена на рис. 8.3. На графіку по осі абсцис розміщено чотири інвестиційні проекти (I_1, I_2, I_3, I_4), а по осі ординат – гранична ефективність капіталу.

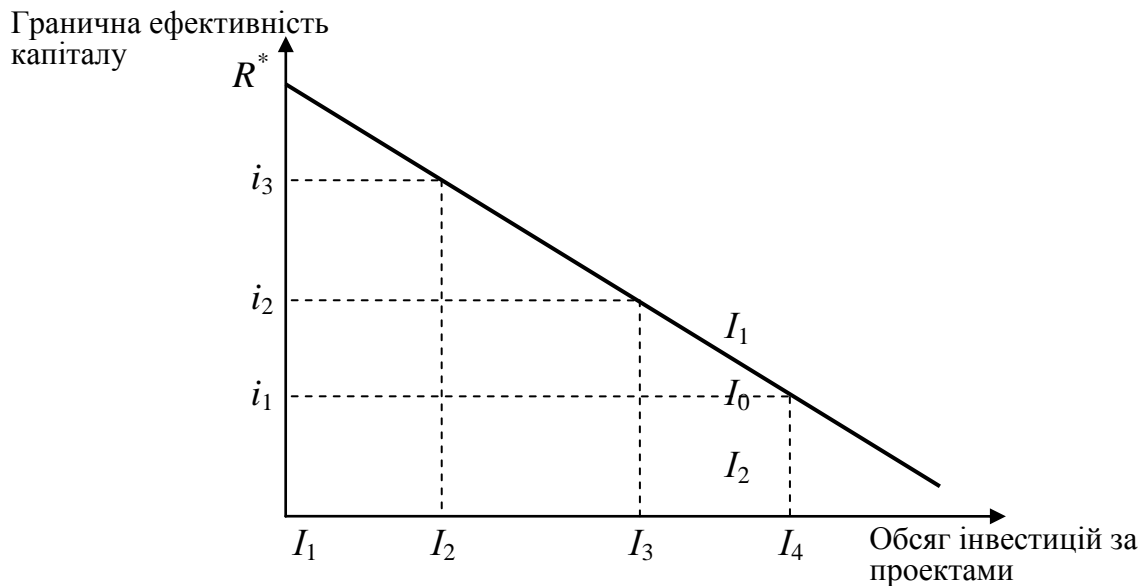

Рисунок 8.3 – Варіанти інвестування капіталу за рівнем доходності

За рівня поточної ставки відсотка i_1 можлива реалізація перших чотирьох проектів, а за рівня ставки i_3 – тільки одного інвестиційного проекту. Це свідчить про те, що доцільність здійснювати інвестиції в реальний капітал визначається умовою: $R^* > i$. Отже, чим менша величина i , тим більше інвестується капіталу в економіку. Тому кейнсіанську функції автономних інвестицій можна виразити таким рівнянням:

$$I^a = MPI(R^* - i),$$

де MPI – гранична схильність до інвестування.

$$MPI = \frac{\text{зміни в інвестиціях}}{\text{зміни у ЧВП}} = \frac{\Delta I}{\Delta Y}.$$

Неокласична теорія автономних інвестицій ґрунтується на передумові, що підприємці інвестують капітал для того, щоб довести обсяг наявного у них капіталу до оптимальних розмірів. Оптимальним являється такий розмір капіталу, який при існуючих технологіях забезпечує максимізацію прибутку. Залежність обсягу інвестицій від розміру функціонуючого капіталу можна представити формулою:

$$I_t^a = \beta (K^* - K_t),$$

де I_t^a – обсяг автономних інвестицій в періоді t ;

K^* – оптимальний обсяг капіталу;

K_t – обсяг капіталу, який існує на початок періоду t ;

β – коефіцієнт, що характеризує міру наближення існуючого обсягу капіталу до оптимального ($0 < \beta < 1$).

Графічно процес визначення оптимального обсягу капіталу представлено на рис. 8.4. На графіку по осі абсцис розміщено оптимальний обсяг капіталу, а по осі ординат – граничну продуктивність капіталу.

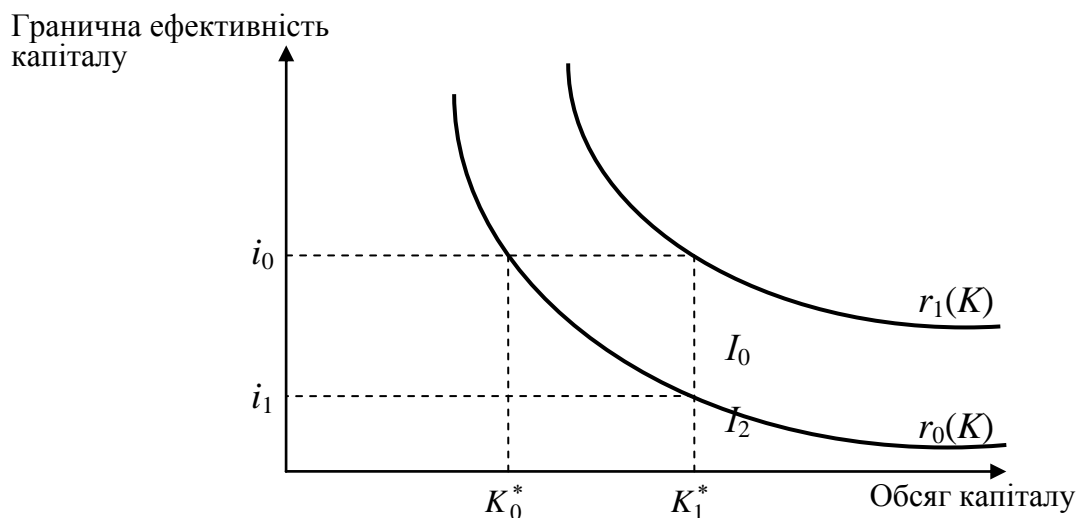

Рисунок 8.4 – Визначення оптимального обсягу капіталу

Із графічної моделі видно, що: 1) за незмінної ставки відсотка спостерігається зростання оптимального обсягу капіталу від K_0^* до K_1^* внаслідок зростання граничної продуктивності капіталу (як наслідок – крива зміщується праворуч вгору); 2) при зменшенні відсоткової ставки відбувається збільшення оптимального обсягу капіталу від K_0^* до K_1^* (графічно – рух по кривій $r_0(K)$); 3) оптимальний обсяг капіталу перебуває в прямій залежності від граничної продуктивності капіталу та в зворотній від відсоткової ставки.

Таким чином, проведений аналіз кейнсіанської та неокласичної теорії автономних інвестицій дозволяє зробити висновок, що визначальним фактором у кейнсіанських моделях є сподівання підприємців, тоді як у неокласичних – відсоткова ставка.

Індуційованими називають **інвестиції** ($I_t^{\text{інд}}$) які є похідними від автономних, тобто це інвестиції, що залежать від обсягу національного доходу:

$$I_t^{\text{інд}} = I_t^{\text{інд}}(\Delta Y) = I_t^{\text{інд}}(Y_t - Y_{t-1}).$$

Тобто, за умовою незмінного обсягу національного доходу та сукупного попиту індуційовані інвестиції в економіку відсутні. Саме тому, індуційоване інвестування здійснюється тільки тоді, коли для задоволення більшого обсягу попиту, що має сталий характер, вичерпані наявні технічні та технологічні можливості.

Модель акселератора (індуційованих інвестицій) запропонована Дж. Кларком і ґрунтується на існуванні певної залежності між динамікою інвестиційних витрат та змінами у валовому випуску. Це означає, що будь-яке очікуване зростання національного доходу передбачає відповідне зростання основного капіталу, а норма інвестування буде прямо пропорційна зміні обсягу випуску. Отже, в умовах економічного зростання індуційовані інвестиції додані, а в умовах зменшення обсягів виробництва – від'ємні.

У найзагальнішому вигляді модель акселератора показує існування стійкого зв'язку між величиною капіталу й обсягом випуску, тобто припускається, що частка капіталу у валовому випуску (національному доході) є постійною величиною. Коефіцієнт, що показує, у скільки разів зростуть нові інвестиції у відповідь на зміни в обсягах виробництва, називають **коефіцієнтом акселерації**.

Інвестиційний попит визначається за допомогою **моделі простого акселератора**:

$$I_t = \alpha(Y_t - Y_{t-1}) + \beta \cdot K_t,$$

де I_t – попит на інвестиції в періоді t ;

α – коефіцієнт акселерації, який показує, на скільки одиниць змінюються інвестиції у разі зміни ВВП на одиницю;

$(Y_t - Y_{t-1})$ – приріст ВВП за період t ;

$\alpha(Y_t - Y_{t-1})$ – чисті інвестиції;

$\beta \cdot K_t$ – відновлювальні інвестиції.

2. Заощадження та інвестиції

Джерелом і фінансовим обмеженням інвестицій є заощадження. Тому між заощадженнями та інвестиціями спостерігається щільний зв'язок. У короткостроковому періоді інвестиції можуть не дорівнювати заощадженням, але у довгостроковому періоді інвестиції урівноважуються з заощадженнями.

Макроекономіка стосовно механізму зрівноваження інвестицій і заощаджень припускає два підходи: класичний та кейнсіанський підхід.

Згідно з **класичними підходами** аналіз ринку заощаджень та інвестицій покликаний пояснити механізм пристосування попиту до пропозиції на товарному ринку.

Сукупний попит у закритій економіці складається з двох компонентів: споживання C та інвестицій I . Інвестиції створюються заощадженнями S . Відповідність заощаджень інвестиціям забезпечується на ринку заощаджень та інвестицій, де попит і пропозиція врівноважуються. Класичну гіпотезу щодо тих процесів, які відбуваються на цьому ринку, можна формалізувати у вигляді системи рівнянь:

$$Y = C + I; \quad I = S; \quad Y = C + S.$$

За класичною моделлю, вирішальну роль у встановленні рівноваги на цьому ринку відіграє ставка відсотка. Вважається, що завжди існує така ставка відсотка, яка зрівноважує попит і пропозицію. Графічно ця модель має вигляд, наведений на рис. 8.5.

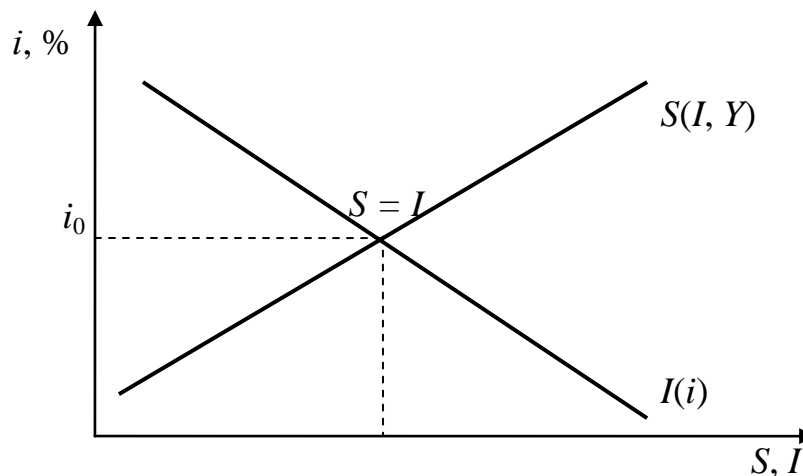

Рисунок 8.5 – Графічна модель класичного механізму урівноваження заощаджень з інвестиціями

Наведена графічна інтерпретація ілюструє пряму залежність між заощадженнями і ставкою відсотка та обернену залежність між інвестиціями і став-

кою процента. У результаті взаємодії попиту на інвестиції і пропозиції заощаджень встановлюється рівноважний відсоток та досягається відповідність інвестицій заощадженням: $S = I$.

Класична модель ринку заощаджень та інвестицій є пояснюючою моделлю, оскільки дає ключ до розуміння механізму формування інвестицій та заощаджень в економіці як важливих складових сукупного попиту.

Кейнсіанський підхід припускає, що твердження класиків про те, що підприємства будуть збільшувати інвестування в разі зростання рівня заощаджень домогосподарств, є неприпустимими. Джерелами інвестиційних видатків, за Дж. М. Кейнсом, є:

- очікувана норма чистого прибутку (фірми купують інвестиційні товари за умовою прибутковості таких трансакцій);

- реальна ставка відсотка;

- величина створеного національного доходу в країні.

Теорія Дж. М. Кейнса стверджує, що зміна відсоткової ставки не може врівноважити заощадження та інвестиції та припускає, що найбільший вплив на реальні заощадження справляє рівень реального доходу, а відсоткова ставка відіграє другорядну роль.

Крива запланованих інвестицій в кейнсіанській моделі ринку заощаджень та інвестицій є менш еластичною відносно зміни відсоткової ставки, ніж у класичній моделі (див. рис. 8.6). Крива заощаджень є повністю нееластичною. Природний рівень реального прибутку перебуває в положенні S_1 . Якщо крива планових інвестицій першочергово фіксується на рівні I_1 , то рівновага досягається в точці E_1 , де ставка відсотка становить i_1 .

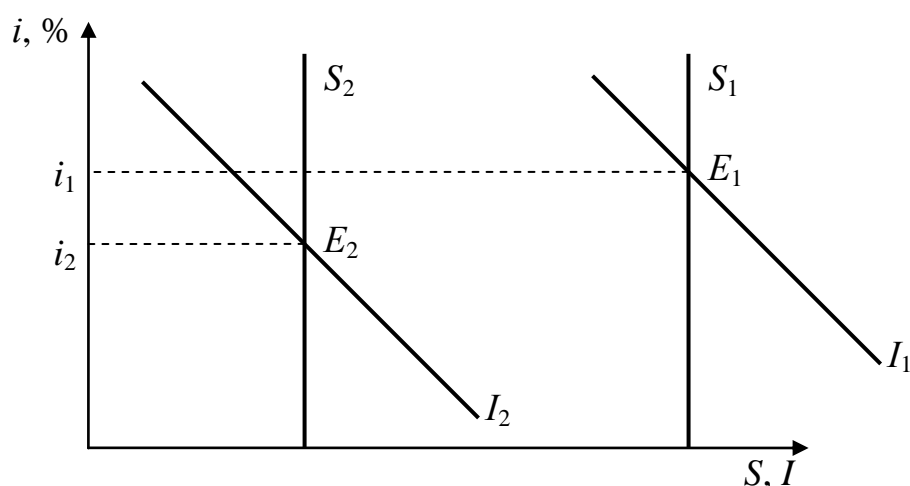

Рисунок 8.6 – Графічна модель кейнсіанського механізму урівноваження заощаджень з інвестиціями

Якщо нееластичний вплив мотивації підприємців приводить до переміщення кривої інвестицій вліво (до I_2), то відсоткова ставка при цьому знижується, але це ніяк не впливає на динаміку нееластичних заощаджень. Поки крива S перебуває в положенні S_1 , планові інвестиції взагалі можуть не збігатися з заощадженнями, навіть при $i = 0$. Це означає, що необхідно шукати інший спосіб досягнення макрорівноваги.

Оскільки обсяг планових інвестицій менший за обсяг заощаджень, то сукупний попит почне відставати від сукупної пропозиції, що зумовить більш швидке накопичення товарних запасів, а масштаби кругообігу продукції в економіці почнуть знижуватись. Як тільки обсяг національного доходу впаде до рівня, нижчого за природній, крива заощаджень переміститься вліво і перетнеться з кривою I_2 в точці E_2 , де величина відсоткової ставки становить i_2 .

Отже, кейнсіанська модель ринку заощаджень та інвестицій є своєрідною теорією ефективного інвестування, оскільки вона пояснює механізми забезпечення джерел зростання інвестиційної активності економіки.

Система регулювання умов інвестиційної діяльності не є стабільною, вона підлягає коригуванню залежно від соціально-економічної ситуації в певний період часу, рівня інвестиційної активності суб'єктів господарювання. З метою активізації інвестиційного попиту держава може використовувати традиційні для світової практики методи – збільшувати державні витрати і зменшувати податки, знижувати відсоткову ставку за кредит, збільшувати грошову масу, втручатися в діяльність ринку цінних паперів.

Реалізація програми структурних перетворень в економіці потребує активної роботи щодо формування та накопичення інвестиційного потенціалу.

Заходи держави, спрямовані на активізацію інвестиційного процесу, можуть бути такі:

- 1) створення сприятливого інвестиційного клімату для вітчизняних та іноземних інвесторів;
- 2) формування сприятливої для інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання податкової системи;
- 3) переорієнтація інвестицій у реальний сектор та пріоритетні галузі економіки;
- 4) формування та розвиток інвестиційного ринку;
- 5) розширення джерел фінансування інвестицій.

Отже, в країнах з низьким рівнем розвитку ринкових відносин держава, незалежно від форм власності інвестора, втручається в його інвестиційну діяльність з метою забезпечення сприятливого інвестиційного клімату.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Розкрийте зміст функції попиту на інвестиції. Зробіть аналіз оцінки ефективності інвестицій.
2. У чому полягає відмінність між автономними та індукційованими інвестиціями.
3. Поясніть у чому розбіжність між кейнсіанською та неокласичною теорією автономних інвестицій.
4. Визначте, які не відсоткові фактори впливають на інвестиційний попит.
5. Розкрийте механізм класичного та кейнсіанського підходів щодо зрівноваження інвестицій і заощаджень.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. *Виберіть правильну відповідь.*

1. До інвестицій не відноситься:
  - а) покупка фірмами нового обладнання;
  - б) покупка акцій на фондовій біржі;
  - в) покупка родиною нового будинку;
  - г) збільшення запасів фірми.
2. У системі національних рахунків не зараховують до інвестицій:
  - а) інвестиції у житлове будівництво;
  - б) інвестиції у людський капітал;
  - в) інвестиції у створення запасів сировини, комплектуючих виробів, готової продукції;
  - г) інвестиції у фізичний капітал.
3. На інвестиційний попит не впливає:
  - а) рівень ВВП;
  - б) очікування підприємців;
  - в) рівень податку на прибуток;
  - г) рівень багатства.
4. Обсяг інвестиційного попиту визначається:
  - а) рівнем реальної відсоткової ставки;
  - б) оптимістичними або песимістичними очікуваннями підприємців;
  - в) рівнем технологічних змін і завантаженості потужностей;
  - г) всі відповіді правильні.
5. Індуковані інвестиції – це інвестиції, які:
  - а) не залежать від обсягу національного доходу;
  - б) залежать від динаміки національного доходу і є його функцією;
  - в) обумовлюють динаміку національного доходу;
  - г) використовуються для збільшення наявного капіталу.
6. Валові інвестиції:

а) використовуються виключно для збільшення наявного капіталу;
б) використовуються виключно для заміни зношеного основного капіталу;
в) є сумою амортизації та чистих інвестицій;
г) використовуються виключно для створення запасів сировини та матеріалів.

7. Якщо реальна відсоткова ставка зростає, то:

- а) крива попиту на інвестиції зміститься ліворуч;
- б) крива попиту на інвестиції зміститься праворуч;
- в) крива попиту на інвестиції зміститься вгору;
- г) скоротяться інвестиційні видатки фірм.

8. Відповідно до простої інвестиційної функції попит на інвестиції визначається за формулою:

- а) $I = I - b \cdot i$;
- б) $I = -b \cdot i$;
- в) $I = I - b \cdot r$;
- г) $I = b \cdot r$.

9. В неокласичній моделі автономних інвестицій враховується зв'язок між обсягом інвестицій і:

- а) граничною ефективністю капіталу;
- б) величиною витрат володіння капіталом;
- в) очікуваною підприємцями зміною національного доходу;
- г) фактичною зміною доходу в поточному періоді.

10. Згідно з класичною теорією рівноваги між заощадженнями та інвестиціями досягається завдяки:

- а) зміні норми амортизації;
- б) коливанням відсоткової ставки;
- в) коливанням доходу відносно його потенційного ВВП;
- г) зміні рівня податку на прибуток.

Завдання 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть.

1. Динаміка і об'єм заощаджень і інвестицій визначаються дією одних і тих же чинників.

2. Із зростанням реальної відсоткової ставки інвестиції збільшуються, оскільки витрати на одиницю капіталу зростають.

3. Інвестиційні витрати більш нестабільні, чим споживчі, оскільки на них робить вплив динаміка відсоткової ставки і очікування підприємців.

4. Динаміка інвестиційних витрат, як правило, стабільна.

5. Нерегулярність у розвитку інноваційних процесів і коливання в рівні прибутку сприяють підвищенню стабільності динаміки інвестиційних витрат.

6. Реальний рівень відсотка дорівнює його номінальній величині мінус

рівень інфляції.

7. Частка валового прибутку від реалізації інвестиційного проекту, яка залишається після сплати податку на прибуток та відсотків за інвестиційні кошти, називається чистим прибутком.

8. Зростання доходу може стимулювати підвищення інвестицій.

9. Функція інвестицій є спадною і відображає обернену залежність між відсотковою ставкою та інвестиціями в основний капітал.

10. Чинники автономного інвестування – це чинники, які впливають на інвестиційний попит незалежно від відсоткової ставки.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі.

Задача 1. Розрахувати сукупний попит на інвестиції за таких умов: номінальна відсоткова ставка дорівнює 14 %, темп інфляції – 4 %, податок на прибуток – 30 %. За цих умов економіка пропонує чотири інвестиційні проекти, які різняться вартістю та нормою прибутку:

- 1) вартість 1000 млн грн., норма прибутку 100 %;
- 2) вартість 2000 млн грн., норма прибутку 50 %;
- 3) вартість 3000 млн грн., норма прибутку 30 %;
- 4) вартість 4000 млн грн., норма прибутку 10 %.

Задача 2. Маємо умови: $Y_{t-1} = 500$ млрд грн., $Y_t = 550$ млрд грн., коефіцієнт акселерації = 0,5, відновлювальні інвестиції = 80 млрд грн. Обчислити попит на інвестиції в періоді t згідно з моделлю простого акселератора.

Задача 3. У таблиці наведено дані про інвестиційні проекти. Визначте сукупний інвестиційний попит, якщо відсоткова ставка становить 12 %.

Вартість інвестиційних проектів, млн. грн.	10	15	18	32	40	14	25
Очікувана норма чистого прибутку, %	15	9	13	16	11	19	7

Задача 4. В 2007 р. індекс цін становив 114 %, в 2008 р. – 127 %. Підприємець планує придбати обладнання вартістю 3000 євро., що має принести дохід 3165 євро. Чи варто це робити, якщо номінальна ставка відсотка в економіці 17 %?

Задача 5. Загальні вкладення в інвестиційний проект з трирічним циклом життя становить 1140 тис. грн., у тому числі в першому році інвестиції дорівнюють 440 тис. грн., у другому – 400 тис. грн., у третьому – 300 тис. грн. Виручка від реалізації продукції в першому році дорівнює 0 тис. грн., у другому – 642 тис. грн., у третьому – 965,6 тис. грн. Визначте чисту дисконтовану

вартість інвестиційного проекту, якщо ставка дисконту становить 10 %.

ТЕМА 9. СУКУПНІ ВИТРАТИ І ВВП

1. Кейнсіанська модель «витрати–випуск»
2. Визначення рівноважного ВВП на основі методу «вилучення–ін'єкції»
3. Ефект мультиплікації. Мультиплікатор витрат в закритій економіці
4. Рівновага на рівні потенційного ВВП, «рецесійний » та «інфляційний» розриви

1. Кейнсіанська модель «витрати–випуск»

Макроекономічна рівновага виступає однією з ключових проблем економічної теорії та економічної політики будь-якої держави. Через це впродовж всієї історії суспільного розвитку представники різних шкіл і напрямів суспільної думки намагалися осмислити ті чи інші аспекти даної проблеми. Починаючи з другої половини XIX ст. домінуючим напрямом економічної думки була класична школа. Відповідно, пануючими відносно принципів встановлення рівноваги в економічній системі були погляди А. Сміта, Д. Рікардо, Д. Мілля та інших.

Вони пропонували розглядати економічну систему як «саморегульований механізм». Це означає, що в разі відхилення від рівноважного стану – рівноважного обсягу виробництва і рівня цін, ринкова система зможе сама, без зовнішнього втручання повернутися до рівноважного стану. Повернення до стану рівноваги забезпечуватиметься «вбудованими», тобто, природно властивими економічній системі механізмами, роль яких грають гнучкі ціни, заробітна плата і відсоткова ставка. При цьому рівновага буде встановлена на рівні реального обсягу виробництва, що відповідає рівню повної зайнятості.

Проте, явища і процеси реального економічного життя країн Заходу, що відбувалися після завершення процесу становлення індустріальної економічної системи, – численні циклічні кризи, періоди тривалого безробіття і інфляції, і, особливо, Світова економічна криза 1929–1933 років, довели необхідність перегляду теоретичних позицій щодо процесу встановлення рівноваги в економічній системі. У зв'язку з цим об'єктивно обумовленим можна назвати розвиток кейнсіанського напрямку економічної думки, представники якого

піддали руйнівній критиці основні постулати класичної економічної теорії, – засадничі взаємозв'язки інвестицій, заощаджень і відсоткової ставки, саморегульованість економічної системи на рівні повної зайнятості.

Увага засновника даного напрямку Дж. М. Кейнса була зосереджена на вивченні сукупного попиту та його основних складових. Це пояснюється тим, що саме проблема нестабільного, а інколи – недостатнього сукупного попиту є однією з найбільш гострих «внутрішніх» проблем економічної системи, а також причиною виникнення макроекономічної нерівноваги і тривалого безробіття і спаду виробництва. Взаємозв'язок сукупних витрат, рівноважного ВВП і потенційного ВВП можна проаналізувати за допомогою кейнсіанської моделі «витрати–випуск».

Одна з головних відмінностей моделі «витрати–випуск» (інша назва моделі – «кейнсіанський хрест») від моделі «сукупний попит–сукупна пропозиція» полягає в тому, що в ній досліджується залежність реального обсягу виробництва від рівня сукупних витрат, а не реального обсягу виробництва від рівня цін. Саме рівень сукупних витрат, згідно кейнсіанської теорії, відіграє головну роль у встановленні макроекономічної рівноваги. Тут слід уточнити визначення стану рівноваги в економічній системі.

За Р. Дорнбушем та С. Фішером, економіка перебуває в стані рівноваги тоді, коли обсяг виробленої продукції відповідає тому обсягу товарів і послуг, на який є попит. Це означає, що сукупні витрати всіх суб'єктів діяльності в економічній системі в цілому мають бути здійснені на рівні якраз достатньому для того, щоб придбати весь обсяг товарів і послуг, який був вироблений в економіці за даний період. При цьому характерною рисою рівноважного стану є те, що коли економічна система досягає рівноваги, не існує внутрішніх сил, які викликають його зміну.

Графічно взаємозв'язок сукупних витрат (E) і рівня випуску (Y) в моделі «витрати – випуск» представлений на рис. 9.1. По вісі абсцис відмічений обсяг випуску (Y), по вісі ординат – обсяг планованих витрат (E). Лінія бісектриси ($Y = E$) відображає стан, коли увесь обсяг доходів (випуску) в точності відповідає обсягу сукупних планових витрат на придбання товарів і послуг. Лінія E – лінія сукупних планових витрат – показує відповідність обсягу планових витрат кожній конкретній величині випуску (доходу). В умовах закритої приватної економіки, приклад якої розглядається в даному випадку, сукупні витрати включають дві основні складові: сукупне споживання (C) і інвестиції (I), тобто, $E = C + I$.

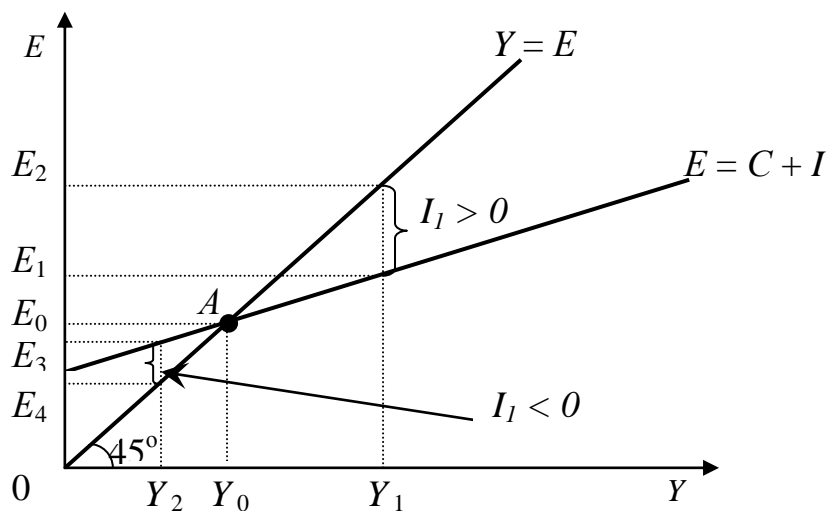

Рисунок 9.1 – Модель «витрати – випуск»

Даний графік надає уявлення про те, яка частина виробленого в економіці продукту споживатиметься. Коли лінія сукупних планових витрат (E) вища за бісектрису, обсяг планованих витрат перевищує обсяг випуску. Коли лінія E проходить нижче за бісектрису, обсяг планованих витрат нижчий за обсяг випуску. У точці A , де перетинаються лінія планових витрат і бісектриса, обсяг випуску товарів і послуг дорівнює обсягу сукупних планових витрат. Саме у цій точці встановлюється рівновага в економічній системі.

Дієвість даного твердження може бути показана таким чином. Припустимо, в певний момент часу в економічній системі вироблено Y_1 товарів і послуг. При цьому обсяг планованих витрат складає E_1 . Це означає, що в економіці вироблено більше продукції, ніж того вимагає сукупний попит. Як наслідок, фірми-виробники зможуть продати менше продукції, ніж вони виробили і планували реалізувати, і зіткнуться також з незапланованим збільшенням запасів виробленої продукції (на рис. 9.1 – це відрізок $(E_2 - E_1)$). Реакцією фірм на дану ситуацію буде звільнення робітників і скорочення обсягів виробництва, що продовжуватиметься доти, поки рівень накопичення незапланованих запасів не припинить збільшуватися, а рівень виробництва не зменшиться до Y_0 .

Зворотні тенденції спостерігатимуться в разі, якщо плановані витрати більші, ніж обсяг випуску (рівень доходу Y_2 на рис. 9.1) – крива E пролягає вище, ніж бісектриса. Це означає, що в економіці має місце недовиробництво товарів і послуг в обсязі, рівному довжині відрізка $(E_3 - E_4)$ на рис. 9.1. У повсякденній діяльності фірм відбувається незаплановане скорочення товарно-матеріальних запасів, оскільки в даному випадку фірмам доводиться продавати більше, ніж вони виробили. Скорочення запасів є свого роду сигналом для виробників, у відповідь на який вони наймають додаткову робочу силу і збі-

льшують виробництво. В результаті обсяг випуску збільшується, поки не досягне рівня Y_0 .

Таким чином, можна відзначити, що при будь-якому відхиленні обсягу випуску від рівноважного полягання (т. A) в економічній системі відбуваються процеси, які повертають обсяг випуску до стану рівноваги, – точки перетину лінії E і бісектриси (точки рівності обсягу випуску і сукупних витрат). Саме у цьому положенні досягається рівень виробництва, який здатна стійко відтворювати економічна система, коли в жодній зі сторін обміну немає стимулів змінювати положення, що склалося.

У навчальній літературі метод визначення рівноважного ВВП на основі встановлення відповідності між обсягом планових сукупних витрат і обсягом випуску товарів і послуг, отримав назву методу «витрати–випуск». Даний метод реалізований в розглянутій вище моделі «витрати–випуск». Існує також інший метод встановлення рівноважного ВВП – метод «вилучення–ін'єкції», що розглядається нижче.

2. Визначення рівноважного ВВП на основі методу «вилучення–ін'єкції»

Метод «вилучення–ін'єкції» базується на тому положенні, що потік сукупних витрат в будь-якій економічній системі у будь-який момент часу може кількісно змінюватися в будь-якому напрямі – як у більшу сторону, так і в меншу. Даний метод дозволяє розглянути сукупні витрати з точки зору зменшень («вилучень») і збільшень («ін'єкцій») та на цій основі проаналізувати процес встановлення рівноважного ВВП. **«Вилученнями»** виступають заощадження, податки, витрати на імпорт, **«ін'єкціями»** – державні закупівлі, інвестиції, експорт. Для закритої економіки, приклад якої розглядається, вилучення здійснюються лише у формі заощаджень, а ін'єкції – у формі інвестицій. Обґрунтування такого розділення представляється наступним.

Будь-який обсяг випуску створює адекватний розмір доходу, який, як і у випадку з індивідуальним доходом, розділяється на споживання і заощадження. Збільшення обсягу заощаджень призводить до зменшення споживання, внаслідок чого не увесь вироблений в економіці продукт виявляється купленим. Тому заощадження представляють свого роду «витоки», «вилучення» з потоку витрат. В той же час, існують можливості додаткових «вливань» в потік сукупних витрат. Роль таких «ін'єкцій» відіграють інвестиції. Якщо інвестиції збільшуються, то обсяг сукупних витрат збільшується, якщо скорочуються – обсяг сукупних витрат знижується. Таким чином, вплив заощаджень та інвестицій на обсяг сукупних витрат є протилежним.

При цьому, будь-яка нерівність заощаджень і інвестицій – як пере-

вищення інвестицій над заощадженнями, так і перевищення заощаджень над інвестиціями призводитиме до виникнення стану нерівноваги в економічній системі. Отже, аби рівновага зберігалася, «вилучення» мають дорівнювати «ін'єкціям».

Звідси – інше визначення рівноважного стану ВВП: у точці рівноваги заплановані інвестиції мають дорівнювати заощадженням.

$$S = I,$$

де S – заощадження; I – заплановані інвестиції.

Графічно модель «вилучення–ін'єкції» представлена на рис. 9.2. По вісі абсцис відмічений валовий обсяг випуску товарів і послуг (Y), на вісі ординат – обсяг заощаджень та інвестицій (S, I).

У простій моделі інвестиції задані автономно. Відповідно, зміна національного випуску не призводитиме до зміни інвестицій. Тому лінія інвестицій (I) позначена прямою лінією (див. рис. 9.2). Лінія заощаджень S показує збільшення заощаджень у міру збільшення національного випуску. Рівновага встановлюється в т. A – точці перетину ліній I та S , коли обсяг випуску досягає величини Y_0 .

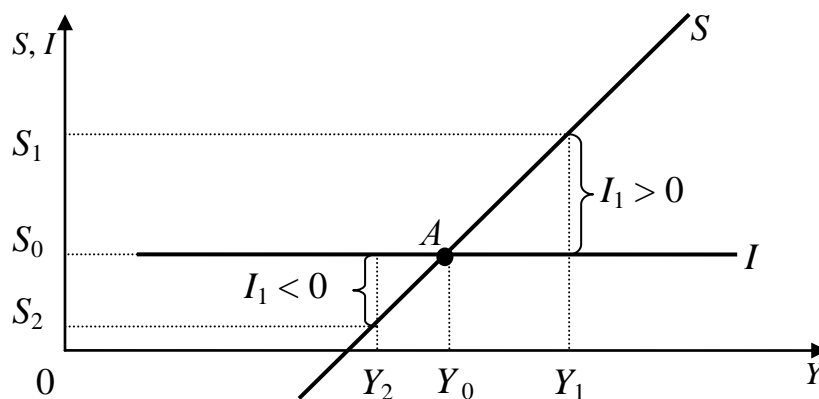

Рисунок 9.2 – Модель «вилучення–ін'єкції»

Той факт, що лише обсяг випуску Y_0 є рівноважним, пояснюється таким чином. Якщо обсяг сукупного продукту, виробленого в економіці, перевищує величину Y_0 (всі точки праворуч від Y_0 по вісі абсцис), то заощадження будуть більше запланованих інвестицій. Наприклад, за рівня випуску Y_1 різниця між запланованими інвестиціями і заощадженнями складе S_1, S_0 або I_1 . Це означає, що споживачі прийняли рішення зберігати більш великі грошові суми, ніж інвестують підприємці, а значить частина виробленого продукту не буде придбана і відбудуватиметься збільшення товарно-матеріальних запасів. Наслідком цього, як вже було показано на прикладі моделі «витрати–випуск», є

скорочення обсягів виробництва і обсягів заощаджень як функції доходу. Розглянутий процес поновлюватиметься, поки заощадження не дорівнюватимуть інвестиціям.

За всіх рівнів ВВП нижчих, ніж Y_0 , заощадження будуть менше запланованих інвестицій. В цьому випадку спостерігатиметься незаплановане скорочення товарно-матеріальних запасів фірм, що буде стимулом до збільшення національного продукту і національного доходу. Таким чином, лише точка A , в якій спостерігається рівність заощаджень і інвестицій, є стійким станом рівноваги економічної системи.

3. Ефект мультиплікації. Мультиплікатор витрат в закритій економіці

Між запланованими автономними витратами і рівноважним ВВП існує не проста, а помножена залежність, яка пояснюється та вимірюється мультиплікатором витрат. Вважається, що в економічну теорію це поняття було введено англійським економістом Р. Каном, який помітив, що збільшення державних видатків на громадські роботи викликає примножене збільшення обсягу виробництва і підвищення рівня зайнятості. Тобто, спостерігається своєрідна «ланцюгова реакція», результатом якої є зростання виробництва на величину більшу, ніж приріст витрат держави. Багатократність впливу збільшення витрат на рівноважний ВВП називається ефектом мультиплікатора. Перевищення зростання доходу над зростанням автономних витрат показує коефіцієнт, який і називається мультиплікатором витрат. Найбільший внесок у започаткування та розвиток теорії мультиплікатора витрат зробив Дж. М. Кейнс у науковій праці «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей».

Мультиплікатор витрат належить до ключових категорій макроекономічної теорії. Він показує, на скільки одиниць змінюється ВВП у разі зміни автономних витрат на одиницю.

Нагадаємо, що в нашій спрощеній моделі економіки рівноважним є ВВП, обсяг якого дорівнює сумі запланованих витрат на споживання та інвестування, тобто $Y = C + I$. Але у наведеному рівнянні окремі компоненти запланованих сукупних витрат мають неоднаковий зв'язок із рівноважним ВВП. В залежності від цього слід розрізняти витрати індукційовані та автономні. Термін «індукційовані» використовується для позначення тих змінних, які в рамках певної моделі змінюються залежно від зміни незалежної змінної. Термін «автономні» позначає ті змінні, які в межах даної моделі не залежать від незалежної змінної. Тобто, до автономних належать незалежні від доходу витрати, а до індукційованих – витрати, що змінюються внаслідок зміни доходу.

Отже, враховуючи вищенаведене, можна сказати, що мультиплікатор

витрат є числом, на яке потрібно помножити зміну автономних витрат, щоб визначити зміну рівноважного ВВП. З іншого боку, мультиплікатор витрат відображає відношення між зміною рівноважного ВВП і зміною автономних витрат:

$$\mu = \Delta Y / \Delta AE,$$

де μ – мультиплікатор витрат;

ΔY – зміна рівноважного ВВП;

ΔAE – зміна автономних витрат.

Мультиплікативний процес не є безконечним, оскільки на кожній стадії руху грошей здійснюються заощадження. Грошовий потік, перехідний з рук в руки, зменшується від стадії до стадії і процес затихає. Отже, величина мультиплікативного ефекту обернено пропорційна граничній схильності до заощадження: $\mu = 1/MPS$. А оскільки $MPS = 1 - MPC$, то формулу мультиплікатора витрат можна записати таким чином:

$$\frac{\Delta Y}{\Delta AE} = \frac{1}{1 - MPC}.$$

Отже, зміна ВВП залежить від зміни автономних витрат, динаміки доходу і граничної схильності до споживання:

Якщо $MPC < 1$, то $\mu > 1$, тобто приріст автономних витрат на одиницю викликає зростання ВВП більше, ніж на одиницю. Для аналізу ефекту мультиплікатора розглянемо, як впливає зростання інвестицій (ΔI) на зміну доходу. При цьому треба враховувати, що на кожній стадії економічні суб'єкти частину приросту доходу, визначувану величиною MPC , витратять на споживання. Отже, спочатку зростання сукупних витрат на величину ΔI приведе до створення додаткового прибутку, що дорівнює ΔI . Цей додатковий прибуток буде витрачений на споживання в розмірі $\Delta I \cdot MPC$, що викличе у свою чергу зростання доходу і, відповідно, споживання, тобто почнеться друга стадія мультиплікативного процесу. На цій стадії зростання споживання складе $MPC \cdot (MPC \cdot \Delta I)$. Далі знову станеться перехід зростання витрат на споживання в дохід і новий приріст споживання на величину $MPC \cdot (MPC^2 \cdot \Delta I)$ і так далі.

У підсумку сумарний приріст обсягу виробництва (ΔY) буде таким:

$$\Delta Y = \Delta I + MPC \cdot (MPC \cdot \Delta I) + MPC \cdot (MPC^2 \cdot \Delta I) + MPC \cdot (MPC^3 \cdot \Delta I) \dots$$

$$\text{або } \Delta Y = \Delta I \cdot (1 + MPC + MPC^2 + MPC^3) \dots$$

$$\text{або } \Delta Y = \Delta I \cdot (1/MPS) \text{ чи } \Delta Y = \Delta I \mu.$$

Ефект мультиплікатора можна показати графічно (див. рис. 9.3.):

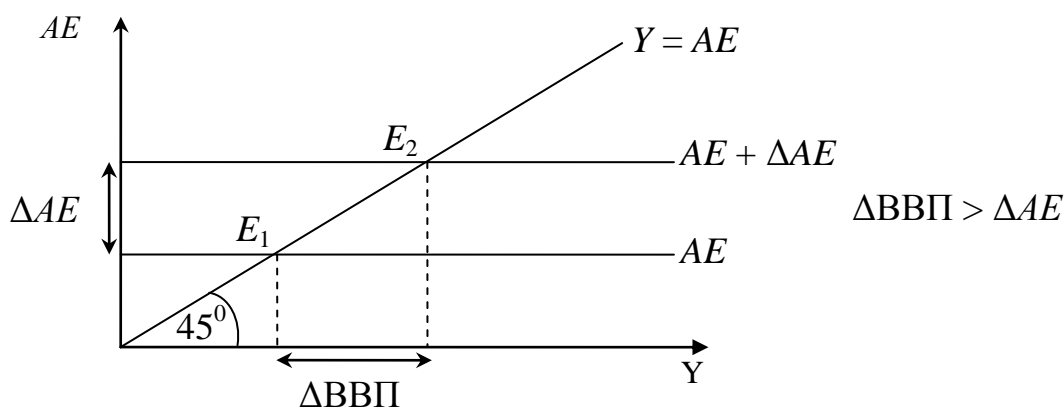

Рисунок 9.3 – Ефект мультиплікатора

Розглянутий мультиплікатор $\mu = \frac{1}{1 - MPC} = \frac{1}{MPS}$ враховує лише заоща-

дження як вилучення з потоку перетворень приросту витрат в доходи і знову у витрати і так далі. Насправді частина додаткового прибутку на кожній стадії руху вирушає в податки і витрачається на чистий експорт, що буде розглянуте в подальших темах. Ефект мультиплікатора спрацьовує лише в умовах, коли економіка знаходиться в ситуації неповної зайнятості.

Приріст реального ВВП унаслідок мультиплікативного ефекту залежить від індексу цін (P). Визначення його величини вимагає здійснення процедури дефліювання.

Сама по собі інфляція не впливає на величину мультиплікатора, оскільки останній залежить не від цін, а від вилучень з потоку доходів. Проте, розрахунок зміни ВВП по формулі $\Delta Y = \mu \cdot \Delta AE$ покаже лише номінальну величину цієї зміни в періоді t : $\Delta Y_t^n = \Delta AE^n \cdot \mu$. Номінальна величина ВВП в періоді t може бути визначена таким чином: $Y_t^n = Y_{t-1} + \Delta AE^n \cdot \mu$. Після дефлію-

вання визначуваний реальний ВВП в періоді t : $Y_t^R = \frac{Y_{t-1} + \Delta AE^n \cdot \mu}{P}$. Зміну ре-

ального ВВП визначаємо по формулі: $\Delta Y^R = Y_t^R - Y_{t-1}^R = \frac{Y_{t-1} + \Delta AE^n \cdot \mu}{P} - Y_{t-1}^R$.

Ще раз звернемо увагу на обернену залежність мультиплікатора витрат від граничної схильності до заощаджень. Формула дає підстави зробити висновок, що мультиплікатор витрат залежить від рівня вилучень з економічного кругообігу. Мультиплікатор витрат називається простим, оскільки він враховує лише один канал вилучень – заощадження. Але, як відомо, до вилучень з економічного кругообігу входять також податки та імпорт. Мультиплікатор витрат, який враховує всі вилучення (заощадження, податки, імпорт), називається складним. У подальшому в міру розширення об'єкта макроекономіки від

приватної закритої економіки до відкритої економіки кількість вилучень буде нарощуватись і ускладнювати мультиплікатор витрат.

4. Рівновага на рівні потенційного ВВП, «рецесійний» та «інфляційний» розриви

Як раніше відмічено, в кейнсіанській теорії економічна система не є механізмом, здатним забезпечити рівновагу доходів і витрат при повній зайнятості. Рівноважний національний дохід може бути вище або нижче за рівень національного доходу, що відповідає повній зайнятості. У зв'язку з цим, у функціонуванні економічної системи можна спостерігати явища, які отримали назву «рецесійний» і «інфляційний» розриви.

Припустімо, що в економічній системі встановилася рівновага при обсязі випуску Y_1 (див. рис. 9.3). Проте, обсяг потенційного ВВП (ВВП при повній зайнятості і повному завантаженні виробничих потужностей) перевищує дану величину і складає Y^* . В даному випадку спостерігається «рецесійний розрив». Рецесійний розрив є величиною, на яку повинні бути зрости сукупні витрати аби забезпечити збільшення ВВП до потенційного рівня без збільшення рівня цін. Дану величину можна визначити по формулі:

$$\Delta AE = \frac{Y^* - Y_1}{\mu}.$$

В даному випадку ΔAE – величина зміни сукупних витрат, μ – мультиплікатор витрат, Y^* – потенційний ВВП, Y_1 – фактичний ВВП.

Графічно модель рецесійного розриву представлена на рис. 9.4. Величина рецесійного розриву на графіку дорівнює відстані між лініями E_1 і E_2 .

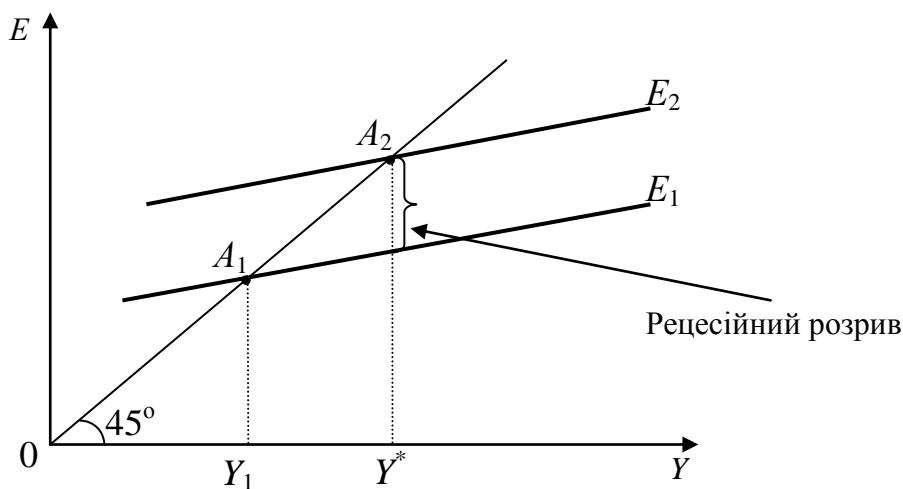

Рисунок 9.4 – Рецесійний розрив

В економічній системі може виникнути інша ситуація, коли сукупні витрати перевищують ті, які необхідні для досягнення потенційного ВВП. В цьому випадку спостерігається явище під назвою «інфляційний розрив». Інфляційний розрив є величиною, на яку повинні були б скоротитися сукупні витрати для забезпечення зменшення ВВП до рівня потенційного. Схематично він представлений на рис. 9.5. У графічному вигляді «інфляційний розрив» – це відстань між лініями запланованих витрат E_1 і E_2 (див. рис. 9.5). Оскільки в умовах інфляційного розриву номінальний ВВП перевищує потенційний лише за рахунок рівня підвищення рівня цін, то $Y_n = Y^* \cdot P$, а $Y^* - Y_n = Y^* - Y^* \cdot P$, де P – рівень цін. Звідси формула інфляційного розриву матиме наступний вигляд:

$$\Delta AE^n = \frac{Y^*(1 - P))}{\mu},$$

де ΔAE^n – величина зміни номінальних сукупних витрат;

μ – мультиплікатор витрат;

Y^* – потенційний ВВП.

Оскільки однією з основних цілей економічної політики держави є подолання безробіття і інфляції та встановлення рівноваги при повній зайнятості, то зусилля держави мають бути направлені на відновлення рівноваги за рівня повної зайнятості. Для цього держава може використовувати різні заходи бюджетної або грошово-кредитної політики. Їх результатом повинні стати зрушення лінії планованих витрат і досягнення стану рівноваги на рівні виробництва при повній зайнятості.

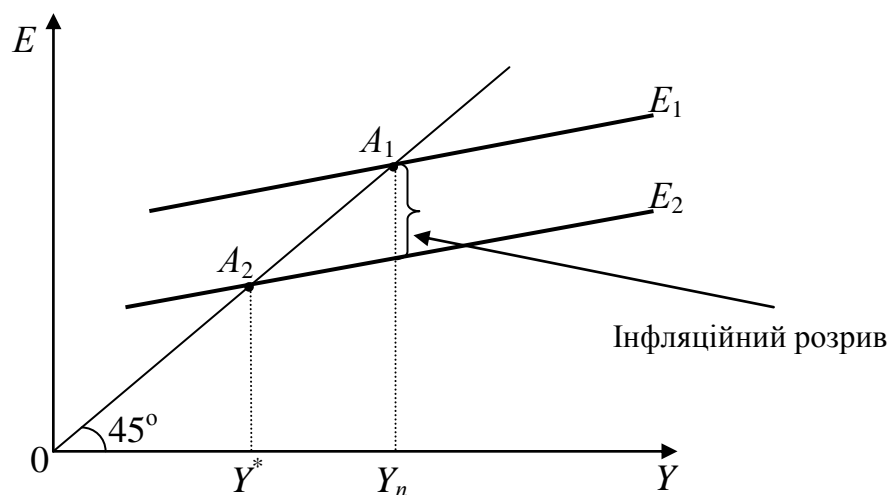

Рисунок 9.5 – Інфляційний розрив

Таким чином, в кейнсіанській теорії був висунутий і обґрунтований принципово інший погляд на закономірності функціонування економіки і

проблему досягнення рівноваги в економічній системі. Саме проведення грамотної економічної політики може сприяти встановленню рівноваги в економічній системі в умовах повної зайнятості і повного використання ресурсів. Кейнсіанська теорія була пануючою в західній економічній науці до початку 70-х років XX ст. і була використана як теоретична основа реформування економіки низки західних країн після подій Великої Депресії і другої світової війни. Проте ряд кризових тенденцій другої половини XX ст. – зростання інфляції, безробіття, проблеми державних фінансів змусили вчених переглянути і по-новому осмислити постулати і класичної, і кейнсіанської теорії. В цей час в макроекономічній теорії сформувався ряд наукових шкіл, що розвивають і продовжують як кейнсіанську, так і класичну традиції економічного аналізу.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Визначення рівноважного ВВП на основі методу «витрати-випуск».
2. Визначення рівноважного ВВП на основі методу «вилучення – ін'єкції».
3. Сукупні витрати і потенційний ВВП.
4. Рецесійний розрив як наслідок дефіциту сукупних витрат.
5. Інфляційний розрив як наслідок надмірних сукупних витрат.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. *Виберіть правильну відповідь.*

1. У кейнсіанській моделі «доходи-витрати» рівновага встановлюється:
а) при повній зайнятості;   в) коли дефляційний розрив дорівнює 0;
б) в умовах стабільних цін;   г) коли інфляційний розрив дорівнює 0.
2. У моделі «доходи-витрати» Дж. М. Кейнса при встановленні рівноваги:
а) фірми розширюватимуть виробництво, а запаси нереалізованої продукції скорочуватимуться;
б) фірми розширюватимуть виробництво при незмінних запасах;
в) жодних змін ні в обсягах виробництва, ні в запасах не станеться;
г) нічого з вищезгаданого не відбудеться.
3. В кейнсіанській теорії збільшення обсягу інвестицій призведе до:
а) зростання процентної ставки;
б) зменшення споживання;
в) зростання національного доходу;
г) багатократного зростання національного доходу.
4. Якщо плановані витрати перевищують фактичний обсяг випуску, то можна припустити, що станеться:

- а) скорочення товарно-матеріальних запасів і обсяг випуску буде збільшено;
- б) скорочення товарно-матеріальних запасів і обсяг випуску буде зменшено;
- в) збільшення товарно-матеріальних запасів і обсяг випуску буде зменшено;
- г) збільшення товарно-матеріальних запасів і обсяг випуску буде збільшено.

5. За теорією Дж. М. Кейнса, заощадження можуть перевищувати інвестиції, якщо:

- а) в країні дуже високий рівень процентної ставки по депозитах;
- б) протягом тривалого періоду часу в економіці існує надвиробництво і безробіття;
- в) проявляється парадокс ощадливості;
- г) в країні низький рівень інфляції.

6. Зростання сукупних витрат в кейнсіанській моделі приведе до зрушення кривої сукупного попиту:

- а) праворуч на величину зростання сукупних витрат;
- б) праворуч на величину зростання сукупних витрат, помножену на значення мультиплікатора;
- в) ліворуч на величину зростання сукупних витрат, помножену на значення мультиплікатора;
- г) всі перераховані відповіді неправильні.

7. «Ін'єкції» дорівнюють «вилученням» якщо:

- а) держава проводить справедливу податкову політику;
- б) економіка функціонує при повній зайнятості і повному завантаженні виробничих потужностей;
- в) сукупні витрати за винятком інвестицій дорівнюють заощадженням;
- г) заощадження дорівнюють інвестиціям.

8. «Інфляційний розрив» виникає у разі коли:

- а) рівень інфляції перевищує 40 %;
- б) заощадження не дорівнюють інвестиціям;
- в) інвестиції перевищують заощадження, відповідні рівню повної зайнятості;
- г) інвестиції менше заощаджень відповідних рівню повної зайнятості.

9. У кейнсіанській моделі стабілізація економіки досягається за рахунок:

- а) зниження рівня інфляції;
- б) скорочення державних витрат і вирішення проблеми дефіциту державного бюджету;
- в) зміни сукупних витрат;
- г) зниження процентної ставки і пожвавлення економічної активності економічних суб'єктів.

10. Політика «ефективного попиту» Дж. М. Кейнса направлена на:
- підвищення обсягу виробництва;
  - зростання грошових доходів зайнятих;
  - стимулювання інвестиційного попиту;
  - розширення асортименту товарів і послуг.

Завдання 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть.

1. Кейнсіанська модель «витрати-випуск» розглядає зміну національного доходу за незмінного рівня цін.
2. Модель «витрати-випуск» Дж. М. Кейнса показує неможливість досягнення рівноваги в системі автоматично, без якого-небудь втручання держави.
3. Коли економіка досягає рівноважного стану, національний випуск відповідає сукупним витратам, економіка працює при повному завантаженні потужностей, безробіття відсутнє.
4. Коли лінія споживання вище бісектриси, сукупні витрати більше національного доходу.
5. Коли лінія споживання нижче бісектриси, сукупні витрати менше національного доходу, частина доходу у розпорядженні перетворюється на накопичення.
6. Заощадження і інвестиції створюють протилежний вплив на обсяг сукупних витрат.
7. Дефляційний розрив має на увазі ситуацію, в якій заощадження, відповідні рівню повної зайнятості, виявляються менше потреб в інвестуванні.
8. Інфляційний розрив спостерігатиметься тоді, коли заощадження, відповідні рівню повної зайнятості, менше інвестицій.
9. Сума споживчих витрат мінус заощадження дорівнюють інвестиціям.
10. Планові споживчі витрати плюс інвестиції дорівнюють загальним «вилученням».

Завдання 3. Розв'яжіть задачі.

Задача 1. Функція споживання має вигляд: $C = 100 + 0,9DI$.

Дохід	Споживчі витрати	Заощадження
600		
800		
1000		
1200		
1400		

Розрахуйте:

- а) споживчі витрати і заощадження при заданих значеннях доходу у розпорядженні;
- б) граничну схильність до споживання і граничну схильність до заощадження;
- в) мультиплікатор витрат.

Задача 2. Інвестиційний попит в економіці представлений наступною функцією: $I = 1000 - 500r$, а споживчі витрати – функцією $C = 100 + 0,7Y$. Реальна відсоткова ставка дорівнює 10 %. Визначите рівноважний обсяг національного доходу.

Задача 3. Функція споживання має вигляд: $C = 100 + 0,7 Y$. Інвестиції складають 50 грош. од. Яким буде рівноважний рівень національного доходу? Яким буде рівень заощаджень за рівноважного доходу? Якби обсяг виробництва дорівнював 800 грош. од., якою була б величина незапланованого скорочення запасів?

Задача 4. Про економіку країни є наступна інформація: обсяг ВВП за повної зайнятості дорівнює 100 млрд дол.; очікувані споживчі витрати, відповідні цьому ВВП, повинні досягти 80 млрд дол.; гранична схильність до споживання дорівнює 0,8; сума планових інвестицій, незалежно від величини ВВП, складає 10 млрд дол. Визначте:

- а) обсяг рівноважного ВВП за умови, що держава не втручається в економіку;
- б) обсяг додаткових інвестицій, необхідний для того, щоб рівноважний ВВП збільшився на 100 млрд дол.

Задача 5. Представлені дані характеризують функцію споживання:

ВВП, млрд дол.	30	50	70	90	10	30	50	70	90	10
Споживчі витрати, млрд дол.	12	26	40	54	68	82	96	10	24	38

Визначте:

- а) обсяг рівноважного ВВП за умови, що величина інвестицій дорівнює 60 млрд. дол., а урядові витрати дорівнюють 0;
- б) як зміниться обсяг рівноважного ВВП, якщо величина інвестицій впаде до 30 млрд дол.?

ТЕМА 10. ЕКОНОМІЧНА ДИНАМІКА

1. Основні засади теорії економічного зростання
2. Модель Солоу
3. Джерела економічного зростання
4. Економічні коливання

1. Основні засади теорії економічного зростання

Проблема економічного росту є центральною в економічній теорії. Саме стабільне економічне зростання є основою процвітання будь-якої країни. **Узагальнюючим показником** економічного зростання є динаміка валового внутрішнього (національного) продукту. Причому **під економічним ростом** варто розуміти довгострокове підвищення реального обсягу виробництва товарів і послуг на основі розвитку продуктивних сил і за умови відповідного зростання сукупного попиту. Реальне економічне зростання може здійснюватися як за рахунок збільшення виробничих можливостей, так і за рахунок більш ефективного використання наявних можливостей виробництва, тобто за рахунок збільшення потенційного ВВП, або ж за рахунок усунення рецесійного розриву і невідповідності між сукупним попитом і потенційним ВВП. Для виміру економічного росту використовуються показники:

– **абсолютного приросту** $Y_t = Y_t - Y_{t-1}$, де Y_t – ВВП досліджуваного періоду; Y_{t-1} – ВВП попереднього періоду;

– **темпів приросту** $Y_t = \frac{\Delta Y_t}{Y_{t-1}}$ реального обсягу випуску.

Позитивна динаміка валового внутрішнього продукту, безумовно, є основою підвищення рівня життя народу. Але для виміру рівня життя більш придатний **показник величини валового внутрішнього продукту на душу населення**. Визначення рівня **економічного розвитку** передбачає аналіз цілого комплексу показників крім загальної динаміки ВВП і темпів росту ВВП на душу населення. Зокрема необхідно використовувати наступні показники:

по-перше, показники ефективності функціонування економіки і використання ресурсів:

– продуктивність праці, фондо- і капіталовіддачу, фондо- і капіталоемність, матеріаловіддачу і матеріалоемність;

– показники порівняльної конкурентноздатності країни (випуск продукції на людину-годину, питому вагу заробітної плати в одиниці продукції, порівняльний рівень оптових цін промисловості й експортних цін промислових товарів;

по-друге, виробництво і споживання на душу населення окремих видів продукції (енергії, продуктів харчування, товарів тривалого користування і т. п.);

по-третє, показники рівня і якості життя (середня тривалість життя, робочого дня, рівень та доступність освіти, забезпеченість житлом, доступність медичних послуг, індекс людського розвитку тощо).

Економічне зростання досягає своєї загальної мети – підвищення матеріального добробуту населення – лише у випадку реалізації складових цього добробуту. До них варто віднести можливість збільшення вільного часу, ріст якості товарів і послуг, характер розподілу отриманого національного доходу, навантаження на оточуюче середовище.

Таким чином, **цілями** економічного росту є: по-перше, підвищення добробуту суспільства; по-друге, зростання якості й асортименту товарів і послуг; по-третє, збільшення вільного часу; по-четверте, поліпшення розподілу доходів серед усіх шарів населення; по-п'яте, створення умов для всебічного розвитку і соціального захисту людей.

Економічне зростання може здійснюватися двома шляхами: екстенсивним і інтенсивним. **Екстенсивний тип** зростання здійснюється за рахунок збільшення кількісних показників факторів виробництва. При цьому техніко-технологічна й організаційна структура виробництва та середня продуктивність праці залишається без принципових змін. **Інтенсивний тип** економічного росту здійснюється в тому випадку, якщо розширення масштабів виробництва є результатом якісних змін у засобах виробництва, робочій силі, технології й організації виробництва.

У реальному житті зазначені типи економічного росту, звичайно, мають місце у певних пропорціях одночасно. Визначити тип економічного зростання можна з використанням такого показника, як частка приросту реального валового внутрішнього продукту за рахунок екстенсивних чи інтенсивних факторів. Якщо більше половини ВВП отримано за рахунок інтенсивних факторів, можна сказати, що економічне зростання має переважно інтенсивний характер. До екстенсивних факторів відносять зростання витрат капіталу, праці, землі. До інтенсивних – підвищення якісного рівня працівників, технологічний прогрес, ефективний розподіл ресурсів, економію на масштабі, удосконалення управління виробництвом, законодавства та економічної політики.

Питання економічного зростання є центральним у макроекономіці. Увага вчених-економістів спрямована на з'ясування чинників, механізму та моделей росту економіки. Їх погляди можна поділити на дві течії: кейнсіанську та класичну.

Більшість моделей зростання ґрунтуються на думці, що підвищення обсягу реального випуску можливе під впливом збільшення факторів виробниц-

тва (праці та капіталу). І якщо на обсяг «фактору праці» важко впливати зовні, то на обсяг капіталу можна ефективно впливати певною інвестиційною політикою. При цьому капітал скорочується на величину вибуття (амортизація) і приростає на величину чистих інвестицій. Економічне зростання не є самоціллю, а повинно слугувати основою для підвищення добробуту населення. Тому якісну оцінку зростання та його кінцевого результату необхідно робити через оцінку динаміки споживання і показників рівня і якості життя.

Найбільш відомою кейнсіанською моделлю зростання є модель Р. Харрода (Велика Британія) та Є. Домара (США), які були розроблені у 40-х роках ХХ сторіччя.

Кейнсіанські моделі зростання побудовані з використанням тих самих інструментів, що й кейнсіанські моделі **короткострокової** рівноваги, що ґрунтуються на аналізі з боку попиту. Але в моделях зростання цей аналіз поєднаний з чинниками, що визначають динаміку пропозиції та з'ясовуються умови **динамічної** рівноваги сукупного попиту та сукупної пропозиції в економіці.

Модель Є. Домара має такі основні положення:

- технологія виробництва відбивається виробничою функцією В. Леонт'єва з постійною граничною продуктивністю капіталу;
- пропозиція на ринку праці є надлишковою, ціни стабільні;
- вибуття капіталу відсутнє;
- продуктивність капіталу та норма заощаджень є незмінними;
- інвестиційний лаг дорівнює нулю;
- чинником зростання попиту і пропозиції є приріст інвестицій (ΔI) з урахуванням ефекту мультиплікатора/

Зростання сукупного попиту становить:

$$\Delta Y_{AD} = \Delta I \cdot \mu = \Delta I \cdot \frac{1}{MPC} = \Delta I \frac{1}{MPS},$$

де μ – мультиплікатор видатків;

MPC – гранична схильність до споживання;

MPS – гранична схильність до заощадження.

Зростання сукупної пропозиції становить:

$$\Delta Y_{AS} = a \cdot \Delta K \text{ або } Y_{AS} = a \cdot I,$$

де a – гранична продуктивність капіталу ($= const$);

ΔK – приріст капіталу, який забезпечується обсягом інвестицій (I).

Рівноважне економічне зростання буде досягнуте за умови:

$$AD = AS, \text{ або } \frac{\Delta I}{MPS} = a \cdot I, \text{ або } \frac{\Delta I}{I} = a \cdot MPS.$$

Таким чином за умови що $a = \text{const}$ (гранична продуктивність капіталу визначається технологією виробництва), збільшити темп приросту інвестицій можна лише за умови зростання норми заощаджень. Але остання є постійною в періоді, що розглядається. Оскільки рівновага означає, що $I = S$, а $S = MPC \cdot Y$ і $MPS = \text{const}$, то рівень доходу є пропорційним рівню інвестицій:

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{\Delta I}{I} = a \cdot MPS.$$

Таким чином, згідно з теорією Є. Домара, в економіці існує рівноважний темп приросту реального доходу і він пропорційний нормі заощаджень і граничній продуктивності капіталу. Тобто інвестиції і дохід зростають однаковим і постійним темпом.

Модель економічного зростання **Р. Харрода** включає в себе ендогенну функцію інвестицій на основі принципу акселератора та очікувань підприємців. Згідно з принципом **акселератора** зростання (скорочення) доходу викликає зростання (скорочення) капіталовкладень пропорційно зміни доходу:

$$I_t = v(Y_t - Y_{t-1}),$$

де v – акселератор.

Крім того, підприємці планують обсяг виробництва з урахуванням співвідношення попиту і пропозиції, яке існувало в економіці у попередній період.

Рівноважний темп приросту обсягу випуску, який Р. Харрод назвав «**гарантованим темпом росту**» становить:

$$\frac{\Delta Y}{Y_{t-1}} = \frac{MPS}{v - MPS}.$$

Якщо підприємці будуть підтримувати такий темп росту, попит буде дорівнювати пропозиції і їх очікування будуть реалізовані, а виробничі потужності (капітал) будуть повністю використані, хоча повна зайнятість при цьому може бути й не досягнута. Звідси можна зробити такий висновок: якщо фактичний темп росту, запланований підприємцями, відрізняється від гарантованого темпу, то система віддалятиметься від стану рівноваги. Р. Харрод ввів поняття «**природного темпу росту**»: це максимально можливий темп з урахуванням зростання економічно активного населення і технічного прогресу (який в моделі Р. Харрода не змінює співвідношень $\frac{K}{Y}$ та $\frac{\Delta K}{\Delta Y}$). При такому темпі повна зайнятість факторів виробництва праці та капіталу буде досягнута.

Таким чином, ідеальний варіант розвитку економіки може бути досягнутий за умови рівності гарантованого, природного та фактичного темпів росту.

Моделі Р. Харрода та Є. Домара часто поєднують **в одну модель** тому що обидві вони приводять до висновку, що при існуючих технічних умовах виробництва темп економічного зростання визначається граничною схильністю до заощаджень, а динамічна рівновага може існувати при відсутності повної зайнятості. Ці моделі адекватно описували реальні процеси у 20-х–50-х рр. XX сторіччя. Але після 50-х років більш адекватною була неокласична модель Р. Солоу.

2. Модель Солоу

Взаємозв'язок приросту основних факторів виробництва (капіталу, землі і праці) і їхній вплив на динаміку обсягу національного виробництва описується однією з найбільш розповсюджених моделей росту, що розроблена Нобелівським лауреатом **Р. Солоу**.

Дана модель широко використовує елементи мікроекономічного аналізу і будується на основі вихідних допущень і посилок, що полегшують аналіз, хоча і спрощують модель. У подальшому аналізі частина з допущень буде знята:

Такими вихідними **допущеннями** є:

- по-перше, в якості факторів виробництва суспільного продукту розглядаються тільки праця і капітал, що беруться у вигляді питомих величин;
- по-друге, відсутність росту населення;
- по-третє, відсутність технічного прогресу;
- по-четверте, пропозиція товарів описується виробничою функцією $Y = F(K, L)$;
- по-п'яте, віддача від масштабу приймається постійною;
- по-шосте, враховується попит на товари і послуги лише з боку споживачів і фірм (попит уряду й іноземців не приймається до уваги);
- по-сьоме, споживання залежить тільки від рівня доходу;
- по-восьме, гранична схильність до заощадження (MPS) і середня схильність до заощадження (APS) постійні.

З виробничої функції з постійною віддачею масштабу $Y = F(K, L)$ витікає, що обсяг виробництва, який припадає на одного працівника, залежить тільки від кількості капіталу:

$$\frac{Y}{L} = F\left(\frac{K}{L}, 1\right),$$

де $\frac{Y}{L}$ – обсяг випуску на одного працівника;

$\frac{K}{L}$ – обсяг капіталу на одного працівника.

Тепер виробничу функцію можна показати в такому виді: $y = f(k)$, де $y = \frac{Y}{L}$ – обсяг національного продукту на одного працівника (продуктивність праці); $k = \frac{K}{L}$ – обсяг капіталу, що припадає на одного працівника (капіталоозброєність праці).

Графічна модель виробничої функції в даному випадку приймає такий вигляд:

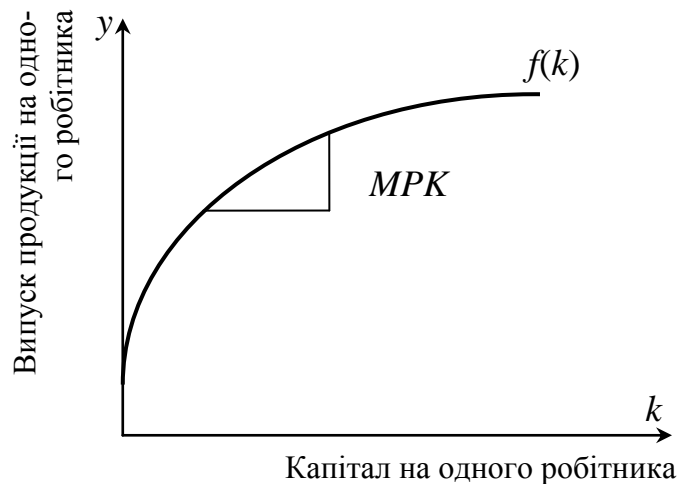

Рисунок 10.1 – Виробнича функція на одного працівника

Крива $f(k)$ показує, як капіталоозброєність праці (k) визначає величину питомого випуску $y = f(k)$. Нахил кривої $f(k)$ визначається граничним продуктом капіталу MPK і відбиває граничну продуктивність капіталу, що знижується.

Якщо враховувати попит на товари і послуги тільки з боку домогосподарств і фірм (див. допущення до моделі Солоу), то $y = c + i$. Якщо споживання залежить лише від рівня доходу (див. допущення до моделі Солоу), то функція споживання приймає такий вид: $c = (1 - s)y$, де s – норма заощаджень. У результаті: $y = (1 - s)y + i$ чи $i = s \cdot y$, що означає, що інвестиції також пропорційні доходу. Якщо в національній економіці заощадження дорівнюють інвестиціям, то норма заощаджень покаже частку продукту, що направляється на капітальні вкладення.

На капіталоозброєність праці впливають такі фактори:

- інвестиції (збільшують обсяг капіталу на одного працівника);
- знос основного чи капіталу амортизація (зменшує обсяг капіталу на одного працівника);
- зміна чисельності працівників.

Допустимо, що чисельність працівників незмінна.

Якщо $i = s \cdot y$, а $y = f(k)$, то $i = s \cdot f(k)$, тобто питомі інвестиції як і споживання, пропорційні доходу і є функцією питомого капіталу. Звідси витікає, що збільшення обсягу питомого капіталу k за рахунок нагромадження капіталу приводить до збільшення продукту $y = f(k)$ і інвестицій i . Зв'язок між вже існуючим обсягом капіталу k і нагромадженням нового капіталу i можна простежити за допомогою графічної моделі, показаної на рис. 10.2.

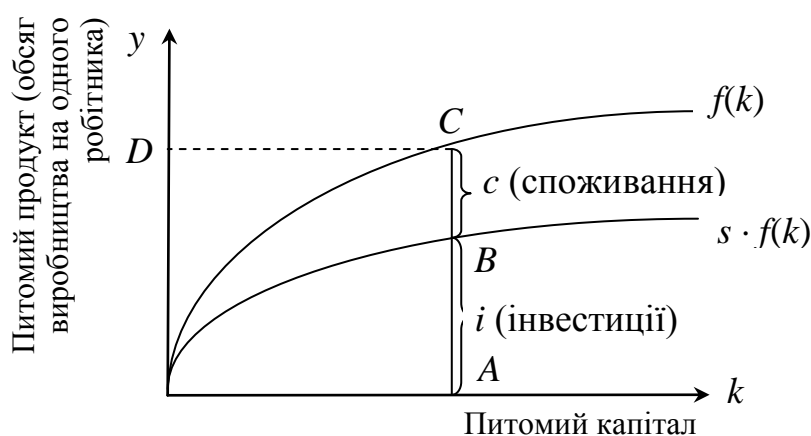

Рисунок 10.2 – Розподіл продукту на споживання й інвестиції

Для кожного рівня капіталоозброєності k (т. A) обсяг виробництва y (т. C и D) складає $y = f(k)$, споживання складає $c = f(k) - s \cdot f(k)$, інвестиції рівні $i = s \cdot f(k)$.

Однак ця модель буде неповною, якщо не враховувати ту обставину, що щорічно певна частина капіталу зношується і вибуває, тобто відбувається амортизація.

Якщо норма амортизації становить h , то розмір щорічного зношення питомого капіталу складе $h \cdot k$. Таким чином, якщо норма амортизації – фіксована величина, то при збільшенні розміру капіталу лінійно, тобто постійним темпом, зростає й обсяг амортизації. Загальний вплив і інвестицій, і амортизації на зміну обсягу капіталу виражається через рівняння: $\Delta k = i - h \cdot k$. Звідси витікає:

1) у міру росту капіталу чисті інвестиції ростуть з постійним уповільненням, сходячи в перспективі нанівець. Це означає можливість настання такого стану, коли капітал припиняє своє зростання;

2) при певному розмірі питомого капіталу величини інвестицій і аморти-

зації можуть бути рівні, а $\Delta k = 0$.

Обсяг капіталу, що припадає на одного працівника, при якому амортизація й інвестиції рівні між собою, називають **стаціонарним обсягом капіталу**. Досягши стаціонарного стану, економіка буде залишатися в ньому, оскільки два фактори, що впливають на неї – урівноважені. Це означає не що інше, як припинення і росту капіталу, і росту продукту, що припадає на одного працівника.

Для продовження економічного зростання після досягнення стаціонарного стану є тільки одна можливість – збільшення **норми заощаджень**. Така стратегія у визначений момент часу так само приведе до досягнення стаціонарного стану на більш високому рівні капіталоозброєності і, відповідно, більш високому рівні виробництва продукту (див. рис. 10.3). Однак у якийсь момент норма заощаджень дійде до 100 %, і це джерело росту теж буде вичерпане.

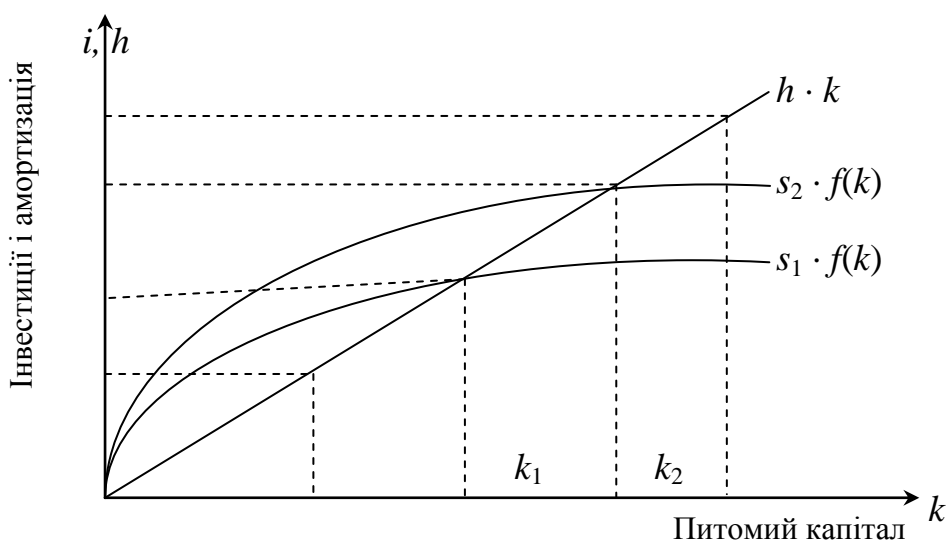

Рисунок 10.3 – Стаціонарний обсяг капіталу і його зміна:

k_1 – стійкий рівень капіталоозброєності при нормі заощаджень s_1 ;

k_2 – стійкий рівень капіталоозброєності при нормі заощаджень s_2 ; $s_2 > s_1$)

Виникає питання: яка норма заощаджень при існуючих допущеннях є оптимальною? Очевидно, що оптимальною варто визнати таку норму заощаджень і, відповідно такі розміри капіталоозброєності й обсягів виробництва, при яких величина споживання максимізується. Стаціонарний обсяг капіталу, при якому споживання максимізується, називається **Золотим рівнем нагромадження чи Золотим правилом нагромадження**.

Що відбувається з економікою, коли вона йде до точки оптимуму, і коли вона її проходить? У русі до точки оптимуму поступове нарощування норми заощаджень, супроводжуючись зростанням капіталоозброєності, приводить

одночасно з економічним ростом і до росту споживання. Це відбувається тому, що в кожній точці стаціонарного стану економіки на цій ділянці збільшення обсягу виробництва залишається більшим, ніж збільшення розмірів капіталу, що, у свою чергу, є наслідком того, що гранична продуктивність капіталу ще перевищує розмір його вибуття (амортизації). В міру наближення до точки максимуму споживання величина перевищення граничної продуктивності капіталу над його вибуттям поступово зменшується й у самій точці стаціонарного стану стає рівною нулю.

Проходження економікою точки оптимуму приводить до того, що в кожній наступній стаціонарній точці приріст обсягів виробництва виявляється меншим, ніж приріст розмірів капіталу через те, що гранична продуктивність капіталу стає меншою розмірів його вибуття. Це означає скорочення розмірів споживання.

Отже, **критерій досягнення економікою точки максимуму споживання** – це рівність граничної продуктивності капіталу і розмірів його вибуття (норми амортизації). Це і є золоте **правило нагромадження**. Якщо позначити норму амортизації через ***h***, то **золоте правило нагромадження** буде виглядати в такий спосіб:

$$MPK = h \text{ або } MPK - h = 0.$$

Якщо гранична продуктивність капіталу (***MPK***) вище, ніж норма амортизації, то норма заощаджень може бути збільшена, якщо нижче – то зменшена (за умови, що ставиться задача збільшення споживання).

При цьому наслідки для економіки будуть у кожному із випадків різними. Так, якщо в економіці капіталоозброєність у стаціонарному стані вище, ніж відповідно до золотого правила, її необхідно знизити. Досягається це за допомогою зменшення норми заощаджень. Воно, у свою чергу, призводить до зниження інвестицій, зменшення капіталу, падіння рівня виробництва й одночасного росту споживання. В міру наближення економіки до нового стійкого стану падіння обсягів виробництва що триває трохи знижуються розміри споживання, які при первісному зменшенні норми заощаджень різко зросли, але по досягненні точки оптимуму рівень споживання вище, ніж у колишній точці стійкого стану (при більш високій нормі заощаджень).

Якщо в стійкому стані норма заощаджень спочатку нижче, ніж та, при якій споживання максимізується, то необхідно її підвищити. Спочатку підвищення норми заощаджень, збільшуючи розмір інвестицій, приводить до різкого падіння споживання, супроводжуючись безперервним ростом капіталу. Обсяг виробництва при цьому може і не змінюватися. В міру нарощування розмірів капіталу внаслідок неухильного росту інвестицій споживання росте, до-

сягаючи рівня, що мав місце в колишньому стійкому стані, а потім перевищує його в міру наближення до точки нового стаціонарного стану, у якій воно досягає максимуму. Головна проблема, що виникає при цьому перед розроблювачами економічної політики - як довго протриває період падіння споживання і його відновлення до колишнього рівня. По суті, це питання соціальної ціни переходу економіки до нової траєкторії розвитку,

Наступний рівень аналізу моделі Солоу – введення в неї **параметрів, що змінюються** – росту населення і технічного прогресу. Це означає, що частину припущень до моделі Солоу ми знімаємо.

Почнемо зі збільшення **чисельності населення**. За інших рівних умов, зростання чисельності населення зменшує питому капіталоозброєність. Норма заощаджень повинна бути збільшена таким чином, щоб збільшений рівень валових інвестицій належним чином компенсував би не тільки вибуття капіталу внаслідок амортизації, але і падіння питомої капіталоозброєності внаслідок росту населення. Якщо цього не робити, то зростання чисельності населення буде супроводжуватись падінням питомої капіталоозброєності і призведе, у кінцевому рахунку, і до падіння життєвого рівня. Тому умова максимізації споживання, що враховує зростання населення, виглядає тепер у такий спосіб:

$$C^* = F(K^*) - (h + \varphi)K^*,$$

де C^* – оптимальне споживання;

$F(K^*)$ – ВВП;

K^* – оптимальна капіталоозброєність;

h – норма амортизації;

φ – темп росту населення.

У силу цих обставин умова рівності норми амортизації і граничної продуктивності капіталу модифікується: $MPK - h = \varphi$. Це означає на практиці, що гранична продуктивність капіталу повинна бути достатньою, щоб забезпечити не тільки відшкодування вибуття капіталу, але і компенсувати зростання населення:

Тільки в цьому випадку економіка зможе утриматися в точці максимуму споживання (за умови, що вона цього максимуму досягла до того моменту, як населення почало зростати).

Розглянемо тепер наслідки **технічного прогресу**. Технічний прогрес приводить до росту ефективності праці, тобто до збільшення виробництва ВВП без збільшення чисельності зайнятих. Тому у моделі Солоу за одиницю праці береться одиниця з постійним рівнем ефективності. Питома капіталоозброєність такої одиниці з ростом технічного прогресу не змінюється, питомий обсяг виробництва на цю ж стандартну одиницю – теж, але фактично обсяг

ВВП на одного працівника на **мікрорівні** росте темпами, рівними темпам технічного прогресу. На **макрорівні** загальний обсяг виробництва ВВП у підсумку росте сукупним темпом, рівним сумі темпів росту населення і темпів технічного прогресу.

На відміну від норми заощаджень, збільшення якої супроводжується ростом питомого випуску лише до відомих меж, підвищення ефективності праці внаслідок технічного прогресу здатне забезпечити постійне зростання питомого випуску продукту. Тепер стає очевидним, що економічне зростання може бути забезпечене як за рахунок простого збільшення кількості використовуваних ресурсів (це екстенсивний шлях економічного росту), так і за рахунок більш ефективного використання наявних факторів (це інтенсивний шлях). З урахуванням ролі технічного прогресу умова максимізації споживання перетворюється таким чином:

$$MPK - h = \varphi - \lambda,$$

де – темп технічного прогресу.

З цього випливає, що, коли чиста гранична продуктивність капіталу (гранична продуктивність капіталу за винятком вибуття) перевищує сумарні темпи росту населення і технічного прогресу, то в економіці здійснюється зростання у напрямку нового стійкого стану з більш високим рівнем споживання. У цій ситуації збільшення норми заощаджень цілком виправдано.

І навпаки, якщо чиста продуктивність капіталу менше, ніж сумарні темпи росту населення і технічного прогресу, то рівень споживання не є оптимальним, норма заощаджень надмірна і її варто знизити.

Отже, ми розглянули основні параметри моделі економічного росту Солоу. Варто визначити, що вона при усій своїй привабливості не є ідеальною і не надає вичерпного пояснення всіх закономірностей економічного росту. Так, норма заощаджень у ній передбачається величиною даною, у той час як на неї впливає багато факторів і зміна її важко прогнозується. За межами розгляду в даній моделі залишається питання про фактори росту ефективності праці і закономірності технічного прогресу. Справа в тому, що в останні десятиліття темпи економічного росту мають тенденцію до уповільнення, що ще не одержало свого задовільного пояснення. Суттєву роль відіграє при цьому та обставина, що економічний прогрес супроводжується надмірним збільшенням техногенних навантажень на навколишнє середовище, у зв'язку з чим актуального стає проблема розумного самообмеження потреб і стабілізація економічного росту.

Однак усі ці моменти свідчать скоріше про важливість і актуальність дослідження проблеми економічного росту, ніж про недоліки моделі Солоу.

3. Джерела економічного зростання

Графічно економічне зростання можна показати, використовуючи криву виробничих можливостей. Вона зображує варіанти використання ресурсів для виробництва альтернативних кількостей різних продуктів. Рух уздовж стаціонарної кривої означає, що додаткова кількість одного продукту може бути вироблена тільки за рахунок зменшення виробництва іншого (лінія AB на рис. 10.4). Збільшення виробництва того чи іншого продукту одночасно є проявом економічного росту. На графічній моделі економічний ріст відбивається зрушенням кривої виробничих можливостей вправо, як показано на рис. 10.4 (зсув лінії AB до рівня CD).

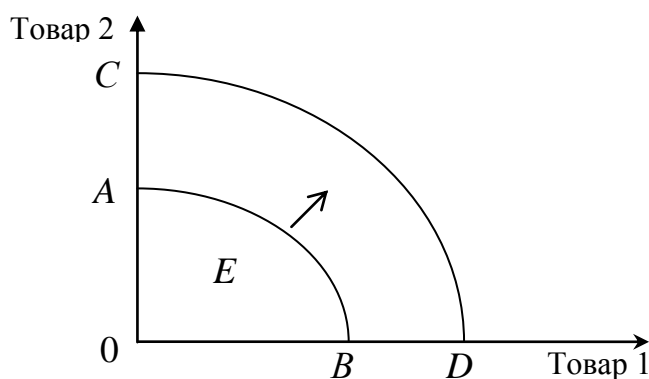

Рисунок 10.4 – Крива виробничих можливостей

Ступінь зсуву кривої виробничих можливостей, а отже, і рівень економічного зростання залежить від наявності можливостей росту і ступеня їхнього використання. Якщо ж в економіці має місце безробіття або неефективне використання ресурсів, то точка, що характеризує стан економіки, лежить не на кривій виробничих можливостей, а усередині її (див. т. E на рис. 10.4).

Таким чином, проблема економічного зростання в короткостроковому періоді звичайно зводиться до пошуку шляхів повного використання наявних у даний час ресурсів. У довгостроковому періоді проблема росту зводиться до збільшення потенційного ВВП, тобто до визначення шляхів і способів переходу економіки з траєкторії AB на траєкторію CD (див. рис. 10.4) за рахунок приросту факторів виробництва, або ефективності їх використання.

Усі **фактори економічного росту** можна розділити на такі групи:

- по-перше, фактори з боку пропозиції;
- по-друге, фактори з боку попиту;
- по-третє, фактори ефективності;
- по-четверте, інституціональні фактори.

До **факторів економічного зростання з боку пропозиції** варто віднести кількість і якість наявних у країні основних факторів виробництва: природних ресурсів; трудових ресурсів; капіталу, технологій, підприємницьких здібностей. Найважливішим з названих факторів виробництва прийнято вважати трудові ресурси. Сировину, капітал і технологію, як показує досвід значного числа країн з високим рівнем життя, можна імпортувати, але для їхнього використання необхідні кадри. Причому велике значення має не тільки кількість працівників у країні, але і рівень їхньої освіти, кваліфікації, організації, дисципліни і мотивації праці.

Визначальним фактором рівня економічного зростання і досягнення високих темпів економічного росту є обсяг продуктивного капіталу. Щорічні інвестиції з використанням досягнень науково-технічного прогресу, що забезпечують збереження і підвищення граничної продуктивності капіталу, збільшують розмір суспільного капіталу і забезпечують підвищення рівня ВВП.

Цю обставину варто враховувати при розробці і реалізації економічної політики, що повинна бути націлена на створення сприятливого інвестиційного клімату як для вітчизняного, так і для іноземного капіталу.

Фактори економічного росту з боку попиту повинні, у кінцевому рахунку, забезпечити рівень сукупних витрат, достатній для реалізації зростаючого потенційного ВВП і сприяти росту споживчих витрат, валових інвестицій, чистого експорту, державних закупівель товарів і послуг та інших витрат держави, що сприяють росту сукупного попиту. До цих факторів варто віднести ступінь податкового тиску, рівень процентних ставок і в цілому ефективність функціонування кредитно-банківської системи, очікування споживачів, характер і результативність державної політики стимулювання чи стримування попиту.

Фактори ефективності передбачають раціональний розподіл наявних ресурсів, що забезпечує одержання максимально можливого обсягу товарів і послуг, а також технічні умови, що дають можливість одержувати максимум продукту при використанні одиниці ресурсів.

Усі названі фактори економічного росту реалізуються повною мірою лише за умови наявності відповідних **інституціональних факторів**: ефективно працюючих органів державного управління, раціонального законодавства, особливостей соціальної, культурної і можливо, навіть, релігійної ситуації в країні.

Кількісно проблема зростання означає перебування показників виробництва на максимально можливому рівні. Різна комбінація використовуваних ресурсів (праці, капіталу і землі) у тій чи іншій пропорції приводить до

неоднакових результатів. Одним із найбільш розповсюджених варіантів оцінки внеску того чи іншого ресурсу в створення ВВП є **виробнича функція Кобба-Дугласа**:

$$Y = A \cdot K^{\alpha} \cdot L^{1-\alpha},$$

де Y – величина ВВП;

A – коефіцієнт, що враховує вплив технічного прогресу, і відбиває продуктивність наявної технології: $A > 0$;

K – розмір використовуваного капіталу;

L – обсяг застосовуваної праці;

α і $(1 - \alpha)$ – відповідно, частки капіталу і праці в доході: $0 < \alpha < 1$.

Величина доходу капіталу визначається його граничною продуктивністю (MPK) і загальною величиною:

$$\alpha \cdot Y = MPK \cdot K.$$

Відповідно, дохід праці визначається його граничною продуктивністю (MPL) і загальною величиною:

$$(1 - \alpha) \cdot Y = MPL \cdot L.$$

Таким чином, виробнича функція показує, як змінюється обсяг випуску зі зміною обсягу використання одного фактора (наприклад, праці) при незмінному обсязі іншого фактора (наприклад, капіталу).

Графічна модель виробничої функції може бути представлена в такий спосіб:

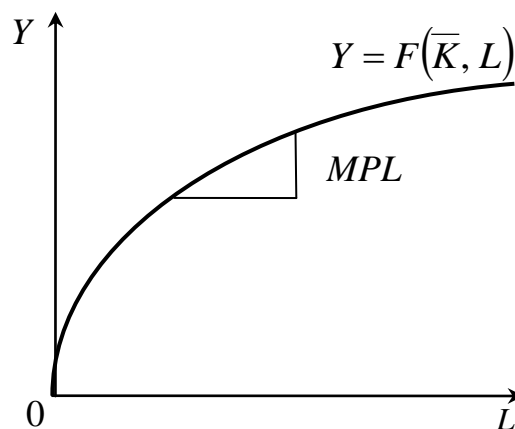

Рисунок 10.5 – Виробнича функція

Y – обсяг виробництва ВВП і доходу; $\bar{K}$ – постійна кількість капіталу; L – кількість праці (найнятих працівників); MPL – граничний продукт праці, що показує розмір приросту виробництва при збільшенні використовуваної праці на одну одиницю.)

Нахил кривої виробничої функції визначається величиною MPL .

Із зростанням значення L крива стає усе більш положистою, що відбиває зменшення граничного продукту праці.

З рівнянь доходу від капіталу та доходу від праці витікає:

$$MPK = \alpha \cdot \frac{Y}{K}; \quad MPL = (1 - \alpha) \cdot \frac{Y}{L}.$$

$\frac{Y}{K}$ та $\frac{Y}{L}$ – це, відповідно середня продуктивність капіталу і праці. Звідси витікає, що доходи факторів виробництва (наприклад, праці) залежать від його середньої продуктивності в конкретній національній економіці.

Виробнича функція має властивість **постійної віддачі факторів**, тобто з часом частки капіталу і праці в доході (ВВП) залишаються постійними. Вони не залежать від розмірів застосовуваного капіталу і праці і визначаються тільки величиною α . Постійну **віддачу від масштабу** виробнича функція має в тому випадку, якщо зростання усіх факторів призводить до зростання ВВП у тім же розмірі.

Економічне зростання залежить від розмірів приросту використовуваних ресурсів. При цьому у виробничій функції в деяких моделях приймається, що $A = 1$, тобто технологічні зміни відсутні і продуктивність факторів залишається незмінною, що є спрощенням.

Важливе значення має і розходження в мірі зростання окремих ресурсів. Найбільш простий випадок – пропорційне збільшення усіх використовуваних ресурсів. У цьому випадку, відповідно до виробничої функції буде мати місце пропорційне збільшення ВВП. Однак, на практиці така ситуація мало ймовірна. Швидше за все обсяг кожного з факторів виробництва буде рости різними темпами. У цьому випадку взаємозв'язок між використовуваними ресурсами і продуктом виражається законом спадної продуктивності. Якщо, припустимо, суспільство не може збільшити використання всіх ресурсів, крім одного, то при збільшенні використання даного ресурсу кожне його наступне збільшення супроводжується все меншим збільшенням продукту, а на визначеному рівні приросту цього ресурсу приріст продукту припиняється. Однак, чинність закону спадної продуктивності не носить абсолютного характеру, тому що за умови прогресивних змін у технології виробництва економіка має можливість при даному приросту ресурсів виробити більше ВВП (див. рівняння виробничої функції Кобба-Дугласа).

Ці обставини варто враховувати при оцінці економічної ролі високих темпів росту населення. У свій час Т. Мальтус висунув теорію, відповідно до якої прискорений ріст населення призводить до зниження його життєвого рів-

ня, оскільки при повільнішому зростанні інших ресурсів темпи росту ВВП не поспівають за приростом населення. Цей погляд може бути вірним для економіки, що не перебуває під впливом науково-технічного прогресу. Однак у реальному житті таку економіку важко собі уявити. Тому з урахуванням прогресивних змін у техніці і технології, у тому числі в сільському господарстві, навіть при прискореному рості населення, можна уникнути падіння життєвого рівня.

Аналогічно і з роллю капіталу в економічному рості. Д. Рикардо вважав, що в міру збільшення розмірів капіталу його гранична продуктивність знижується. Однак ця точка зору не враховувала науково-технічного прогресу, завдяки якому збільшення розмірів капіталу супроводжується і ростом ВВП. Тому щорічні інвестиції, збільшуючи розмір суспільного капіталу, забезпечують і зростання ВВП. Особливу роль у забезпеченні економічного росту відіграє людський капітал, що розвивається у рамках системи освіти кожної країни. Чим більше вкладається засобів у розвиток освіти, тим вище темпи економічного росту. І навпаки, недостатні вкладення в її розвиток системи утворення ведуть у підсумку до її відставання від світового рівня і, у кінцевому рахунку, до уповільнення економічного росту.

Внесок факторів виробництва в збільшення обсягу випуску визначається так званим **залишком Солоу**.

Приріст обсягу обумовлений збільшенням використовуваних факторів виробництва: капіталу (ΔK), праці (ΔL), технології (ΔA). З урахуванням закону спадної продуктивності приріст факторів збільшить випуск національного продукту на:

$$\Delta Y = (MPK \cdot \Delta K) + (MPL \cdot \Delta L) + \Delta A.$$

Це рівняння можна перетворити в такий спосіб:

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \left(\frac{MPK \cdot K}{Y} \right) \frac{\Delta K}{K} + \left(\frac{MPL \cdot L}{Y} \right) \frac{\Delta L}{L} + \frac{\Delta A}{A}.$$

Оскільки $\left(\frac{MPK \cdot K}{Y} \right)$ і $\left(\frac{MPL \cdot L}{Y} \right)$ – відповідно частки капіталу і праці у створеному продукті, останнє рівняння можна представити в такий спосіб:

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \alpha \frac{\Delta K}{K} + (1 - \alpha) \frac{\Delta L}{L} + \frac{\Delta A}{A},$$

де α і $(1 - \alpha)$ – відповідно частки капіталу і праці у виробленому продукті;

$\frac{\Delta K}{K}$, $\frac{\Delta L}{L}$, $\frac{\Delta A}{A}$ – темп приросту відповідних показників.

Оскільки вплив науково-технічного прогресу на обсяг випуску безпосередньо розрахувати неможливо, його визначають по залишковому принципу як різницю між приростом обсягу виробництва і приростом витрат інших факторів, зважених по їх частках у продукті і придатних до вимірювання.

Величину $\frac{\Delta A}{A}$, розраховану зазначеним способом, і називають залишком Солоу:

$$\frac{\Delta A}{A} = \frac{\Delta Y}{Y} - \alpha \frac{\Delta K}{K} - (1 - \alpha) \frac{\Delta L}{L}.$$

Можливості тієї чи іншої країни в забезпеченні необхідних темпів економічного росту багато в чому визначаються характером розвитку суспільства в даній країні, рівнем його морального здоров'я: політичне насильство, корупція, відсутність довіри до суспільних і ринкових інститутів не дозволяють розраховувати на збереження високих темпів економічного росту і прискорення розвитку.

Остання обставина, яку варто мати на увазі при характеристиці проблеми економічного росту – це те, що на практиці існує **розрив між потенційним і реальним ВВП**. Бажано, щоб цей розрив був мінімальним, для чого необхідно забезпечити повну зайнятість. Але якщо вона досягнута (а це можна забезпечити методами фіскальної і монетарної політики), то подальше економічне зростання суспільство повинне забезпечити саме за рахунок створення умов для росту потенційного ВВП.

4. Економічні коливання

Економічне зростання, що є довгодіючою тенденцією економічного розвитку, здійснюється нерівномірно. Економічна активність зазнає періоди спадів і підйомів. Про це свідчать результати економічних спостережень протягом майже двох сторіч. Але причини і природа економічних коливань до цього часу остаточно не визначені.

Значна частина сучасних західних економістів вважають, що причиною економічних коливань є **випадкові й у кожному випадку інші впливи на економічну систему**. Досить часто ці впливи називають **імпульсами або шоками**. Наприклад, це нафтовий шок 1973 р., коли в результаті дій ОПЕК по обмеженню пропозиції нафти ціни на неї піднялися в 4 рази, що було однією з причин розвитку кризи 1974–1975 р., яка вразила економічну систему більшості країн світу.

Багато економістів звертають увагу на те, що коливання ділової актив-

ності пов'язані з **техніко-технологічними нововведеннями**. Їхнє впровадження пов'язане з істотними змінами в рівні інвестиційних і споживчих витрат, виробництва, зайнятості та цін.

Не можна не помітити зв'язок між політичними подіями і потрясіннями і динамікою основних макроекономічних показників. Діяльність політичних партій і урядів пов'язана з періодичністю у виборчому процесі. Активна економічна політика уряду в рамках **політичного ділового циклу** здатна стимулювати чи скорочувати економічне зростання, зайнятість і рівень цін, тобто провокувати і ділові цикли.

Таким чином, усі концепції, що знаходять причини економічних коливань поза рамками самої економічної системи, можна об'єднати як **екстернальні теорії**.

Інший погляд на цю проблему ґрунтується на думці, що циклічність узагалі притаманна розвитку реального матеріального світу, у тому числі й економіці, а її причини знаходяться всередині економічної системи. Відповідно до цієї точки зору, в економічному рості час від часу як об'єктивна закономірність виникають перерви в більш-менш різкій, руйнівній і тривалій формі. Теоретичні погляди, що знаходять причини економічних коливань усередині самої економічної системи, називають **інтернальними теоріями**.

Деякі економісти вважають, що економічні коливання породжуються монетарними причинами: збільшення грошової пропозиції може викликати бум і інфляцію. І навпаки, якщо уряд стискає грошову пропозицію, це може викликати або прискорити падіння виробництва і зайнятості.

Одним з перших економістів, що досліджували ці циклічні коливання, був К. Маркс, який вважав, що кризові спади в економіці є відхиленням від стану рівноваги. Причому, кризи за К. Марксом є способом вирішення протиріч і відновлення рівноваги на новому рівні. К. Маркс досліджував середньострокові кризові цикли, що були найбільш виразними в XIX столітті. Перший з них почався в 1825 р. у Великобританії. Криза 1836 р. уже торкнулась економіки Англії, Франції, Німеччини і Сполучених Штатів. У 1857 р. почалася криза, що охопила більшість розвинутих на той час країн світу. Надалі кризи повторювалися з періодичністю 7–10 років. Останні з них були в 1980–1982 рр. і в 1991–1992 рр. У 2001 р. починалась нова криза в економіці США. Криза 2008 року має характер світової. Матеріальною основою циклічності Маркс вважав масове відновлення основного капіталу. Ці погляди збігаються із сучасними концепціями, що пояснюють економічні коливання динамікою інвестиційних витрат, посиленою ефектами мультиплікації й акселерації.

Теорія реального ділового циклу, неокласична по своїй суті, пояснює

економічні коливання не відхиленнями виробництва від свого природного рівня, а зміною самого потенційного рівня виробництва. Ця теорія спирається на такі передумови: гнучкість цін у коротко- і довгостроковому періоді і відсутність впливу пропозиції грошей і, відповідно, рівня цін на показник реального ВВП як у короткостроковому, так і в довгостроковому періодах. Прихильники теорії реального ділового циклу вважають, що коливання основних макроекономічних показників і формування нового циклу викликається сплесками в умовах виробництва товарів і послуг. При цьому зайнятість змінюється слідом за коливаннями рівня заробітної плати, монетарна політика і пропозиція грошей не впливає на ділову активність, а швидка реакція цін і заробітної плати на зміни в економіці забезпечує постійну підтримку ринкової рівноваги.

Розвиток **середніх циклів** характеризується відповідною динамікою валового внутрішнього продукту, зайнятості, реальних доходів. До важливих показників розвитку циклу звичайно відносять також динаміку обсягу промислового виробництва, рентабельності, рівень завантаження виробничих потужностей.

Звертає на себе увагу та обставина, що циклічні спади в різному ступені позначаються на динаміці різних галузей і сфер економіки. Зокрема, базові галузі промисловості, будівництво, галузі, що випускають споживчі товари тривалого користування, зіштовхуються з більш значними спадами виробництва і зайнятості, ніж галузі, що випускають товари короткочасного користування. З іншого боку, під час підйому галузі, що виробляють засоби виробництва і товари тривалого користування, мають більше стимулів і більш високі показники росту.

Економічні показники, динаміка яких використовується для характеристики економічної кон'юнктури, розділяють на ациклічні, проциклічні і контрциклічні. **Ациклічними** вважаються показники, динаміка яких не збігається з фразами циклу. Наприклад, у період кризи обсяг експорту може зростати, особливо, якщо темп падіння курсу національної валюти вище темпу росту цін, що здешевлює товари даної країни для іноземців. **Проциклічні** показники зростають під час підйому і знижуються під час кризи. До них варто віднести рівень зайнятості, прибутку фірм, рівень завантаження виробничих потужностей, обсяг реалізації. **Контрциклічними** називають показники, рівень яких знижується під час підйому і зростає в період кризи. Це, наприклад, рівень безробіття, запаси готової продукції.

У розвитку середньострокового циклу можна виділити **чотири фази**: криза, депресія, поживавлення, підйом, хоча в сучасній західній економічній

літературі часто виділяють лише дві: рецесії (стискання) і підйом (бум). **Кризова фаза** характеризується, насамперед, спадом виробництва і підвищенням рівня безробіття, що виникають унаслідок відносного надвиробництва товарів. Відносний характер такого надвиробництва виявляється в тому, що товари є зайвими щодо платоспроможного попиту, хоча абсолютна потреба в них при цьому може і зберегтися. У період кризи зменшуються обсяги кредиту і підвищується рівень позичкового відсотка, падають ціни. Прибутковість виробництва знижується, збільшуються запаси готової продукції, частина виробництв закривається чи терпить банкрутство, наростає безробіття. Під час фази **депресії** падіння виробництва припиняється, товарні надлишки поступово зникають, рівень відсотка падає й у деяких сферах економіки починають виявлятися тенденції до зростання.

Поступово економіка **оживляється**, починає рости обсяг промислового виробництва, будівництва, зростає норма відсотка, заробітна плата і прибутковість. Після того, як рівень економічного росту перевищує передкризове значення, починається **фаза підйому**, на якій зберігаються всі позначені тенденції. Зростання продовжується доти, поки обсяг виробництва знову не вийде за рамки платоспроможного попиту і не розів'ється нова криза.

Матеріальною основою цього типу циклу є відновлення основного капіталу. Саме розвиток матеріальних факторів виробництва дає можливість вийти з кризи за рахунок зниження витрат на виробництво і зростання прибутковості. З іншого боку, ці процеси, створюючи стимули до зростання виробництва, підводять економіку впритул до нової кризи.

У другій половині ХХ століття в розвитку середньострокового циклу з'явилися істотні модифікації. Зокрема, унаслідок дій монополістичного сектора і держави в період кризи не відзначається падіння цін, що у класичному циклі викликалося загальним падінням платоспроможного попиту. Одночасне падіння виробництва і підвищення цін називається стагфляцією (стагнація + інфляція). Особливо яскраво це явище проявилось під час кризи 1974–1975 рр. у країнах Заходу. Кризові явища в українській економіці в 90-х роках, хоча і не були циклічними і мали дуже складний характер і свій комплекс причин, також супроводжувалися глибокою стагфляцією.

Явище стагфляції має велике значення в зв'язку з тим, що вона в значній мірі зруйнувала механізми саморегулювання економіки. Цей факт різко підвищує роль держави, його антикризової й антициклічної політики.

Зазнала змін і динаміка відсотка, тому що в сучасних умовах центральні банки в межах антикризової політики інтенсивно впливають на дисконтну ставку, знижують її, проводячи політику «дешевих грошей». Так, наприкінці 2003 року Федеральна резервна система США прийняла рішення про збере-

ження дисконтної ставки на рівні 1 %. Національний банк України для підтримки тенденції до економічного зростання на початку 2000-х років також проводив політику зниження дисконтної ставки (наприклад з 12 % до 7 % наприкінці 2002 року). В умовах кризи 2008 р. західні центральні банки знову знижували базові ставки.

Середньостроковий цикл є далеко не єдиним проявом циклічності в розвитку економіки. Різні дослідження дозволили знайти величезну кількість циклів різного типу. Серед них важливе місце займають так звані **цикли Кондратьєва**, чи **довгі хвилі**. М.Д. Кондратьєв досліджував динаміку виробництва, товарних цін, заробітної плати, ренти, процентної ставки в розвинутих країнах за період з 1770 по 1926 р. Ці дослідження дозволили зробити висновок, що в результаті масового впровадження нових технологій, а також із приєднанням нових країн до світового господарства і змінами в обсягах видобутку золота виникає нова довга хвиля підйому. Технічний прогрес вимагає значного підвищення інвестицій. Це стимулює сукупний попит, веде до підвищення цін і заробітної плати, зростання пропозиції і рівня зайнятості. Зрозуміло, що розвиток цих процесів ґрунтується на підвищенні продуктивності праці внаслідок технічних нововведень.

Початок першого великого циклу Кондратьєв зв'язував із промисловою революцією в Англії, другого – з розвитком залізниць, третього – з початком широкого використання електричної енергії, четвертого – з розвитком автомобільного транспорту. Сучасні учені вважають, що п'ята довга хвиля пов'язана з розвитком електронної генетики і техніки. Усі ці нововведення змінювали структуру виробництва, попиту, зайнятості, стосувалися всіх сфер економіки і, зрештою, змінювали спосіб життя всього суспільства. Поступово енергія великого підйому вичерпується, насамперед, у зв'язку з життєвим циклом відповідних продуктів і галузей. Але видимість процвітання якийсь час зберігається, і люди дозволяють собі накопичувати заборгованість. У таких умовах буває досить навіть незначного приводу для лавиноподібного розвитку кризових явищ.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Сутність, різновиди та основні показники економічного зростання. Кейнсіанські моделі економічного зростання.
2. Модель економічного зростання Р. Солоу.
3. Джерела економічного зростання та внесок факторів виробництва в економічне зростання
4. Економічні коливання та економічні цикли.

Завдання 1. Виберіть правильну відповідь.

1. Економічне зростання означає:
  - а) збільшення обсягу ресурсів;
  - б) довгострокове збільшення реального обсягу виробництва;
  - в) зростання обсягу номінального ВВП;
  - г) забезпечення повної зайнятості.
2. Для визначення рівня економічного розвитку країни не використовують показник:
  - а) обсягу споживання ключових видів продукції на душу населення;
  - б) ВВП на душу населення;
  - в) рівня заощаджень у національній економіці;
  - г) частки послуг у ВВП.
3. Фактором росту економіки при екстенсивному економічному зростанні є:
  - а) збільшення обсягу грошової маси;
  - б) зростання капіталоозброєності праці;
  - в) зростання продуктивності праці;
  - г) збільшення обсягів факторів виробництва.
4. Модель Домара показує зв'язок між економічним зростанням та:
  - а) вибуттям капіталу;
  - б) приростом інвестицій;
  - в) граничною продуктивністю капіталу;
  - г) динамічними цінами.
5. Виробнича функція Кобба-Дугласа спирається на :
  - а) змінну віддачу від масштабу;
  - б) постійну віддачу від масштабу;
  - в) спадну граничну продуктивність капіталу;
  - г) зростаючу граничну продуктивність капіталу.
6. Згідно з моделлю Солоу у стаціонарному стані економіки рівень заощаджень не визначає:
  - а) приросту продукту на одного працівника;
  - б) обсягу продукту на одного працівника;
  - в) обсягу капіталу на одного працівника;
  - г) обсягу інвестицій на одного працівника.
7. Екстернальні теорії циклічності вбачають причину економічних коливань у:
  - а) динаміці сукупних витрат;
  - б) суттєвих технічних нововведеннях;

- в) динаміці кількості грошей у обігу;
  - г) динаміці очікувань та економічної поведінки економічних суб'єктів.
8. Для фази спаду економіки характерним є:
- а) спад попиту на робочу силу;
  - б) збільшення попиту домогосподарств на споживчі товари для створення запасів;
  - в) скорочення обсягу запасів готової продукції на складах;
  - г) скорочення обсягу виплат по безробіттю.
9. Неправильним є твердження:
- а) у довгостроковому періоді зміни в сукупному попиті та цінах впливають на обсяг виробництва;
  - б) у короткостроковому періоді скорочення сукупного попиту викликає спад виробництва;
  - в) зміни в сукупній пропозиції пов'язані з економічними коливаннями;
  - г) макроекономічна політика може сприяти пом'якшенню наслідків спаду.
10. Аргументом противників економічного зростання є:
- а) економічне зростання знімає проблему обмеженості ресурсів;
  - б) економічне зростання у розвинутих країнах не пов'язане із задоволенням щоразу менш значущих потреб;
  - в) економічне зростання переобтяжує екологічну систему відходами;
  - г) економічне зростання приводить до надмірного виснаження земель та ресурсів.

Завдання 2. *Визначите, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть.*

1. Поняття економічного розвитку означає збільшення обсягу номінального ВВП у короткостроковому періоді.
2. Недостатня забезпеченість економіки країни природними ресурсами є нездоланою перепорою для економічного зростання.
3. Історично основним чинником економічного зростання є технічний прогрес.
4. Економічний потенціал країни росте внаслідок інвестицій у виробничі ресурси і людський капітал.
5. Фізична здатність економіки до росту обумовлена дією факторів з боку пропозиції.
6. Стаціонарний обсяг капіталу означає, що питомі інвестиції дорівнюють питомій амортизації.
7. Зростання віддачі від масштабу є умовою просування економіки до

стаціонарного стану.

8. Залишок Солоу визначає вплив науково-технічного прогресу на обсяг випуску з максимізацією споживання.

9. Виробнича функція Кобба-Дугласа не використовує закон спадної граничної віддачі.

10. Високі темпи економічного зростання є абсолютним благом і не зустрічають ніякої критики.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі.

Задача 1. ВВП країни N у 2007 році становив 1000 млн грош. од., а у 2008 році – 1020 млн грош. од. Визначте обсяг абсолютного приросту ВВП та темп економічного зростання.

Задача 2. Розрахуйте залишок Солоу за таких умов: економіка знаходиться у стійкому стані, приріст ВВП – 8 %, частка капіталу у ВВП становить 0,6, приріст робочої сили – 1 %, а капіталу – 2 %.

Задача 3. Як зміниться величина ВВП умовної економіки, якщо кількість годин на одного працівника збільшиться з 1800 годин до 2000 годин за умови, що в економіці зайняті 100.00 осіб, а продуктивність праці становить 20 одиниць вартості на годину.

Задача 4. Розрахуйте норму заощаджень, яка забезпечує стійкий рівень капіталоозброєності, за таких умов: ВВП = 500 млрд грош. од.; кількість працівників $L = 30$ млн осіб; норма амортизації дорівнює 0,09, обсяг капіталу $K = 1\,000$ млрд грош. од.

Завдання 4. Виконайте аналітично-пошукові вправи.

1. За даними офіційної статистики побудуйте графік динаміки реального ВВП наростаючим підсумком у % до попереднього року та стовпчикову діаграму динаміки обсягу ВВП у % до 1990 року в Україні. З'ясуйте фактори цієї динаміки та особливості траєкторії кривої на графіку та поясніть її фактори.

2. За даними офіційної статистики проаналізуйте помісячно динаміку основних показників виробництва в Україні та проаналізуйте її динаміку.

3. На основі вивчення даних офіційної статистики та публікацій у періодичних виданнях визначте основні напрямки розвитку кризових явищ в економіці.

ТЕМА 11. ДЕРЖАВА В СИСТЕМІ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

1. Сутність макроекономічної рівноваги
2. Класична теорія макроекономічної рівноваги
3. Кейнсіанська концепція макроекономічної рівноваги
4. Модель макроекономічного кругообігу. Держава в економічному кругообігу
5. Зміна механізмів макроекономічного регулювання

1. Сутність макроекономічної рівноваги

Доцільність, принципи і методи втручання держави у функціонування економічної системи залежать від поглядів на процес і умови встановлення макроекономічної рівноваги.

В широкому розумінні рівновага – це такий стан системи, в який вона повертається згідно з власними закономірностями. У вузькому розумінні економічна рівновага – це такий стан економічної системи, коли пропозиція задовольняє попит, або попит відповідає пропозиції; витрати усіх економічних суб'єктів дорівнюють вартості виробленої продукції; вилучення дорівнюють ін'єкціям.

Проблему загальної економічної рівноваги розглядали у своїх роботах представники різних економічних концепцій. А. Сміт висловив ідею про те, що в умовах вільної взаємодії виробників і споживачів діє не хаос, а економічний порядок індивідуумів, що переслідують інтереси особистої вигоди, а це приводить до встановлення загальної рівноваги вигідної для усіх.

Можливість досягнення загальної рівноваги в умовах досконалої конкуренції в аналітичній формі була сформульована Л. Вальрасом. Виражаючи модель загальної економічної рівноваги системою рівнянь, він довів, якщо всі ринки за винятком одного знаходяться в рівновазі, то в такому ж стані буде знаходитися й останній ринок. У макроекономічній інтерпретації модель відбиває рівність сукупного попиту та сукупної пропозиції.

Існують різні підходи до з'ясування досягнення рівноваги в умовах ринкової економіки. Приналежність економістів до того чи іншого підходу визначає і їх відношення до ролі держави в досягненні економічною системою рівноваги на макрорівні.

2. Класична теорія макроекономічної рівноваги

Представники класичної політичної економії вважали, що рівновага в ринковій економічній системі встановлюється автоматично в процесі взаємодії попиту та пропозиції (економічні коливання – результат впливу зовнішніх стосовно економічної системи факторів: війн, стихійних лих, епідемій). Це твердження ґрунтується на двох постулатах. По-перше стверджується, що на-вряд чи можлива ситуація, при якій рівень сукупних витрат буде недостатній для закупівлі продукції, зробленої в умовах повної зайнятості ресурсів, тому що відповідно до закону Ж.-Б. Сея пропозиція породжує свій власний попит. По-друге, навіть якщо така ситуація виникне, то тимчасове скорочення сукупного попиту буде компенсовано зниженням цін, заробітної плати, так що реальний рівень виробництва і дохід практично не зміняться. Грошовий ринок, на думку класиків, гарантує рівність заощаджень і інвестицій (і повну зайнятість ресурсів), завдяки рухливій процентній ставці: якщо вона зростає, то домогосподарства починають більше зберігати і менше споживати з кожної додаткової одиниці доходу. Якщо процентна ставка тимчасово не здатна привести у відповідність заощадження й інвестиції, будь-яке зниження загальних витрат буде компенсуватися пропорційним зниженням рівня цін. Оскільки ціни на продукцію знижуються, це приведе до зниження цін на ресурси, зокрема, до зниження ставок реальної заробітної плати. Конкуруючи за вільні робочі місця, працівники будуть сприяти зниженню ставок заробітної плати доти, поки ці ставки не будуть настільки низькими, що підприємцям буде вигідно наймати всіх наявних робітників. Класики роблять висновок, що вимушене безробіття неможливе, безробіття існує тільки в межах його природного рівня. Обсяг випуску залежить від наявної технології та обсягу факторів виробництва, що використовуються. Ринкова економіка забезпечує повне використання наявних ресурсів завдяки гнучкості цін, заробітної плати і процентної ставки. Це означає, що макроекономічна рівновага ($AD = AS$) встановлюється на рівні потенційного обсягу випуску Y^* , тобто фактичний обсяг виробництва завжди дорівнює потенційному $Y = Y^*$ (див. рис. 11.1).

Погляд на ринкову економіку як на систему, що саморегулюється, обумовив відношення класиків до проблеми державного макроекономічного регулювання. В економіці, здатній самостійно досягти як рівня потенційного обсягу виробництва, так і повної зайнятості, втручання держави недоцільно. Більш того, це втручання здатне нанести шкоду ефективному функціонуванню економіки. Класична теорія обґрунтовувала економічну політику держав-

ного невтручання (роль держави обмежувалася забезпеченням правової бази, організацією грошового обігу і підтримкою ринкової інфраструктури).

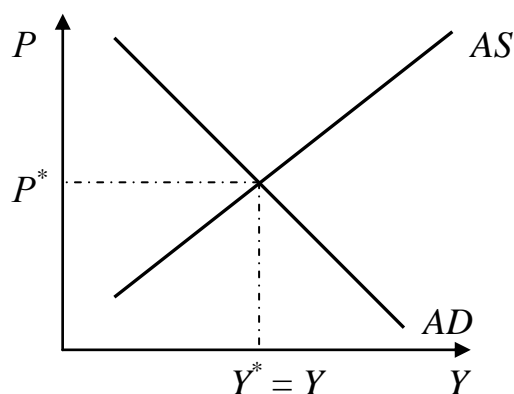

Рисунок 11.1 – Макроекономічна рівновага в класичній теорії

3. Кейнсіанська концепція макроекономічної рівноваги

Положенням класичної теорії суперечили періоди тривалого безробіття й інфляції, які не можна було пояснити зовнішніми факторами. У зв'язку з цим з'явилися критики класичної теорії. На основі емпіричних даних, отриманих у період Великої Депресії, Д. Кейнсу удалось довести, що повна зайнятість у нерегульованій економіці може виникнути тільки випадково. Рівновага сукупного попиту та сукупної пропозиції ($AD = AS$), як правило, не збігається з повною зайнятістю ресурсів: досягнення макроекономічної рівноваги можливо в умовах, коли обсяг виробництва не дорівнює потенційному $Y \neq Y^*$ (див. рис. 11.2).

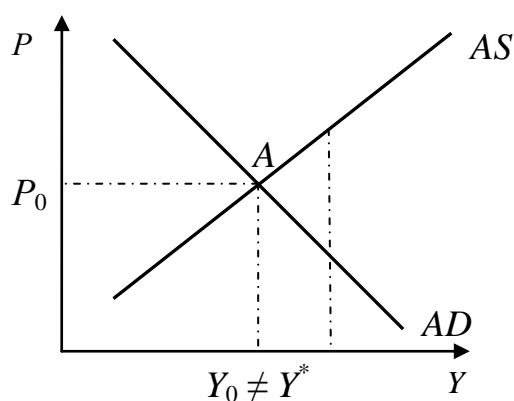

Рисунок 11.2 – Макроекономічна рівновага в кейнсіанській теорії

На думку прихильників кейнсіанської концепції не можна пов'язувати економічні коливання з дією тільки зовнішніх факторів. Причини безробіття й інфляції – це відсутність синхронності в прийнятті рішень щодо заощаджень

та інвестицій, жорсткість цін та заробітної плати. Інвестиції і заощадження здійснюються різними економічними суб'єктами за різними мотивами і визначаються різними факторами. Мотиви заощаджень домашніх господарств – це купівля дорогих товарів; забезпечення у похилому віці; страхування від непередбачених обставин (хвороба, нещасливий випадок); забезпечення дітей у майбутньому. Мотиви інвестицій фірм: максимізація норми чистого прибутку; реальна ставка відсотка – плата за придбання грошового капіталу для інвестування – враховується при складанні планів інвестицій.

Згідно з кейнсіанською теорією не ставка відсотка, а величина поточного доходу домашніх господарств, є основним чинником, що визначає динаміку споживання і заощаджень. Зберігається та частина доходу, що залишається після здійснення всіх споживчих витрат. Вплив ставки відсотка другорядний і грає відносно невелику роль стосовно впливу доходу на споживання і заощадження. У той же час динаміка інвестицій визначається, насамперед, динамікою процентних ставок, що знаходить висвітлення у функціях споживання, заощаджень і інвестицій.

Кейнсіанська теорія дістає висновку, що в ринковій економіці відсутній механізм саморегулювання, «повна зайнятість у нерегульованій економіці може виникнути тільки випадково». Фактичний обсяг виробництва може значно відхилятися від потенційного внаслідок недостатнього сукупного попиту. При жорстких цінах і заробітній платі підприємці будуть скорочувати рівень виробництва і зайнятості. Тому що ринкова економіка не є саморегульованою системою, необхідно проводити активне державне макроекономічне регулювання для стабілізації сукупного попиту, та як саме рівень сукупних витрат визначає обсяг випуску в економіці.

4. Держава в моделі макроекономічного кругообігу

Взаємодію основних секторів економіки й умови встановлення макроекономічної рівноваги відбиває модель кругових потоків. У найпростішому варіанті ця модель включає тільки дві категорії економічних агентів – домашні господарства і фірми – і не припускає втручання держави і наявності зв'язків із зовнішнім світом (див. рис. 3.1).

З даної моделі можна побачити, що в закритій економіці доходи одних економічних агентів виступають як витрати інших. Витрати фірм на ресурси одночасно являють собою потоки заробітної плати, ренти й інших доходів для домашніх господарств. З іншого боку, потік споживчих витрат утворює виторг фірм. Потоки "доходи-витрати" і "ресурси-продукція" здійснюються одночас-

но в протилежних напрямках і нескінченно повторюються. Отже, величина загального обсягу виробництва в грошовому вираженні дорівнює сумарній величині грошових доходів домашніх господарств.

В економіці з державним втручанням модель кругових потоків ускладнюється (див. рис. 11.3).

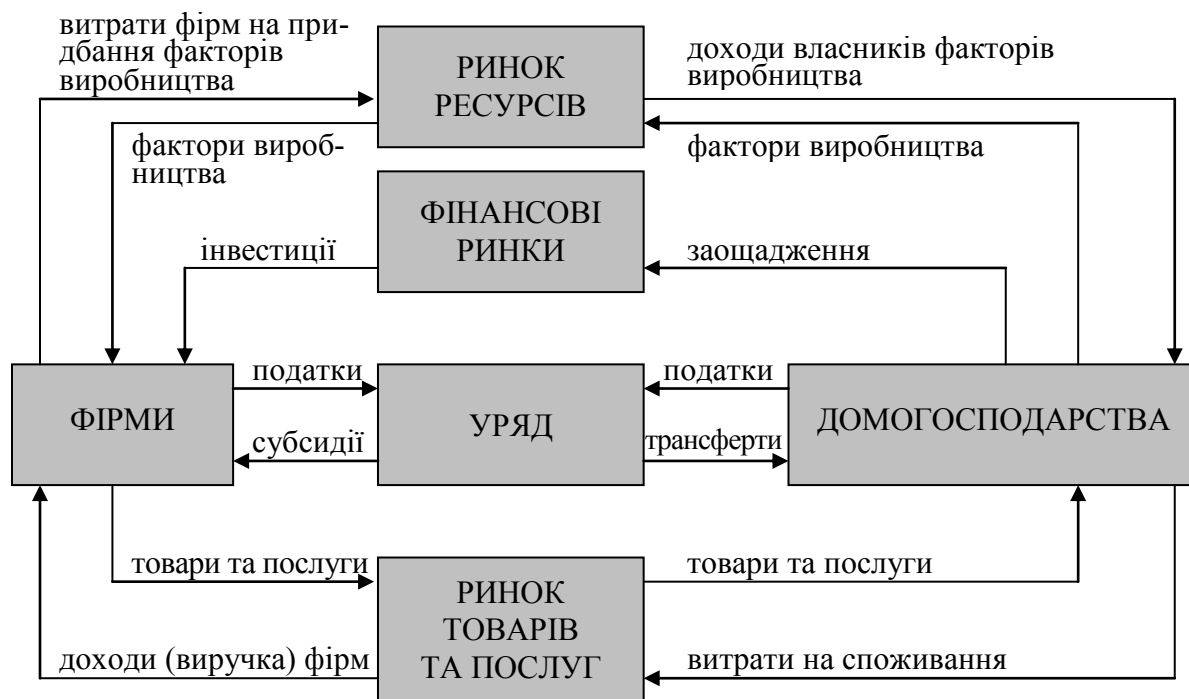

Рисунок 11.3 – Модель макроекономічного кругообігу за участю держави

Коли в модель вводиться держава і фінансовий сектор, то з потоку доходи – витрати утворюються вилучення у виді заощаджень, податкових платежів. Вилучення – це будь-яке використання доходу не на покупку зробленої в країні продукції. Одночасно в потік «доходи-витрати» вливаються додаткові витрати у виді ін'єкцій – інвестиції, державні закупівлі. Ін'єкції – це будь-яке доповнення до споживчих витрат на продукцію, зроблену в країні. Висновок з моделі кругових потоків: товарний і грошовий потоки здійснюються безперешкодно за умови рівності сукупних витрат домашніх господарств, фірм, держави сукупному обсягу виробництва або вилучення повинні дорівнювати ін'єкціям.

Розглянуті моделі кругових потоків дозволяють проаналізувати взаємозв'язки між основними секторами економіки і вивести основні макроекономічні тотожності.

Так, сукупний обсяг виробництва в грошовому виразі (ВВП) дорівнює сумі витрат усіх секторів економіки на придбання цих товарів і послуг:

$$Y = C + I + G,$$

де Y – обсяг виробництва;
 C – споживчі витрати;
 I – інвестиційні витрати;
 G – державні витрати.

Для закритої економіки без державного сектора ця тотожність має наступний вид:

$$Y = C + I.$$

Вартість виробленої продукції дорівнює в грошовому виразі доходам економічних суб'єктів. Економічні суб'єкти використовують свій дохід частково на споживання частково на заощадження. Отже доходи економічних суб'єктів можна представити як суму споживчих витрат і заощаджень:

$$Y = C + S,$$

де Y – дохід; C – споживання; S – заощадження.

Тоді з'єднавши дві тотожності, ми одержимо тотожність інвестицій і заощаджень:

$$Y = C + I = C + S \Rightarrow I = S.$$

Ця тотожність ускладнюється з введенням в аналіз держави. Сукупні національні заощадження (S) у закритій економіці поділяються на приватні (S_p), та державні (S_g):

$$S = S_p + S_g.$$

Приватні заощадження дорівнюють сумі доходів (Y), трансфертів (TR), відсотків по державному боргу (N), мінус податки (T) і споживання (C):

$$S_p = Y + TR + N - T - C.$$

Державні заощадження визначаються як:

$$S_g = T - TR - N - G.$$

Якщо $S_g > 0$, то має місце бюджетний надлишок, якщо ж $S_g < 0$, то дефіцит бюджету (BD):

$$BD = -S_g.$$

Якщо визначити сукупні національні заощадження через складові приватних і державних заощаджень, то:

$$S_p + S_g = (Y + TR + N - T - C) + (T - TR - N - G);$$

$$S_p + S_g = Y - C - G;$$

$$S = I.$$

Це підтверджує одну з основних умов макроекономічної рівноваги – рівність між заощадженнями та інвестиціями. В закритій економіці з державним втручанням – це рівновага між національними заощадженнями і внутрішніми фінансовими ресурсами.

5. Зміна механізмів макроекономічного регулювання

У розвитку сучасної макроекономіки існують два фундаментальних процеси. Один процес має суто науковий характер та охоплює висування нових макроекономічних теорій і гіпотез. Другий процес спрямований на вирішення практичних проблем, що пов'язані з державним регулюванням економіки. Як вважає професор Гарвардського університету Г. Манків «...стосовно самої сфери макроекономіки, то її постійно повторюваною темою є взаємодія часом продуктивна, часом ні між вченими та інженерами». Такий підхід дозволяє у концентрованому вигляді виявити аналітичні особливості розвитку макроекономічних теорій, а з другого боку, оскільки розвиток будь-якої макроекономічної теорії виходить на проблеми практичного «інженерного» характеру, тобто на цілі, масштаби, методи, механізми державного регулювання економіки, то схожі або навпаки протилежні висновки можуть бути представлені у більш узагальненому вигляді.

Втручання держави у процес встановлення макроекономічної рівноваги може здійснюватися за допомогою інструментів фіскальної і монетарної політики, які впливають на рівень сукупних витрат. Сукупні витрати дають поштовх до росту зайнятості, випуску і доходів; з цих доходів знову фінансуються витрати економічних агентів, які знову повертаються у виді доходу до власників факторів виробництва і т. д. Якщо сукупні витрати, що визначають сукупний попит, знижуються то і сукупний обсяг виробництва і зайнятості падає, це знижує сукупні доходи, що визначають сукупний попит. Звідси виникає необхідність стабілізувати рівень сукупних витрат.

У кейнсіанській теорії фіскальна політика розглядається як найбільш ефективний спосіб макроекономічної стабілізації, тому що державні витрати впливають на величину сукупного попиту і мають сильний мультиплікативний вплив на споживчі витрати. Одночасно податки досить ефективно впливають на споживання й інвестиції. Монетарна політика розглядається як вторинна стосовно фіскальної, тому що у монетарної політики складний трансмісійний механізм: зміна грошової маси приводить до зміни ВВП через зміну інвестиційних витрат, що реагують на динаміку процентної ставки.

Глобалізація, що пов'язана з лібералізацією й усе більшою відкритістю

економік значної кількості країн, змінила уявлення про механізми макроекономічного регулювання, спочатку розробленого під впливом кейнсіанської теорії. Таке макроекономічне регулювання було ефективним за умов мінімально відкритої економіки, фіксованих валютних курсів і жорстких обмежень міжнародного руху капіталу. П. Кругман відзначав, що «фіксуючи валютний курс, центральний банк відмовляється від здатності впливати на економіку за допомогою грошово-кредитної політики. Однак податково-бюджетна політика при цьому стає більш могутнім засобом впливати на випуск і зайнятість».

Скасування фіксованих валютних курсів, бюджетні обмеження, скорочення темпів зростання державних витрат, проведення податкових реформ із метою зменшення податкового тиску на економіку, скорочення державної заборгованості – усе це знизило можливості використання бюджетної політики як найважливішого інструмента макроекономічного регулювання.

Зріс вплив неокласичних макроекономічних теорій, зокрема монетаризму, теорії раціональних очікувань. Монетаристи вважають зміну грошової маси універсальним засобом стабілізації економіки. У неокласичній моделі раціональних очікувань ціни й заробітна плата швидко реагують на зміни ринкової кон'юнктури й тому економіка швидко стабілізується в обстановці довіри економічних агентів до політики уряду й Центрального банку.

Головна роль у макроекономічному регулюванні перейшла до грошово-кредитної політики та центрального банку. У якості цілей монетарної політики висуваються різні показники. Так монетаристи запропонували використовувати темп зростання грошей в обігу. Пізніше об'єктом таргетування стала відсоткова ставка, зараз це цінова стабільність і темп інфляції. Прихильники монетарної політики особливу увагу приділяють ступені незалежності центрального банку, яка дозволяє концентрувати дії центрального банку саме на досягненні головних цілей.

Але використання монетарних інструментів має обмеження, що пов'язані з глобалізацією і некерованим рухом спекулятивного капіталу: реакцією на зниження процентних ставок чи збільшення державних витрат понад доходами може стати відтік спекулятивного капіталу з наступним падінням обмінного курсу і підвищенням імпорتنих цін.

Сьогодні більшість макроекономістів визнають, що стосовно двох головних напрямів макроекономічного регулювання пріоритет повинен надаватися грошово-кредитному (монетарному) регулюванню. Це обумовлено, з одного боку, зміною зовнішніх умов, розвитком глобалізаційних процесів, посиленням відкритості економік більшості країн, а з іншого боку, бюджетними обмеженнями, що спрямовані на зниження бюджетних дефіцитів, проведення

податкових реформ для зменшення податкового тиску на економіку, заходів по скороченню державного боргу. Бюджетні обмеження скорочують можливості застосування бюджетно-податкової політики як основного напрямку макроекономічного регулювання.

Але якщо відносно провідної ролі грошово-кредитного регулювання розходжень серед макроекономістів майже не залишилося, то дискусії з приводу того, що ефективніше – політика, що заснована на жорстких правилах, нормах, законах, або політика, що проводиться в залежності від конкретних обставин, тільки посилюються. Прихильники першого підходу (наприклад, нобелівські лауреати 2004 р. Ф. Кюдланд і Е. Прескотт) бачать його переваги в тому, що жорсткі правила здатні виправити помилки в діяльності демократично обраних органів державної влади, які під тиском електорату схильні здійснювати державні видатки, що перевищують доходи і таким чином збільшувати державний борг й обмежувати можливості економічного зростання. Прихильники другого підходу, зокрема Г. Манків, вважають, що опора на жорсткі правила унеможлиблює здатність економічної політики оперативно реагувати на порушення економічної стабільності.

Початок нового тисячоліття обернувся для багатьох країн економічної кризою, для боротьби з якою урядам провідних країн довелося використовувати усі напрями макроекономічного регулювання, як бюджетно-податкову так й грошово-кредитну політику.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Модель економічного кругообігу за участю держави.
2. Сутність макроекономічної рівноваги й підходи до пояснення можливостей досягнення макrorівноваги.
3. Кейнсіанська концепція – як основа державного регулювання ринкової економіки.
4. Аналіз впливу держави на процес установаження макроекономічної рівноваги на основі моделей «видатки-випуск» і «вилучення-ін'єкції».
5. Причини і сліdstва зміни механізмів макроекономічного регулювання.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. *Виберіть правильну відповідь.*

1. Загальна економічна рівновага – це стан, при якому:
  - а) рівновага встановлюється одночасно на ринках благ, грошей, праці;
  - б) сукупна пропозиція задовольняє сукупний попит;

- в) видатки всіх економічних суб'єктів рівні вартості зробленої продукції;
- г) всі попередні відповіді вірні.

2. Представники класичної економічної теорії вважають, що:

а) ринкова економіка здатна автоматично досягти й підтримувати обсяг виробництва на рівні повної зайнятості;

б) ринкова економіка не здатна автоматично досягти й підтримувати обсяг виробництва на рівні повної зайнятості;

в) ринковій економіці властиві циклічні коливання, які можуть бути дуже тривалими;

г) економічні коливання в ринковій економіці відсутні.

3. Відповідно до кейнсіанського підходу економічні коливання – це результат дії:

а) війн;

б) стихійних лих;

в) епідемій;

г) розбіжності планів щодо інвестицій і заощаджень.

4. Відсутність синхронності в прийнятті рішень щодо заощаджень і інвестицій, на думку Кейнса, пов'язана з тим, що:

а) інвестиції й заощадження здійснюються різними економічними суб'єктами;

б) інвестиції й заощадження здійснюються по різних мотивах;

в) інвестиції й заощадження визначаються різними факторами;

г) всі попередні відповіді вірні.

5. У кейнсіанській теорії фіскальна політика розглядається як найбільш ефективний спосіб макроекономічної стабілізації, тому що:

а) державні видатки впливають на величину сукупного попиту й мають сильний мультиплікативний вплив на споживчі видатки;

б) податки досить ефективно впливають на споживання й інвестиції;

в) грошово-кредитна політика має складний трансмісійний механізм;

г) всі попередні відповіді вірні.

6. Включення в модель «видатки-випуск» державних видатків:

а) зрушує нагору графік сукупних видатків, що відповідає більш високому рівноважному рівню ВВП;

б) приводить до зрушення долілиць графіка сукупних видатків, що відповідає меншому рівноважному рівню ВВП;

в) залишить графік сукупних видатків без змін;

г) зрушує нагору графік сукупних видатків, що відповідає меншому рівноважному рівню ВВП.

7. Зростання податків викличе зрушення графіка сукупних видатків:
- а) долілиць і скорочення величини рівноважного ВВП із мультиплікативним ефектом;
  - б) долілиць і скорочення величини рівноважного ВВП без ефекту мультиплікатора;
  - в) нагору й збільшення величини рівноважного ВВП із ефектом мультиплікатора;
  - г) нагору й збільшення величини рівноважного ВВП без ефекту мультиплікатора.
8. Якщо державні заощадження $S_g > 0$, то має місце:
- а) бюджетний надлишок;
  - б) дефіцит бюджету (BD);
  - в) збалансований бюджет;
  - г) відтік капіталу.
9. Ефект витиснення виникає внаслідок:
- а) збільшення державних видатків;
  - б) зменшення податків;
  - в) збільшення споживчих видатків;
  - г) збільшення чистого експорту.
10. До факторів, які знизили можливості використання бюджетної політики як найважливішого інструменту макроекономічного регулювання, відносяться:
- а) скасування системи фіксованих валютних курсів;
  - б) бюджетні обмеження, які припускають зниження бюджетних дефіцитів і обмеження величини державного боргу;
  - в) скорочення темпів зростання державних видатків і проведення податкових реформ із метою зменшення податкового тиску на економіку;
  - г) всі перераховані вище фактори.

Завдання 2. *Визначите, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть.*

1. Макроекономічна рівновага завжди встановлюється на рівні потенційного обсягу виробництва й природного рівня безробіття.
2. Представники класичної економічної теорії спростовували необхідність втручання держави в економічну діяльність.
3. У класичній економічній теорії існує механізм саморегулювання ринкової економіки, заснований на законі Сея й концепції гнучкості цін, заробітної плати й процентної ставки.
4. Дж. Кейнс і його послідовники вважали, що повна зайнятість у нерегульованій економіці може виникнути тільки випадково.
5. На думку класиків, змушене безробіття неможливе, безробіття існує тільки в межах природного рівня.

6. У відповідності з поглядами кейнсіанців коливання сукупного попиту впливають на обсяг виробництва в економіці.

7. Рекомендації Дж. Кейнса містять положення про винятково дефіцитне фінансування в умовах економічного спаду.

8. У закритій економіці з державним втручанням макроекономічна рівновага необов'язково може встановлюватися за умови рівноваги між національними заощадженнями й внутрішніми фінансовими ресурсами.

9. Макроекономічне регулювання, засноване на кейнсіанській теорії, було найбільш ефективним при умовах мінімально відкритої економіки, фіксованих валютних курсів і твердих обмежень міжнародного руху капіталу.

10. На етапі глобалізації світового господарства бюджетно-податкове регулювання повністю втратило своє значення.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі.

Задача 1. У приватній економіці без участі держави лінійна функція споживання має такий вигляд: $C = 150 + 0,85Y$; сукупний дохід становить 5000. Визначте рівень споживчих видатків.

Задача 2. В економіці за участю держави лінійна функція споживання модифікується: $C = 150 + 0,85(Y - T + T_r)$, де $Y = 5000$; $T_r = 50$. Якщо гранична податкова ставка зростає з 0,2 до 0,3, як зміниться рівень споживчих видатків?

Задача 3. Функція споживання має такий вигляд: $C = 20 + 0,8Y$. Припустимо, що дохід дорівнює 200 млрд. Визначте: а) граничну схильність до споживання; б) граничну схильність до заощадження; в) рівень споживчих видатків; г) рівень заощаджень.

Задача 4. Припустимо, що функція споживання $C = 1000 + 0,3(Y - T)$; функція інвестицій $I = 1500 - 500r$; $T = 1000$; $G = 1500$. Визначте рівноважний ВВП (Y), якщо $r = 40\%$.

Задача 5. Відомі наступні економічні показники: споживчі видатки – 3000; інвестиції – 800; державні видатки – 900; державні трансферти – 200; податки – 900; виплати відсотків по державному боргу – 200. Розрахуйте приватні, державні й національні заощадження.

Задача 6. Сукупний випуск в економіці (Y) становить 6000. Функція споживання $C = 600 + 0,6(Y - T)$; функція інвестицій $I = 2000 - 1000r$; $T = 500$; $G = 500$. Визначте: а) рівноважний рівень споживання, інвестицій, процентної ставки, величину приватних, державних і національних заощаджень; б) якщо

державні видатки (G) збільшаться до 1000, то чому будуть рівні нові рівноважні значення C , I , r , приватні, державні й національні заощадження? в) припустимо, що державні видатки знову становлять 500, а податки зрости до 1000. Чому будуть рівні нові рівноважні значення C , I , r , приватні, державні й національні заощадження?

ТЕМА 12. БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА

1. Сутність, цілі та інструменти бюджетно-податкової політики. Дискреційна й недискреційна фіскальна політика
2. Мультиплікатори державних видатків, податків та збалансованого бюджету
3. Сутність і причини бюджетного дефіциту й державного боргу

1. Сутність, цілі та інструменти бюджетно-податкової політики.

Дискреційна й недискреційна фіскальна політика

Бюджетно-податкова (фіскальна) політика – це міри уряду по зміні державних видатків, оподатковування й стану державного бюджету, спрямовані на забезпечення повної зайнятості, рівноваги платіжного балансу й економічного росту при виробництві неінфляційного ВВП.

Держава використовуючи фіскальну політику, впливає на економіку двома основними способами.

1. Державні закупівлі. Їхнє збільшення розширює сукупний попит, а скорочення звужує його. Своїми закупівлями держава взмозі підтримувати певні галузі економіки і конкурентноздатність національної економіки в цілому. Важливе місце займають державні закупівлі й в антициклічному регулюванні. Коли економіка перебуває на спаді, то їх збільшення компенсує скорочення сукупного попиту. В умовах інфляційного буму обмеження державних закупівель допомагає уникнути посилення інфляції попиту. Звичайно, дієвість цих заходів залежить і від масштабів державних закупівель, і від джерел їхнього фінансування.

2. Зміна податків. Зростання податків веде до скорочення споживання, заощаджень та інвестицій, а зниження – викликає зворотні зрушення в названих компонентах сукупного попиту. Надмірний податковий тягар знижує стимули до праці. Але податки є джерелом фінансування державних витрат, їхнє підвищення для розширення державних витрат з метою збільшення сукупного

попиту нейтралізує частину ефекту від зростання цих закупівель. Тому фундаментальні рекомендації Дж. Кейнса містять положення про дефіцитне фінансування в умовах економічного спаду, тобто збільшення держзакупівель і трансфертів в умовах кризи не за рахунок росту податків, а за рахунок підвищення дефіциту держбюджету. Більш того, кейнсіанці вважають за необхідне в період кризи знижувати податки, щоб підтримати споживання й інвестиції, у той час як у період економічного підйому їх варто підвищувати, щоб знизити надлишкові витрати і тим самим запобігти інфляції.

В залежності від економічної ситуації в країні (фази економічного циклу) може проводитися стимулююча або стримуюча бюджетно-податкова політика. **Стимулююча бюджетно-податкова політика (фіскальна експансія)** у короткостроковому періоді спрямована на подолання циклічного спаду економіки й передбачає збільшення державних видатків (G), зниження податків (T) або комбінування цих мір. У довгостроковому періоді така політика може сприяти росту економічного потенціалу країни. Зростання економічного потенціалу пов'язане із проведенням комплексної податкової реформи, що супроводжується обмежувальною кредитно-грошовою політикою Центрального Банку й оптимізацією структури державних видатків.

Стримуюча бюджетно-податкова політика (фіскальна рестрикція) у короткостроковому періоді спрямована на обмеження циклічного підйому економіки й передбачає зниження державних видатків, збільшення податків або комбінування цих мір. Це дозволяє знизити інфляцію попиту ціною росту безробіття й спаду виробництва. У довгостроковому періоді зростаючий податковий клин може спричинити спад сукупної пропозиції й розгортання механізму стагфляції.

В залежності від механізмів, що змінюють величини державних видатків та податкових надходжень розрізняють дискреційну та недискреційну бюджетно-податкову політику.

Дискреційна бюджетно-податкова політика – це цілеспрямована зміна величин державних видатків, податків і сальдо державного бюджету в результаті спеціальних рішень уряду, тобто прийняття відповідних нормативно-правових актів, спрямованих на зміну рівня зайнятості, обсягу виробництва, темпів інфляції й стану платіжного балансу. Певним недоліком дискреційної бюджетно-податкової політики є суттєвий лаг часу від обговорення і прийняття відповідних рішень до отримання бажаних економічних результатів.

Недискреційна бюджетно-податкова політика (автоматична) – це автоматична зміна державних видатків, податків і сальдо державного бюджету

у результаті циклічних коливань сукупного доходу. Недискреційна фіскальна політика припускає автоматичне збільшення (зменшення) чистих податкових надходжень у державний бюджет у періоди росту (зменшення) ВВП, що впливає на економіку. Недискреційна бюджетно-податкова політика можлива завдяки існуванню вбудованих (автоматичних) стабілізаторів економіки. У якості таких стабілізаторів виступають прогресивна система оподатковування, система державних трансфертів. Недискреційна бюджетно-податкова політика зменшує, але повністю не усуває циклічні коливання економіки.

2. Мультиплікатори державних видатків, податків та збалансованого бюджету

У короткостроковому періоді міри бюджетно-податкової політики супроводжуються ефектами мультиплікаторів державних видатків, податків і збалансованого бюджету. Вплив цих ефектів на економіку можна проаналізувати за допомогою моделі Хрест Кейнса.

Якщо державні видатки збільшуються на ΔG , то крива планованих видатків зрушується нагору на цю ж величину, а рівноважний обсяг виробництва зростає на ΔY від Y_1 до Y_2 (див. рис. 12.1).

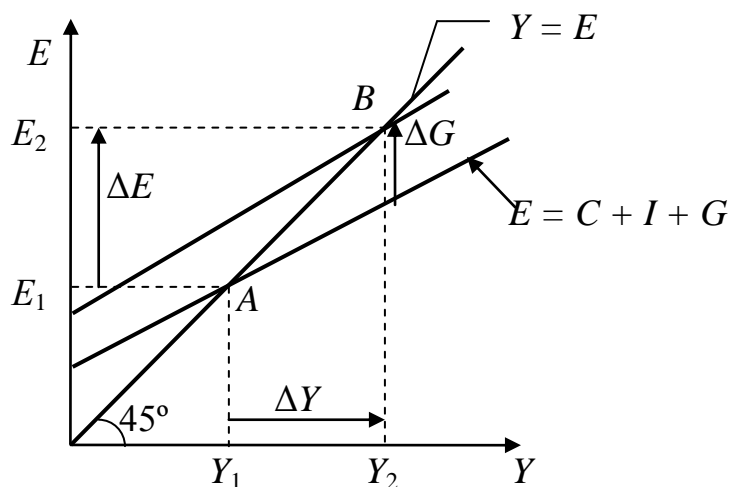

Рисунок 12.1 – Дія мультиплікатора державних витрат

Рівновага в економіці переміщується із точки A в точку B . Графік показує, що зростання державних видатків веде до більшого приросту доходу в порівнянні з первісним імпульсом, тобто $\Delta Y > \Delta G$.

$\frac{\Delta Y}{\Delta G}$ – мультиплікатор державних видатків (m_g), він показує у скільки

разів зросте дохід у відповідь на збільшення державних видатків на одну грошову одиницю. З графіку видно, що $m_g > 1$. Це простий мультиплікатор Кейнса.

Пояснення мультиплікативного ефекту на дохід, що робить бюджетно-податкова політика, пов'язане з функцією споживання: більш високий дохід викликає більше високий рівень споживання. Ріст державних видатків збільшує дохід, що веде до росту рівня споживання, що у свою чергу збільшує дохід і т. д.

Величина мультиплікатора державних видатків і рівноважний обсяг випуску можуть бути знайдені в результаті рішення системи рівнянь:

$$\begin{cases} Y = C + I + G \\ C = a + cY \end{cases}.$$

Підстановка споживчої функції в основну макроекономічну тотожність дозволяє визначити рівноважний обсяг виробництва у закритій економіці без урахування оподаткування доходу:

$$Y = \frac{1}{1-c}(a + I + G),$$

де $(a + I + G)$ – автономні видатки, незалежні від величини доходу;

$\frac{1}{1-c}$ – мультиплікатор, що показує, наскільки зростає рівноваж-

ний рівень доходу в закритій економіці в результаті росту не тільки державних, але й кожного з автономних видатків на грошову одиницю. Основним фактором, що визначає величину мультиплікатора, є гранична схильність до споживання.

У відкритій економіці з урахуванням оподаткування доходу величина мультиплікатора визначається шляхом рішення системи наступних рівнянь:

$$\begin{cases} Y = C + I + G + X_n \\ C = a + c(Y - T) \\ X_n = g - m'Y \\ T = tY \end{cases},$$

де t – гранична податкова ставка – співвідношення між приростом суми внесеного податку й приростом доходу: $t = \frac{\Delta T}{\Delta Y}$.

$$\text{Звідси: } m_g = \frac{1}{1-c(1-t)+m'}.$$

Мультиплікативний вплив на рівноважний рівень доходу робить і

зниження податків. Якщо податкові відрахування знижуються на ΔT , то дохід, що залишається в розпорядженні зростає на величину ΔT . Споживчі видатки відповідно збільшуються на величину $\Delta T \cdot c$, що зрушує нагору криву планованих видатків і збільшує рівноважний обсяг виробництва Y_1 до Y_2 (див. рис. 12.2).

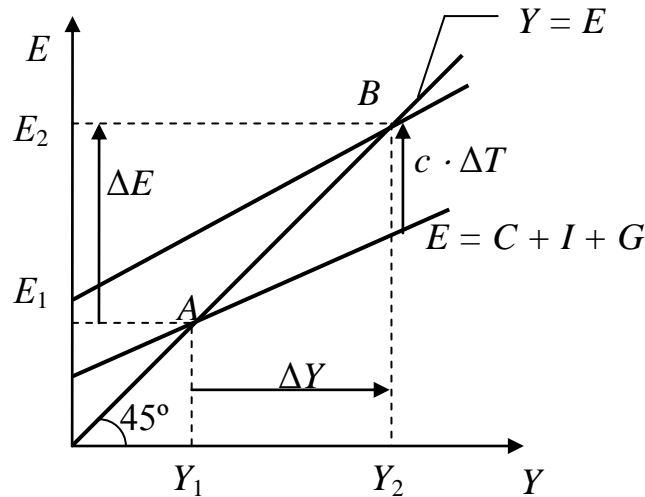

Рисунок 12.2 – Дія мультиплікатору податків

Дохід зростає на величину $\Delta Y = -\Delta T \frac{c}{1-c}$, де $\frac{\Delta Y}{\Delta T} = \frac{-c}{1-c}$ – мультиплікатор податків (m_t).

Механізм податкової мультиплікації, як і у випадку з державними видатками, пов'язаний з багаторазовою реакцією споживання на однократну зміну податків.

У відкритій економіці з урахуванням повної функції податків величина податкового мультиплікатора визначається шляхом рішення системи наступних рівнянь:

$$\begin{cases} Y = C + I + G + X_n \\ C = a + c(Y - T) \\ X_n = g - m'Y \\ T = T_f + tY \end{cases}.$$

$$\text{Звідси: } m_t = \frac{-c}{1 - c(1-t) + m'}.$$

Якщо державні видатки й автономні податкові відрахування (автономні податки не залежать від поточного доходу, наприклад, це податки на майно, спадщину і т. п.) зростають на однакову величину, то й рівноважний обсяг ви-

робництва зростає. У цьому випадку має місце ефект мультиплікатора збалансованого бюджету (m_b), що завжди дорівнює або менше одиниці. Мультиплікатор збалансованого бюджету не припускає абсолютного усунення будь-яких бюджетних дефіцитів або надлишків. Мова йде про збалансування змін у дохідній і видатковій частинах бюджету, тобто про збереження рівності $\Delta T = \Delta G$.

Якщо державні видатки зросли на ΔG , то рівноважний обсяг виробництва зросте на:

$$\Delta Y = \Delta G \frac{1}{1-c}.$$

Якщо уряд одночасно підвищить автономні податки на ΔT , то рівноважний обсяг випуску знизиться на величину:

$$\Delta Y = \Delta T \frac{-c}{1-c}.$$

Сумарна зміна рівноважного обсягу випуску складе:

$$\Delta Y = \Delta G \left(\frac{1}{1-c} - \frac{c}{1-c} \right).$$

Мультиплікатор збалансованого бюджету у цьому випадку дорівнює одиниці:

$$m_b = \frac{1}{1-c} - \frac{c}{1-c} = 1.$$

У відкритій економіці зміна рівноважного обсягу випуску складе:

$$\Delta Y = \Delta G \left(\frac{1}{1-c(1-t)+m'} - \frac{c}{1-c(1-t)+m'} \right).$$

Мультиплікатор збалансованого бюджету у цьому випадку буде менше одиниці:

$$m_b = \frac{1}{1-c(1-t)+m'} - \frac{c}{1-c(1-t)+m'}.$$

3. Сутність і причини бюджетного дефіциту й державного боргу

Провідна роль при здійсненні фіскальної політики належить державному бюджету. **Державний бюджет** – це фінансовий план доходів та видат-

ків держави.

Державний бюджет виконує наступні функції:

- збільшує або зменшує сукупний попит;
- виконує перерозподільну функцію;
- стимулює або стримує виробництво шляхом вибору певної системи оподаткування;
- забезпечує покриття касових збитків підприємств, які внаслідок певних об'єктивних причин є збитковими, однак функціонування яких зумовлене суспільними потребами;
- забезпечує фінансову допомогу у розвитку окремих галузей і сфер діяльності; збалансовує бюджети нижчих рівнів.

Бюджетний дефіцит – це перевищення видатків державного бюджету над доходами державного бюджету.

Циклічний дефіцит (надлишок) – дефіцит (надлишок) державного бюджету, викликаний автоматичним скороченням (збільшенням) податкових надходжень і збільшенням (скороченням) державних трансфертів в період спаду (підйому) економічної активності.

У фазі циклічного підйому ВВП країни зростає і тому податкові відрахування також автоматично зростають, а державні трансферні платежі автоматично знижуються. У результаті зростає бюджетний надлишок і інфляційний бум стримується.

У фазі циклічного спаду ВВП країни зменшується, і тому податкові відрахування автоматично падають, а державні трансферти ростуть. У підсумку збільшується бюджетний дефіцит на тлі відносного росту сукупного попиту й обсягу виробництва, що обмежує глибину спаду.

Структурний дефіцит (надлишок) державного бюджету виникає тому, що автоматичні стабілізатори не усувають причин циклічних коливань рівноважного ВВП навколо потенційного ВВП, а тільки обмежують амплітуду цих коливань, і як наслідок виникає потреба в проведенні дискреційної фіскальної політики уряду, націленими на забезпечення повної зайнятості ресурсів. У результаті виникає структурний дефіцит (надлишок) державного бюджету – різниця між видатками (доходами) і доходами (видатками) бюджету в умовах повної зайнятості.

Найбільш поширеними способами фінансування дефіциту державного бюджету є наступні:

- **кредитно-грошова емісія (монетизація).** У випадку монетизації дефіциту нерідко виникає сеньйораж – дохід держави від друкування грошей.

Якщо темп росту грошової маси перевищує темп росту реального ВВП, то це приводить до підвищення середнього рівня цін. У результаті всі економічні агенти платять інфляційний податок, і частина їхніх доходів перерозподіляється на користь держави через зрослі ціни;

– **збільшення податкових надходжень** у державний бюджет. В довгостроковому періоді проблема збільшення податкових надходжень у державний бюджет вирішується шляхом проведення податкової реформи, сутність якої зниження ставок і розширення бази оподатковування. У короткостроковому періоді зниження податкових ставок зменшує ефективність дії автоматичних стабілізаторів економіки, може викликати ефект витиснення та збільшення бюджетного дефіциту;

– **боргове фінансування** (випуск позик). Якщо дефіцит держбюджету фінансується за рахунок випуску державних позик (державних боргових паперів), то збільшується ринкова ставка відсотка, що приводить до зниження інвестицій у приватному секторі, падінню чистого експорту й частково – до зниження споживчих видатків, тобто виникає ефект витиснення, що послабляє стимулюючий ефект фіскальної політики, а також призведе до збільшення державного боргу.

Державний борг – це загальний розмір заборгованості уряду власникам державних цінних паперів. Він дорівнює сумі минулих бюджетних дефіцитів (профінансованих борговим способом) мінус бюджетні надлишки.

Внутрішній державний борг – заборгованість держави вітчизняним власникам цінних паперів, випущених урядом даної країни.

Зовнішній державний борг – заборгованість держави іноземним власникам цінних паперів.

Прямий державний борг – це борг, що створюється внаслідок безпосередніх запозичень держави.

Гарантований (умовний) державний борг – це борг, що є результатом того, що держава виступає гарантом по запозиченнях інших суб'єктів господарювання.

Створення боргу – це механізм, за допомогою якого заощадження передаються особам, що здійснюють видатки. Якщо споживачі й бізнес не схильні до запозичень, і, отже, приватна заборгованість росте недостатньо швидко, щоб абсорбувати зростаючий обсяг заощаджень, ця функція виконується приростом державного боргу. Інакше економіка відійде від стану повної зайнятості ресурсів.

Важлива стаття видатків державного бюджету – це обслуговування державного боргу. Державні видатки повинні включати тільки реальний від-

соток по державному боргу, а не номінальний відсоток. Тому при вимірі бюджетного дефіциту необхідне корегування на темпи інфляції:

Первинний дефіцит держбюджету – це різниця між величиною загального дефіциту й сумою процентних виплат по боргу (N).

$$BD \text{ загальний} = (G + N + TR) - T,$$

$$N = D \cdot R_r,$$

$$BD \text{ первинний} = (G + TR) - T.$$

Механізм самовідтворення державного боргу схематично можна представити наступним чином:

$BD \text{ первинний} \uparrow \Rightarrow \text{державні позики} \uparrow \Rightarrow \text{державний борг} \uparrow \Rightarrow \text{виплата відсотків по обслуговуванню боргу} (N) \uparrow \Rightarrow BD \text{ загальний} \uparrow \Rightarrow \text{нові державні позики} \uparrow \Rightarrow \text{державний борг} \uparrow \Rightarrow N \uparrow$ і т. д.

Якщо реальна ставка відсотка перевищує темп росту реального ВВП, то збільшення державного боргу стає некерованим: весь приріст реального ВВП іде на виплату відсотків по обслуговуванню боргу.

Поряд з вимірюваним (офіційним) дефіцитом держбюджету існує прихований дефіцит, обумовлений наступними чинниками:

1) фінансування державними підприємствами надлишкової зайнятості й виплата ставок заробітної плати вище ринкових за рахунок банківських позик або шляхом нагромадження взаємної заборгованості;

2) нагромадження в комерційних банках великої кількості прострочених боргових зобов'язань державних підприємств, пільгових кредитів домашнім господарствам, фірмам і т. д.

3) фінансування ЦБ збитків від заходів щодо стабілізації обмінного курсу валюти, безпроцентних і пільгових кредитів уряду, кредитів рефінансування комерційним банкам на обслуговування недіючих позик, фінансування ЦБ сільськогосподарських, промислових і житлових програм по пільгових ставках і т. буд.

Прихований дефіцит бюджету знижує величину фактичного бюджетного дефіциту й державного боргу, тому окрім абсолютних розмірів бюджетного дефіциту й державного боргу використовуються відносні показники: дефіцит державного бюджету / ВВП; державний борг / ВВП; сума обслуговування боргу (відсотки по обслуговуванню державного боргу) / експорт товарів і послуг.

Відповідно до Маастрихтських вимог для країн-кандидатів для вступу в Економічний і валютний союз (ЕВС), а також відповідно до положень Бюджетного кодексу України гранично припустиме співвідношення державного бор-

гу до ВВП встановлено на рівні 60 %.

Як свідчать дані офіційної статистики, в Україні цей показник в останні роки був менше. В 2003 р. – 29 %, в 2004 р. – 24,7 %, в 2005 р. – 17,7 %, в 2006 р. – 14,8 %, в 2007 р. – 12,5 %.

Для країн, що розвиваються, і країн з посттрансформаційною економікою вплив зовнішнього боргу на темпи економічного росту стають негативними, якщо його величина досягає 35–40 % ВВП. Негативний вплив починає проявлятися, коли ці співвідношення становлять половину наведених показників. Але зазначені тенденції проявляються в довгостроковому періоді.

До основних причин існування стійкого бюджетного дефіциту й збільшення державного боргу відносяться наступні:

- збільшення державних видатків у періоди соціальних конфліктів. Боргове фінансування бюджетного дефіциту дозволяє в короткостроковому періоді послабити інфляційний тиск, і не прибігати до жорсткості оподаткування;
- циклічні спади й "автоматичні стабілізатори" економіки;
- скорочення податків з метою стимулювання економіки (без відповідного коректування державних видатків).
- посилення впливу політичних факторів: збільшення державних видатків і зниження податків перед виборами.

Існування стійкого бюджетного дефіциту, збільшення державного боргу, стримує можливості економічного зростання, негативно позначається на стабільності грошової системи. Тому деякі країни використовують окремі норми і правила, що накладають жорсткі обмеження на бюджетно-податкову політику з метою досягнення макроекономічної стабільності, зміцнення фінансової системи і довіри к економічному курсу уряду. Узагальнюючи досвід значної кількості розвинутих країн і країн, що розвиваються, можна виділити три основних типа правил бюджетно-податкової політики:

- правила, що вимагають збалансованого бюджету або встановлення граничного розміру бюджетного дефіциту;
- правила стосовно державних запозичень, наприклад, заборона державних запозичень у центрального банку або обмеження таких запозичень;
- правила, що обмежують розміри державного боргу або розмір видатків позабюджетних фондів соціального страхування, наприклад фондів соціального страхування.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Податки: функції, види, способи стягнення.

2. Дискреційна й автоматична фіскальна політика.
3. Крива Лаффера і її економічна інтерпретація.
4. Державний бюджет і його дефіцит. Концепції регулювання державного бюджету. Джерела дефіцитного фінансування.
5. Державний борг і проблеми його обслуговування.
6. Економічні наслідки державного боргу.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. Виберіть правильну відповідь.

1. Урядова політика в області видатків і оподатковування називається:
  - а) монетарною політикою;
  - б) діловим циклом;
  - в) фінансовою політикою;
  - г) кейнсіанською політикою.
2. Бюджетний дефіцит може фінансуватися за рахунок:
  - а) зменшення державних закупівель;
  - б) зменшення трансфертів;
  - в) державних позик;
  - г) всі відповіді правильні.
3. В основі кривий Лаффера лежить ідея про те, що:
  - а) зменшення граничної податкової ставки завжди збільшує валові податки;
  - б) зменшення граничної податкової ставки завжди зменшує валові податки;
  - в) зменшення граничної податкової ставки збільшує валові податки, якщо гранична податкова ставка була надмірною;
  - г) всі попередні відповіді невірні.
4. Якщо економіка перебуває в стані рівноваги, то можна затверджувати, що:
  - а) державний бюджет збалансований;
  - б) споживчі видатки повинні бути дорівнюють інвестиціям;
  - в) будь-яке збільшення споживчих видатків приведе до інфляційного розриву;
  - г) всі попередні відповіді невірні.
5. Зміна рівня цін:
  - а) не відображається на результатах фінансової політики;
  - б) підсилює ефект фінансових мір;
  - в) збільшує ефекти мультиплікатора державних витрат і податків;
  - г) знижує дієвість мір фінансової політики.
6. Концепція функціональних фінансів віддає перевагу:
  - а) зменшенню бюджетного дефіциту;
  - б) економічної стабілізації;
  - в) збалансуванню бюджету;
  - г) всі попередні відповіді невірні.

7. З метою забезпечення цільового приросту ВВП найменш збитковим варіантом для державного бюджету є:

- а) збільшення державних видатків;
- б) зменшення податків;
- в) одночасне збільшення державних видатків і зменшення податків;
- г) збільшення трансфертів.

8. Автоматична фіскальна політика забезпечує:

- а) зміна податкових ставок;
- б) зміна рівня пенсій;
- в) часткову економічну стабілізацію;
- г) повну економічну стабілізацію.

9. Мультиплікатор податків визначається по формулі:

- а) $\mu t = \mu g - 1$;
- б) $\mu t = \mu g \cdot c$;
- в) $\mu t = \mu g \cdot s$;
- г) $\mu t = \mu g \cdot t$.

10. Циклічне бюджетне сальдо визначається по формулі:

- а) $BS_C = Y \cdot t - G$;
- б) $BS_C = Y_R^* \cdot t - G$;
- в) $BS_C = BS - Y_R^* \cdot t$;
- г) $BS_C = BS - BS_P$.

Завдання 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове.

Відповідь поясніть.

- 1. У результаті реалізації фіскальної політики державні видатки знижуються.
- 2. За інших рівних умов, підвищення податків і державних видатків на однакову величину може призвести до росту ВВП.
- 3. Введення прогресивного податку на особистий дохід не відображається на величині мультиплікатора.
- 4. Державні видатки враховуються окремо від інвестиційних, тому що вони по-різному впливають на економіку.
- 5. Дефіцит державного бюджету не пов'язаний з розміром чистого експорту.
- 6. Бюджетний дефіцит виникає щораз, коли державні видатки перевищують податкові надходження.
- 7. Всі автоматичні або убудовані стабілізатори можуть знизити рівень безробіття й інфляції, але не в змозі позбавити економіку ні від інфляції, ні від безробіття.
- 8. Циклічний дефіцит – це результат антициклічної політики держави, спрямованої на стимулювання економічного росту.
- 9. Ріст державних видатків зрушує сукупний попит графічно вліво.
- 10. Якщо економіка досягла рівня виробництва при повній зайнятості, а податкові надходження менше, ніж державні видатки, то дефіцит, що утворився, носить структурний характер.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі.

Задача 1. Нехай з доходу до 1000 грош. од. (грош. од.) стягується податок 10 %, з доходу від 1000 до 1500 грош. од. – 15 %, понад 1500 грош. од. – 20 %. Розрахуйте середню податкову ставку з доходу 2200 грош. од. Цей податок є прогресивним або регресивним?

Задача 2. Маємо умову: реальний ВВП минулого року рівняється 1000 грош. од.; гранична податкова ставка – 0,2; гранична схильність до споживання – 0,75. Уряд збільшив державні закупівлі в даному році на 50 грош. од., а ціни виросли на 4 %. Чому рівняється приріст реального ВВП, якщо $\Delta AE^n = \Delta G^n$?

Задача 3. Маємо умову: гранична податкова ставка – 0,2; гранична схильність до споживання – 0,8. Уряд знизив чисті податки на 40 грош. од. при стабільних цінах. Чому рівняється приріст реального ВВП, якщо $\Delta AE = -\Delta T \cdot c$?

Задача 4. Маємо умову: гранична податкова ставка – 0,2; гранична схильність до споживання – 0,75. Уряд збільшив чисті податки на 30 грош. од. На скільки необхідно збільшити державні видатки, щоб забезпечити незмінність ВВП, якщо $\Delta AE = \Delta G = -\Delta T \cdot c$?

Задача 5. Реальний ВВП збільшився на 30 грош. од., автоматичні чисті податки збільшилися на 6 грош. од., гранична схильність до заощадження – 0,2. Чому рівняється складний мультиплікатор видатків у закритій економіці?

Задача 6. Маємо умову: реальний ВВП минулого року рівняється 1000 грош. од.; гранична податкова ставка – 0,2; гранична схильність до споживання – 0,8. Внаслідок зменшення державних видатків реальний ВВП скоротився на 50 грош. од., а ціни знизилися на 4 %. На яку величину зменшилися державні видатки?

Задача 7. Маємо умову: реальний ВВП даного року склав 800 грош. од.; при потенційному в 1000 грош. од.; гранична податкова ставка – 0,2; державні видатки склали 170 грош. од. Чому рівняється циклічне сальдо?

ТЕМА 13. МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА

1. Сутність та види монетарної політики
2. Інструменти грошово-кредитної політики
3. Монетарна політика в моделі *IS–LM*

1. Сутність та види монетарної політики

Грошово-кредитна (монетарна) політика – комплекс взаємопов'язаних, скоординованих заходів держави у сфері грошового обігу і кредиту, спрямованих на забезпечення стійкого, ефективного функціонування економіки, зокрема, на регулювання пропозиції грошей з метою стабілізації товарних цін, обсягів виробництва, зайнятості, процента, курсу національної грошової одиниці, згладжування коливань кон'юнктури ринків.

Центром грошово-кредитної системи країни є Центральний банк, головною функцією якого є контроль і регулювання пропозиції грошей в країні. Окрім цієї, центральний банк виконує інші функції: випускає в обіг національну валюту, зберігає золотовалютні резерви країни та обов'язкові резерви комерційних банків, виступає міжбанківським розрахунковим центром, здійснює касове обслуговування уряду тощо. Крім того, центральний банк може бути покупцем і продавцем на міжнародних грошових ринках та координувати закордонну діяльність комерційних банків. Ще одна функція – «кредитора останньої надії» – полягає в тому, що центральний банк забезпечує резервами банківську систему, коли масові банкрутства банків можуть спричинити банківську і фінансову паніку, що веде до банківської кризи.

Існують різні моделі побудови центральних банків і їхньої організаційної структури. В більшості країн центральні банки є державними. В окремих випадках центральний банк не належить державі (наприклад, Федеральна резервна система США, Національний банк Швейцарії) або держава володіє лише частиною капіталу (наприклад, у Банку Японії – 55 %). Центральний банк країни, незалежно від того, в чийй власності він знаходиться, регулює грошовий обіг і кредитну систему країни.

В Україні вирішальна роль у розробці та реалізації грошово-кредитної політики належить Національному банку України (НБУ). Згідно Закону України «Про Національний банк України» основною його функцією є забезпечення стабільності грошової одиниці України, згідно зі статтею 99 Конституції України він несе відповідальність за стабільність національних грошей. НБУ не підпорядковується уряду, а перебуває в безпосередньому віданні Верховної

Ради України.

Ефективність грошово-кредитної політики визначається в першу чергу правильністю вибору її цілей: стратегічних, проміжних і тактичних. Стратегічні цілі монетарної політики безпосередньо впливають із загальноекономічної політики держави: економічне зростання, високий рівень зайнятості, стабільність цін, стабільність процентних ставок, стабільність валютного курсу, стабільність на фондовому ринку. Між названими цілями виникає певна колізія, коли досягнення однієї (наприклад, стабільність цін) може суперечити іншій (наприклад, стабільність процентних ставок). Тому, центральному банку доводиться щоразу визначати пріоритет цілей залежно від економічної ситуації в країні.

Проміжні цілі полягають у таких змінах певних економічних процесів (збільшення грошової пропозиції, процентної ставки, обсягу кредитування, рівня заборгованості тощо), які сприяють досягненню стратегічних цілей. Тактичні цілі – це оперативні завдання банківської системи, спрямовані на реалізацію грошово-кредитної політики. Тактичні цілі досягаються за допомогою набору певних інструментів: операції відкритого ринку, процентна політика центрального банку, політика обов'язкового резервування та інші. Крім того, центральні банки з метою проведення грошово-кредитної політики можуть застосовувати роз'яснювальні та чисто адміністративні заходи впливу.

2. Інструменти грошово-кредитної політики

Центральний банк проводить монетарну політику за допомогою інструментів **прямого та непрямого регулювання**. Основними інструментами прямого регулювання пропозиції грошей, які переважно використовуються в країнах з перехідною економікою, є обмеження обсягів кредитів, що надаються певним галузям; пряме регулювання процентної ставки; обмеження величини кредитів для окремих банків. Ці інструменти ефективно спрацьовують лише у короткостроковому періоді – вони дають змогу не допускати надмірного створення банками грошей. Однак тривале застосування їх спричиняє негативний вплив на розвиток національної економіки – зменшується рівень конкуренції між банками, підривається посередницька функція банків, спотворюється структура наданих банками кредитів тощо. Тому у розвинутій ринковій економіці застосовують інструменти непрямого регулювання пропозиції грошей, до яких належать операції на відкритому ринку, зміна облікової процентної

ставки, зміна норми резервування.

Застосування непрямих інструментів монетарної політики передбачає наявність розвинутого грошового ринку. Їхня перевага полягає в тому, що вони дають банкам змогу розподіляти кредитні ресурси відповідно до потреб ринку. Використовуючи інструменти непрямого регулювання грошового обігу, центральний банк не має безпосереднього контролю над пропозицією грошей. Непрямі інструменти коригують величину пропозиції грошей, впливаючи на надлишкові резерви або грошовий мультиплікатор.

Розглянемо основні **інструменти монетарної політики**: обов'язкові резерви, облікову ставку, операції на відкритому ринку.

Динаміка норми обов'язкового резервування застосовується як засіб впливу на пропозицію грошей в національній економіці. В якості кредитного резерву банки можуть використовувати лише надлишкові резерви. **Норму (відсоток) обов'язкових резервів** встановлює центральний банк країни. На пропозицію грошей суттєво впливає як динаміка норми обов'язкового резервування, так і періодичність перерахування резервів до центрального банку, оскільки норма обов'язкового резерву впливає на величину грошового мультиплікатора.

Діяльність банківської системи викликає **мультиплікативний ефект** у грошовій пропозиції. Гроші, що потрапляють до банків у якості депозитів, створюють їх пасив і використовуються для надання кредитів, тобто для активних операцій. В результаті одні й ті ж гроші декілька разів потрапляють до банківської системи і знову виштовхуються в економіку. При цьому на кожній стадії руху величина цієї грошової суми зменшується, оскільки певна її частина направляється у обов'язкові резерви, а загальна сума грошей, що функціонувала в економіці, зростає.

Таким чином, банківська пропозиція грошей обернено пропорційна нормі обов'язкового резервування. Змінюючи величину обов'язкових резервів центральні банки можуть ефективно впливати на величину грошової пропозиції. Мультиплікативний ефект скорочується за рахунок утворення банками наднормативних резервів внаслідок неповного використання для активних операцій надлишкових резервів. Але слід зауважити, що пропозиція грошей у національній економіці залежить не лише від політики національного банку, а й від поведінки економічних суб'єктів, які обирають спосіб збереження заощаджень і приймають рішення про розміщення своїх грошових коштів на депозитах.

Наступним інструментом є **облікова ставка** – процентна ставка, за

якою центральний банк надає позики комерційним банкам. Цю ставку ще називають ставкою рефінансування. Позики, що центральний банк надає комерційним банкам, називають дисконтними позиками. Дисконтні позики зазвичай надаються комерційним банкам на короткий термін для підтримки їх ліквідності або для рефінансування діяльності.

При зростанні облікової ставки знижується зацікавленість комерційних банків в отриманні додаткових резервів шляхом запозичень у центробанку і зростає пропозиція грошей в національній економіці. Зниження облікової ставки заохочує комерційні банки отримувати додаткові резерви через позики у центрального банку. Кредити комерційних банків на основі цих позик збільшують пропозицію грошей.

Однак результати від зміни облікової ставки залежать не від центрального банку, а від комерційних банків. Якщо, наприклад, облікову ставку знижено, але банки не беруть дисконтні позики, то це не впливає на резерви банків і пропозицію грошей. Обсяг позик у центрального банку визначається не лише рівнем облікової ставки, а й вартістю отримання позики з альтернативних джерел, зокрема рівнем процентної ставки на міжбанківському ринку. Якщо процентна ставка на цьому ринку нижча за облікову, то обсяг позик комерційних банків у центрального зменшується.

Наслідки зміни облікової ставки досить невизначені для національної економіки, бо центральний банк не може точно передбачити обсяг кредитів, які візьмуть в нього комерційні банки. Загалом зміна облікової ставки здебільшого сигналізує про наміри центрального банку щодо майбутньої монетарної політики.

Наступним інструментом грошово-кредитної політики є **операції з цінними паперами**, або **операції на відкритому ринку**. Ці операції є найважливішим інструментом, за допомогою якого центральний банк контролює пропозицію грошей. **Операції на відкритому ринку** – це купівля центральним банком державних цінних паперів (облігацій) у населення, фірм, банків або продаж їм цих паперів, щоб змінити величину або структуру резервів комерційних банків а, отже, пропозицію грошей. Коли центральний банк продає цінні папери на відкритому ринку, резерви комерційних банків зменшуються. Зменшення резервів комерційних банків спричиняє зменшення пропозиції грошей у національній економіці, і навпаки.

Залежно від характеру впливу на основні макроекономічні змінні - обсяг національного виробництва, рівні інфляції та безробіття – економісти розрізняють два види монетарної політики – стимулюючу і стримуючу. Політику,

що спрямована на підвищення рівня зайнятості, і, відповідно, на прискорення економічного зростання, називають **стимулюючою монетарною політикою, або політикою «дешевих грошей»**. Політику, що спрямована на обмеження зростання цін у національній економіці, називають **стримуючою монетарною політикою, або політикою «дорогих грошей»**.

Інструменти монетарної політики	Політика «дорогих грошей»	Політика «дешевих грошей»
Норма обов'язкового резервування	Підвищення	Зниження
Облікова ставка	Підвищення	Зниження
Операції з цінними паперами	Продаж	Купівля

Зміни в пропозиції грошей впливають на ділову активність не безпосередньо, а через відповідний передатний механізм монетарної політики. Початковою ланкою цього механізму є зміна пропозиції грошей, проміжною ланкою – зміни в ринкових інструментах, кінцевою – зміни в сукупному попиті та ВВП. Причинно-наслідковий зв'язок, який існує між відповідними ринковими інструментами і сукупним попитом, є каналами, які реалізують здатність пропозиції грошей впливати на ділову активність. Отже, передатний механізм монетарної політики – це низка економічних змінних, завдяки яким центральний банк, змінюючи пропозицію грошей, цілеспрямовано впливає на ділову активність.

Грошово-кредитна політика, в першу чергу, націлена на досягнення збалансованого довгострокового економічного зростання на дезінфляційній основі. Завдяки стабілізаційній здатності монетарна політика відіграє надзвичайно важливу роль на переломних стадіях економічного циклу – під час виходу з депресії, гальмування економічного спаду, запобігання кризи надвиробництва. Відповідними монетарними заходами центральний банк має можливість активізувати чи сповільнити кожен з цих процесів залежно від завдань загальноекономічної політики держави. Крім того, застосування інструментів монетарної політики сприяє посиленню здатності ринкової економіки до саморегуляції, підвищенню ефективності механізму її здійснення завдяки нейтралізації монетарними заходами окремих недоліків, властивих ринковій економіці.

Серед каналів монетарного передатного механізму найбільш поширеним є канал «процента ставка–інвестиції». Тому саме на нього спираються для визначення наслідків впливу монетарної політики на економіку. Для аналізу

наслідків впливу монетарної політики використовують модель $AD-AS$. Згідно з моделлю $AD-AS$ у короткостроковому періоді монетарна експансія викликає зниження процентної ставки, збільшення реального ВВП, зростання цін (інфляція). У довгостроковому періоді наслідки інші, а саме: зростання цін пропорційно збільшенню пропозиції грошей, зростання номінальної процентної ставки пропорційно зростанню цін і незмінність реальної процентної ставки, зростання номінального ВВП пропорційно зростанню цін і незмінність реального ВВП. Отже, наслідки впливу монетарної експансії на економіку у довгостроковому періоді свідчать про нейтральність грошей, що відповідає кількісній теорії грошей. Цей висновок підтримують і сучасні монетаристи. Підтверджується він і спеціальними емпіричними дослідженнями, проте на практиці у чистому вигляді ідентифікувати нейтральність грошей у довгостроковому періоді неможливо. Вона може проявлятися лише як тенденція, а не абсолютний факт.

3. Монетарна політика в моделі $IS-LM$

Для обґрунтування стабілізаційної політики також використовується модель $IS-LM$, яку розробив відомий англійський економіст Дж. Хікс (1904–1989). Модель $IS-LM$ (модель Хікса) відображає взаємозв'язки на ринках товарів і грошей в національній економіці в короткостроковому періоді. Вона виходить із припущення про незмінний рівень цін. Це означає, що усі змінні в моделі вимірюються у реальних одиницях. В даній моделі припускають, що національна економіка є закритою. Отже, **модель $IS-LM$** показує рівновагу товарного й грошового ринків і виявляє чинники, що визначають рівень доходу в національній економіці за незмінного рівня цін.

У цій моделі аналізуються дві криві – IS («інвестиції–заощадження»), що відображає умови рівноваги на товарному ринку, і LM («ліквідність–гроші»), що показує стан і динаміку грошового ринку.

Крива IS може бути побудована на основі об'єднання кейнсіанського хреста і графіка функції інвестицій. Якщо кейнсіанський хрест показує залежність доходу (випуску) від запланованих витрат, а функція інвестицій – залежність інвестицій від процентної ставки, то крива IS показує залежність між процентною ставкою і рівнем доходу (випуску) в національній економіці за умови рівноваги на ринку товарів і послуг.

На рис.13.1 показано, як будується крива IS на основі двох інших кривих.

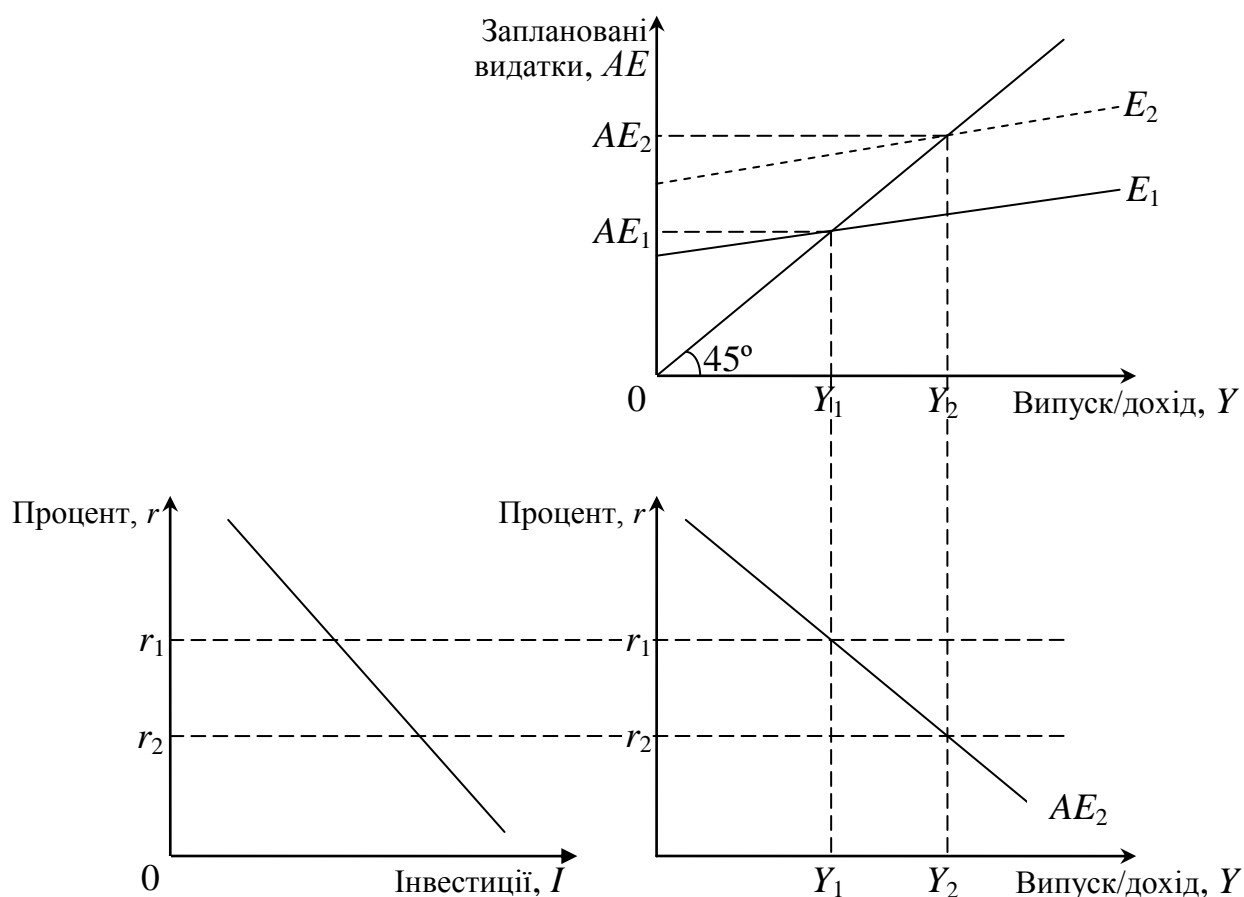

Рисунок 13.1 – Побудова кривої IS

З кейнсіанського хреста на графік переносимо вісь абсцис, на якій відзначаються всі можливі обсяги виробництва за всіх можливих обсягах інвестицій, а з графіка функції інвестицій – вісь ординат з усіма можливими комбінаціями процентної ставки і відповідних розмірів інвестицій. На графіку одержуємо криву IS , що показує всі можливі залежності між динамікою процентної ставки і відповідним рівноважним обсягом випуску. Підвищення процентної ставки зменшує заплановані інвестиції і, відповідно, зменшує дохід, за умови, що обсяг державних закупівель і рівень оподатковування не змінюються. При зміні параметрів фіскальної політики відбуваються зрушення кривої IS вправо або ліворуч.

Крива LM характеризує стан грошового ринку. Для побудови кривої LM необхідно використати теорію переваг ліквідності, яка пояснює, як співвідношення між попитом та пропозицією реальної грошової маси визначає процентну ставку. У моделі Хікса величина реальної грошової маси постійна, виходячи з того, що, по-перше, обсяг номінальної грошової маси, контролюється центральним банком і є величиною фіксованою, і, по-друге, рівень цін не

змінюється. Це означає, що грошова пропозиція не залежить від процентної ставки, а, отже, представляється у вигляді вертикальної лінії. Крива LM виражає рівновагу попиту та пропозиції грошей за даного рівня цін на грошовому ринку. При зростанні процентної ставки бажання тримати готівку зменшується, тому що вигідніше стає її вкладати в фінансові активи. Отже, зі зростанням процентної ставки грошовий попит знижується. При зменшенні процентної ставки грошовий попит зростає, тому що люди продають облігації. Процентна ставка встановиться на деякому рівноважному рівні, який оптимізує співвідношення вкладень в гроші та інші фінансові активи. Відповідно до теорії переваг ліквідності саме зміна грошової пропозиції впливає на процентну ставку: зростання грошової пропозиції знижує процент, а зменшення – підвищує (див. рис. 13.2).

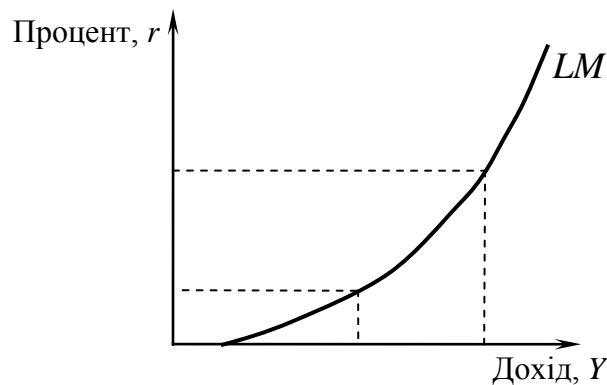

Рисунок 13.2 – Крива LM

Криву LM можна тлумачити з позиції кількісного рівняння обміну – $MV = PY$. Згідно нього, за постійної швидкості обігу грошей попит на гроші нечутливий до процентної ставки і залежить лише від доходу. Дохід за будь-якого рівня цін P визначається пропозицією грошей M . У такому випадку крива LM вертикальна. Якщо швидкість обігу грошей не постійна, то вона прямо залежить від процентної ставки. Зі зростанням процентної ставки швидкість обігу грошей V підвищується, що збільшує рівень доходу Y за будь-якого рівня цін P і пропозицію грошей M . Тому крива LM має додатний нахил.

У точці перетинання кривих IS і LM досягається рівновага в національній економіці. Ця точка визначає рівноважне значення процентної ставки і рівня доходу, за яких реальні витрати дорівнюють запланованими (рівновага товарного ринку), і одночасно грошовий попит дорівнює грошовій пропозиції (умова рівноваги на грошовому ринку) (див. рис. 13.3).

Модель $IS-LM$ використовується для аналізу впливу економічної полі-

тики на обсяг виробництва в короткостроковому періоді. Ця модель показує, як зміни екзогенних змінних – державних видатків, пропозиції грошей, податках тощо – визначають ендогенні змінні, в першу чергу процентну ставку та обсяг виробництва. Модель також дозволяє аналізувати вплив збурень на товарному та грошовому ринках на національну економіку.

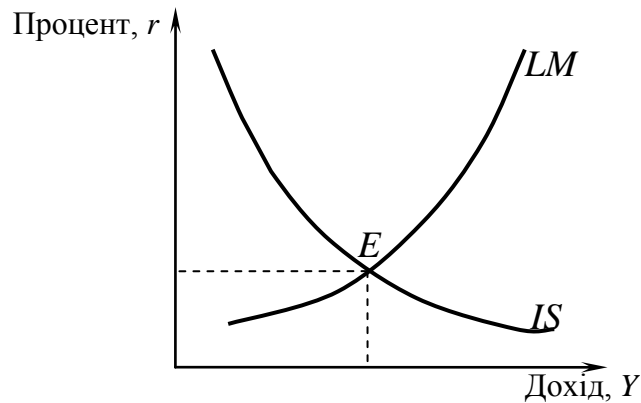

Рисунок 13.3 – Рівновага LM – IS

Модель сприяє обґрунтуванню фінансової та монетарної політики, виявленню їхнього взаємозв'язку і ефективності. За допомогою моделі IS – LM можна визначити, як реалізація заходів монетарної політики може вплинути на результати застосування заходів фінансової політики і навпаки. Зміни в фінансовій політиці зміщують криву IS , а в монетарній – LM . Стимулююча фінансова політика, за незмінної монетарної політики, пересуває криву IS праворуч та викликає збільшення обсягів виробництва і процентної ставки. Стимулююча монетарна політика (розширення грошової пропозиції) за незмінної фінансової політики приводить до збільшення обсягу виробництва і зниження процентної ставки, стимулюючи тим самим зростання інвестиційної активності. Зрушення кривих IS і LM може бути також результатом зовнішніх потрясінь, а не свідомих дій органів законодавчої або виконавчої влади. В такому випадку саме державна економічна політика може повернути економіку до рівноважного стану.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Дослідіть сутність та види монетарної політики.
2. Розкрийте зміст інструментів грошово-кредитної політики та зробіть порівняльний аналіз ефективності їх впливу на пропозицію грошей.
3. Розгляньте монетарну політику в моделі AD – AS в короткостроковому

та довгостроковому періодах.

4. Дослідіть монетарну політику в моделі *IS–LM*.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. *Виберіть правильну відповідь.*

1. Монетарна політика здійснюється шляхом впливу центрального банку на все, крім:

- а) рівня облікової ставки;
- б) норми обов'язкових резервів;
- в) ставки податку на прибуток комерційних банків;
- г) величини резервів комерційного банку шляхом проведення операцій на відкритому ринку.

2. На посаду голову НБУ призначає:

- а) Кабінет Міністрів;
- б) Верховна Рада;
- в) Президент;
- г) Рада Національного банку.

3. Інструменти грошово-кредитної політики – це:

а) регулятивні заходи центрального банку, що мають форму обмежень, лімітів, директив;

б) такі регулятивні заходи, які перебувають у повному розпорядженні центрального банку, безпосередньо ним контролюються і використання яких впливає на цільові орієнтири грошово-кредитної політики;

в) регулятивні заходи впливу центрального банку на грошовий ринок шляхом формування на ринку відповідних умов, які визначають подальшу поведінку суб'єктів ринку;

г) встановлення центральним банком для комерційних банків норми обов'язкових резервів та нормативів, що регламентують капітальну базу банків, ліквідність та ризики їх діяльності.

4. Якщо центральний банк продає на відкритому ринку державні цінні папери на 10 млн грн., то при нормі обов'язкового резервування 12,5 % позиція грошей може максимально:

- а) збільшитися на 10 млн грн.;
- б) зменшитися на 70 млн грн.;
- в) збільшитися на 125 млн грн.;
- г) зменшитися на 125 млн грн.

5. В розвинених країнах інструментом монетарної політики не є:

- а) зміна норми обов'язкових резервів;
- б) емісія грошей;
- в) регулювання облікової ставки процента;
- г) операції на відкритому ринку.

них банків, які вони зобов'язані зберігати на безпроцентних рахунках центрального банку.

4. Політика «дорогих грошей» стимулює ділову активність у національній економіці.

5. Дисконтна ставка – це процентна ставка, за допомогою якої центральний банк надає кредити комерційним банкам.

6. Монетарну політику проводить уряд з метою стабілізації економіки.

7. У довгостроковому періоді гроші вважаються нейтральними в тому розумінні, що зміна їх кількості не справляє в довгостроковому періоді будь-якого впливу на реальний ВВП, реальну заробітну плату, реальну процентну ставку тощо.

8. Сукупність причинно-наслідкових зв'язків між пропозицією грошей та кінцевими цілями монетарної політики називається передатним механізмом монетарної політики.

9. В основі монетаристського підходу до монетарного передатного механізму лежить рівняння кількісної теорії грошей, згідно якого швидкість обігу грошей є стабільною.

10. Ефективність монетарної політики значною мірою залежить від незалежності центрального банку від виконавчої влади, а також від довіри економічних суб'єктів до його політики.

Завдання 3. Розв'яжіть завдання.

Задача 1. Депозити комерційного банку становлять 400 млн грн. Сумарні резерви (обов'язкові та наднормативні) дорівнюють 120 млн грн. Норма резервування – 20 %. Як може змінитися пропозиція грошей, якщо банк використає усі наднормативні резерви для надання позики?

Задача 2. Баланс комерційного банку наданий в таблиці. Норма резервування становить 20 %.

Активи		Пасиви	
Резерви	12	Безстрокові вклади	40
Цінні папери	8		
Надані позики	20		

Якими нормативними резервами володіє банк? Який розмір простого депозитного мультиплікатора?

ТЕМА 14. ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

1. Платіжний баланс: макроекономічне значення, основні статті й структура
2. Валютний курс і його різновиди. Еволюція валютної системи
3. Мультиплікатор видатків у відкритій економіці

1. Платіжний баланс: макроекономічне значення, основні статті й структура

Платіжний баланс – статистичний звіт, у якому в систематичному виді наводяться сумарні дані про зовнішньоекономічні операції даної країни з іншими країнами світу за певний період часу.

Платіжний баланс виступає найважливішим орієнтиром при розробці макроекономічної політики (бюджетно-податкової, грошово-кредитної, валютної й т. ін.). Платіжний баланс складається з: 1) потоків реальних ресурсів експорту й імпорту товарів і послуг; 2) відповідних їм потоків фінансових ресурсів, що є оплатою за придбання або платежем за продаж відповідних фінансових ресурсів. Для правильного аналізу платіжного балансу необхідно визначити поняття «резидент», «економічна угода». **Резидентом** вважається фізична або юридична особа, що проживає в даній країні більше року, незалежно від її громадянства й паспортного статусу. Дипломати, військовий персонал є резидентами тільки своєї країни, незалежно від строку їхнього перебування за кордоном. **Економічна угода** являє собою добровільний обмін вартості, при якому передається право власності на товар, послугу або актив від резидента даної країни до резидента іншої країни.

Платіжний баланс складається за принципом подвійного рахунку, тобто являє собою двосторонній запис всіх економічних угод. До кредиту ставляться ті угоди, у результаті яких відбувається відтік цінностей і приплив валюти в країну (вони записуються зі знаком «плюс»). Продаж товарів за кордон, надання послуг іноземцям, покупка іноземцями акцій вітчизняних компаній записуються в кредит, оскільки ці угоди «показують» надходження іноземної валюти. До дебету ставляться ті угоди, у результаті яких країна витрачає валюту на придбання цінностей (вони записуються зі знаком «мінус»). На дебетовому рахунку платіжного балансу відображаються такі угоди як імпорт товарів, купівля ліцензій, перекази прибутків іноземних компаній з даної країни, тому що подібні угоди приводять до зменшення запасів іноземної валюти на рахунках резидентів.

Принцип подвійного рахунку припускає, що будь-яка міжнародна угода автоматично враховується в платіжному балансі двічі: один раз як кредит, інший раз як дебет (див. рис. 14.1).

Платіжний баланс містить у собі три складові елемента:

- 1) рахунок поточних операцій;
- 2) рахунок операцій з капіталом і фінансових операцій;
- 3) офіційні резерви.

Кредит	Дебет
I. Рахунок поточних операцій	
1. Експорт товарів	2. Імпорт товарів
Сальдо балансу зовнішньої торгівлі (торговельний баланс)	
3. Експорт послуг 5. Чисті доходи від інвестицій 6. Чисті поточні трансферти	4. Імпорт послуг
Сальдо балансу по поточних операціях	
II. Рахунок операцій з капіталом і фінансових операцій	
7. Чисті капітальні трансферти 8. Отримані довгострокові й коротко- строкові кредити 10. Чисті пропуски й помилки	9. Надані довгострокові й коротко- строкові кредити
Сальдо балансу по капітальних операціях і фінансових операціях	
Сальдо балансу офіційних розрахунків	
III. Офіційні резерви	
	11. Чисте збільшення офіційних ва- лютних резервів

Рисунок 14.1 – Узагальнена структура платіжного балансу

У рахунку поточних операцій відображаються всі надходження від продажу товарів і послуг нерезидентам і всі видатки резидентів на товари й послуги, надані іноземцями, а також чисті доходи від інвестицій і чисті поточні трансферти.

Різниця між товарним експортом і товарним імпортом утворює **торговельний баланс**. Торговельний експорт ураховується зі знаком «плюс» і виступає як кредит тому, що створює запаси іноземної валюти в національних банках. Навпаки, товарний імпорт ураховується в графі «дебет» зі знаком «мінус» тому, що він скорочує запаси іноземної валюти в країні. Якщо товарний експорт перевищує товарний імпорт, то утворюється позитивне **сальдо торговельного балансу**, якщо ж товарний імпорт перевищує товарний експорт,

то виникає негативне сальдо торговельного балансу.

Рахунок поточних операцій фіксує також експорт і імпорт послуг, до яких ставляться платежі за використання інтелектуальної власності (патентів, технологій), видатки, пов'язані з міжнародним туризмом, транспортом, страхуванням.

У рахунку поточних операцій відображаються також чисті доходи від інвестицій. Вони пов'язані з «чистим експортом» кредитних послуг, тобто послуг вкладеного за кордоном національного грошового капіталу. У цю статтю включаються власно доходи на інвестиції, відсотки по боргових зобов'язаннях, а також оплата праці резидентів, що працюють за кордоном. Якщо національний капітал за кордоном приносить більший обсяг відсотків і дивідендів, чим іноземний капітал, інвестований у даній країні, то чисті доходи від інвестицій виявляться позитивними, у противному випадку – негативними.

Чисті поточні трансферти включають перекази приватних і державних коштів в інші країни без одержання у відповідь товару або послуги (подарунки, грошові перекази за кордон, безплатна допомога іноземним державам). Оскільки переказ поточних трансфертів здійснюється без відчутного припливу цінностей, необхідно вписати штучний дебетовий рядок, щоб зберігся принцип подвійного рахунку.

Якщо доходи країни від експорту товарів і послуг і поточні трансферти з-за кордону перевищують її видатки на імпорт товарів і послуг, то вона має позитивне сальдо по балансі поточних операцій. Якщо країна витрачає на товари й послуги з-за кордону й на поточні трансферти за кордон більше, ніж одержує у вигляді доходів від продажу товарів і послуг за кордон, то вона має дефіцит балансу поточних операцій.

Дефіцит балансу поточних операцій відображає заборгованість країни іншим країнам. Дефіцит рахунку поточних операцій може бути профінансований:

- шляхом продажу частини активів іноземцям;
- за допомогою закордонних позик в іноземних банків, урядів або міжнародних організацій;
- за рахунок скорочення офіційних валютних резервів.

Однак фінансування поточного рахунку має межі. Коли активи виснажуються, кредити не надаються, офіційні валютні резерви зведені до мінімуму, необхідне коректування поточного рахунку шляхом скорочення видатків країни за кордоном або збільшення доходів від продажу товарів і послуг за кордон.

Всі міжнародні угоди з активами країни (їхня купівля й продаж) відображаються в рахунку операцій з капіталом і фінансових операцій. Рахунок операцій з капіталом і фінансових операцій включає також чисті капітальні трансферти (безоплатну передачу власності на основний капітал). До них ставляться інвестиційні трансферти, анулювання боргу кредитором.

Надання й одержання довгострокових і короткострокових кредитів також включається в даний рахунок. Надання кредитів означає видатки на купівлю активів за кордоном (акцій, облігацій, нерухомості й т. д.), одержання ж кредитів – надходження від продажу активів.

Позитивне сальдо рахунку руху капіталу визначається як чистий приплив капіталу в країну. Навпаки, чистий відтік виникає при дефіциті рахунку руху капіталу.

Баланс поточних операцій і баланс рахунку операцій з капіталом у цілому являють собою баланс офіційних розрахунків.

У баланс офіційних розрахунків включається також стаття «Чисті пропуски й помилки». Кожна угода повинна двічі відображатися в платіжному балансі – по дебету й по кредиту, однак на практиці це не завжди виконується. Учинені здійснені угоди в ряді випадків ураховуються різними службами, інформація яких може не збігатися як за часом, так і в числовому вираженні. Деякі угоди можуть взагалі виявитися неврахованими. Загальну суму таких неврахованих потоків можна з'ясувати, тільки підрахувавши загальні підсумки по кредиту й дебету.

Платіжний баланс повинен дорівнювати нулю. Тому дефіцит по рахунку поточних операцій повинен у точності відповідати позитивному сальдо по рахунку операцій з капіталом і фінансових операцій.

Взаємозв'язок поточного рахунку й рахунку руху капіталу може бути представлений алгебраїчно шляхом послідовних перетворень основної тотожності національних рахунків:

$$Y = C + I + G + X_n.$$

Віднімаючи з обох частин рівняння $(C + G)$, одержуємо:

$$Y - C - G = I + X_n.$$

У лівій частині рівняння ми одержимо величину національних заощаджень (S_n) .

Переписавши дане рівняння, одержуємо:

$$I - S_n = -X_n.$$

Дана форма запису основної тотожності національних рахунків показує

зв'язок між міжнародними потоками коштів, що призначаються для нагромадження капіталу ($I - S_n$), і міжнародними потоками товарів і послуг (X_n).

Величина ($I - S_n$) являє собою надлишок внутрішніх інвестицій над внутрішніми заощадженнями й характеризує рахунок руху капіталу. Він показує обсяг інвестицій, фінансованих за рахунок іноземних позик. Рахунок поточних операцій фіксує кошти, одержувані з-за кордону в обмін на вітчизняний чистий експорт товарів і послуг (включаючи чистий виторг від використання вітчизняних факторів виробництва). Тому величина X_n відображає рахунок поточних операцій.

З основної тотожності національних рахунків витікає, що рахунок руху капіталу й поточний рахунок платіжного балансу врівноважують один одного, тобто:

$$X_n = -(I - S_n) = S_n - I.$$

Якщо інвестиції перевищують національні заощадження ($I > S_n$), то надлишок інвестицій повинен фінансуватися з-за кордону, за рахунок іноземних позик. Ці позики дозволяють країні імпортувати товарів і послуг більше, ніж експортувати ($IM > X_n$), тобто чистий експорт є негативною величиною ($X_n < 0$). На світовій арені країна виступає як боржник. Отже, дефіцит балансу по поточних операціях фінансується в основному чистим припливом капіталу на рахунок руху капіталу.

Навпаки, якщо національні заощадження перевищують внутрішні інвестиції, то надлишкові заощадження використовуються для кредитування закордонних партнерів. Їм потрібні ці кредити, оскільки експорт товарів і послуг з даної країни перевищує її імпорт ($EX > IM$), тобто чистий експорт є позитивною величиною ($X_n > 0$). На світовій арені країна виступає як кредитор. Отже, активне сальдо поточного рахунку супроводжується чистим відтоком капіталу, тому що надлишкові кошти поточного рахунку будуть використані для купівлі нерухомості за кордоном або наданням позик іншим країнам.

Таким чином, рахунок руху капіталу й поточний рахунок урівноважують один одного. Однак, таке взаємоврегулювання рахунків платіжного балансу здійснюється за умови, що Центральний банк не вживає валютних інтервенцій і не змінює величини офіційних валютних резервів. У цьому випадку, якщо відбувається приплив капіталу, то з'являється тенденція до відносного подорожчання національної валюти, а якщо відтік капіталу – до її відносного здешевлення. Вільні коливання валютного курсу є механізмом автоматичного зрівноважування поточного і фінансового рахунків платіж-

ного балансу.

Якщо баланс офіційних операцій зводиться з дефіцитом, погашення заборгованості може здійснюватися Центральним банком за рахунок скорочення офіційних резервів (у випадку, якщо Центральний банк утримується від коректування валютного курсу).

Центральний банк часто продає або купує на приватних ринках міжнародні валютні резерви для того, щоб вплинути на сформовану макроекономічну ситуацію. Подібні угоди називаються **офіційними валютними інтервенціями**.

Коли Центральний банк продає або купує іноземні активи, ця угода відображається в рахунку капіталу й фінансових операцій у такий же спосіб, як і угода, здійснювана приватною особою. Ріст офіційних валютних резервів у Центральному банку відображається в дебеті зі знаком «мінус», тому що дана операція являє собою видаток іноземної валюти і є імпортоподібною. Навпаки, зменшення офіційних резервів іноземної валюти враховується в кредиті зі знаком «плюс», оскільки в цьому випадку пропозиція іноземної валюти збільшується й дана операція є експортоподібною.

До **офіційних валютних резервів** ставляться: монетарне золото, іноземна валюта, СПЗ (спеціальні права запозичення) і резервна позиція у МВФ.

Дефіцит платіжного балансу, під яким мається на увазі баланс офіційних розрахунків, у точності дорівнює чистим продажам іноземної валюти Центральним банком. І навпаки, позитивне сальдо платіжного балансу буде в точності дорівнювати чистим закупівлям іноземної валюти Центральним банком.

Оцінки активу або дефіциту платіжного балансу не можуть бути однозначними. Все залежить від причин, що їх викликали, і стабільності.

Дефіцит або актив платіжного балансу можуть бути реакцією на зростання або скорочення іноземного попиту на валюту даної країни для використання її як резервного активу. Загальним правилом є наступне: в умовах нормально зростаючої економіки країна, чия валюта використовується як кошти міжнародних розрахунків, повинна мати дефіцит балансу поточних операцій. Тому що більша частина світових грошей має форму банківських депозитів або казначейських векселів у ключовій валюті, зростаючий попит на світові гроші з боку всіх інших країн породжує дефіцит міжнародних розрахунків ключової валюти. У цьому випадку дефіцит платіжного балансу може бути цілком нормальним явищем, а не ознакою слабості національної валюти, як у всіх інших випадках.

Якщо ж країна не є світовим фінансовим центром, то стійкі й тривалі дефіцити платіжних балансів згодом приводять до виснаження офіційних резервів. У цьому випадку проводиться коректування платіжного балансу, зв'язане зі складною макроекономічною перебудовою: скорочення видатків країни за кордоном або збільшення доходів від експорту шляхом використання зовнішньоторговельних обмежень, або коректування обмінного курсу валюти.

У ході таких коректувань можуть виникати негативні наслідки для економіки, такі як зниження рівня життя населення в результаті підвищення загального рівня цін, знецінювання національної валюти, скорочення зайнятості в окремих галузях і т. ін. Тому коригувальні міри нерідко відкладаються.

Цілком очевидно, що країна не може протягом тривалого часу зводити з дефіцитом платіжний баланс, оскільки це приведе до виснаження офіційних валютних резервів і може з'явитися причиною кризи платіжного балансу, що означає, що країна не в змозі погасити зовнішню заборгованість, а можливості одержання нових позик вичерпані. Макроекономічне коректування є єдиним способом подолання кризи платіжного балансу й кризи зовнішньої заборгованості.

Фактором збільшення кризи платіжного балансу є недовіра економічних агентів до політики уряду й Центрального банку. Очікування знецінювання національної валюти стимулюють спекулятивний попит на іноземну валюту. Це значно утрудняє дії Центрального банку по захисту національної валюти від знецінювання, тому що його офіційних резервів може виявитися недостатньо для одночасного фінансування дефіциту платіжного балансу й задоволення зростаючого спекулятивного попиту на іноземну валюту. Єдиним способом виходу із цієї ситуації є коректування обмінного курсу валюти.

2. Валютний курс і його різновиди. Еволюція валютної системи

Валютний курс – ціна одиниці національної валюти, виражена в одиницях іноземної валюти. Валютний курс установлюється законодавчо або визначається в процесі взаємного котирування валют. Розрізняють два основних методи валютного котирування – прямий і непрямий.

Пряме котирування – вираження валютного курсу одиниці національної валюти через певну кількість одиниць іноземної валюти. **Непряме**

котирування – вираження валютного курсу одиниці іноземної валюти через певну кількість одиниць національної валюти. Для оцінки економічного розвитку й прогнозування використовуються розрахункові різновиди валютного курсу.

Номінальний валютний курс – ціна одиниці національної валюти, виражена в одиницях іноземної валюти.

$$E_n = \frac{C_f}{C_d},$$

де E_n – номінальний валютний курс;

C_f – іноземна валюта;

C_d – національна валюта.

Номінальний валютний курс застосовується для виміру поточних угод, але не для виміру тенденцій у довгостроковій перспективі, тому що він не враховує рівень цін у країнах; останній враховується в показнику реального валютного курсу.

Реальний валютний курс – національний валютний курс із урахуванням зміни рівня цін у двох країнах.

$$E_r = E_n \cdot \frac{P_f}{P_d},$$

де E_r – реальний валютний курс;

P_f – індекс цін закордонної країни;

P_d – індекс цін своєї країни.

Реальний валютний курс дозволяє оцінити динаміку валютного курсу стосовно однієї валюти. Для того, щоб оцінити динаміку валютного курсу стосовно багатьох валют, наприклад, до валют країн-торговельних партнерів, розраховують ефективний валютний курс.

Номінальний ефективний валютний курс – співвідношення між національною валютою й валютами інших країн, зваженими відповідно до питомої ваги цих країн у валютних операціях даної країни.

Номінальний ефективний валютний курс розраховується по формулі:

$$E_n^e = \sum i (P_n^E \cdot W_i),$$

де E_n^e – номінальний ефективний валютний курс;

$\sum i$ – знак суми показників по i країнах;

i – країна-торговельний партнер;

$P_n^E = E_1/E_0$ – індекс номінального валютного курсу поточного року (E_1) у порівнянні з базовим роком (E_0) кожної країни-торговельного партнера;

$W_i = (X_i + IM_i)/(X_{total} + IM_{total})$ – питома вага кожної країни в торговельному обороті даної країни із країнами-торговельними партнерами.

Однак даний показник не враховує зміну рівня цін або показників витрат виробництва у своїй країні й у країнах-торговельних партнерах. Ці зміни враховуються в показнику реального ефективного валютного курсу.

Реальний ефективний валютний курс – номінальний ефективний валютний курс із урахуванням зміни рівня цін або інших показників витрат виробництва у своїй країні й у країнах-торговельних партнерах.

Реальний ефективний валютний курс розраховується по формулі:

$$E_r^e = \sum i(P_r^E \cdot W_i)$$

де E_r^e – реальний ефективний валютний курс;

$\sum i$ – знак суми показників по i -країнах;

i – країна-торговельний партнер;

$P_r^E = E_1/E_0$ – індекс реального валютного курсу поточного року (E_1) у порівнянні з базовим роком (E_0) кожної країни-торговельного партнера;

$W_i = (X_i + IM)/(X_{total} + IM_{total})$ – питома вага кожної країни в торговельному обороті даної країни із країнами-торговельними партнерами.

Реальний ефективний валютний курс: є основним показником, що характеризує динаміку валютних курсів; підставою для прогнозів про тенденції їхнього розвитку; показником, що характеризує конкурентоспроможність країн на світовому ринку.

Якщо даний показник підвищується, то експорт стає більше дорогим і розміри його скорочуються, а імпорт, навпаки, стає більше дешевим і розміри його ростуть, тобто конкурентоспроможність країни на світовому ринку при рості даного показника падає. Величина росту реального ефективного валютного курсу в порівнянні з більше сприятливими періодами в розвитку країни показує розмір девальвації національної валюти, необхідний для відновлення її конкурентоспроможності й збалансованості платіжного балансу.

Особливою теорією, що пояснює довгострокову зміну валютного курсу, є **теорія паритету купівельної спроможності (ПКС)**. Під паритетом купівельної спроможності розуміється рівність купівельної спроможності різних валют при незмінному рівні цін у кожній із країн. Цей висновок ґрунтується на

законі однієї ціни, відповідно до якого в умовах досконалої конкуренції той самий товар у різних країнах повинен мати однакову ціну, якщо вона виражена в одній і тій же валюті. Виходячи із цього будується теорія абсолютного ПКС, відповідно до якої обмінний курс між валютами двох країн дорівнює співвідношенню рівнів цін у цих країнах.

Валютний курс на основі теорії абсолютного ПКС виражається наступною формулою:

$$E_{d/f} = P_d / P_f,$$

де $E_{d/f}$ – валютний курс;

P_d – рівень внутрішніх цін;

P_f – рівень цін за кордоном.

Теорія відносного ПКС говорить, що зміна обмінного курсу між валютами двох країн пропорційно відносній зміні рівня цін у цих країнах.

Валютний курс на основі відносного ПКС виражається наступною формулою:

$$E_{d/f}^1 = E_{d/f}^0 \cdot \frac{P_d^1 / P_d^0}{P_f^1 / P_f^0},$$

де $E_{d/f}^1$ – валютний курс цього року;

$E_{d/f}^0$ – валютний курс у базовому році;

P_d^1 – рівень внутрішніх цін цього року;

P_f^1 – рівень цін за кордоном цього року;

P_d^0 – рівень внутрішніх цін у базовому році;

P_f^0 – рівень цін за кордоном у базовому році.

Валютний курс на базі теорії відносно ПКС можна визначити також по наступній формулі:

$$\pi_d - \pi_f = \frac{E_{(t+1)} - E_t}{E_t},$$

де ліва сторона – розходження в темпах інфляції усередині країни (π_d) і за кордоном (π_f);

права – зміна курсу національної валюти.

У цілому теорії, засновані на ПКС, не завжди застосовні через перекручування цін внаслідок відсутності зробленої конкуренції, наявності торгове-

льних бар'єрів і т. ін.

Валютний курс визначається взаємодією попиту та пропозиції валюти. Попит на іноземну валюту й одночасна пропозиція національної валюти виникає внаслідок необхідності оплати імпорту товарів, купівлі іноземних цінних паперів, придбання власності за кордоном і т. ін. Попит на національну валюту й одночасна пропозиція іноземної валюти виникає в результаті експорту товарів, продажу національних активів, власності й т. ін. Таким чином, експортом і експортоподібними операціями країна «заробляє» іноземну валюту, необхідну для оплати імпорту й здійснення інших платежів.

Залежно від режиму формування розрізняють плаваючий і фіксований валютний курс. **Плаваючий або гнучкий валютний курс** – курс, що вільно змінюється під впливом попиту та пропозиції, на який держава може за певних умов робити вплив шляхом валютних інтервенцій. **Фіксований валютний курс** – офіційно встановлене співвідношення між валютами, що держава зобов'язується підтримувати.

Економічний зміст зміни валютного курсу при режимі плаваючого й фіксованого валютного курсу різний. Якщо країна дотримується режиму змінного валютного курсу, то його зміна відбувається як результат простої взаємодії ринкових сил попиту та пропозиції. У результаті національна валюта може або знецінитися, що означає одночасне подорожчання іноземної валюти, або подорожчати, що означає одночасне знецінення іноземної валюти (див. рис. 14.2).

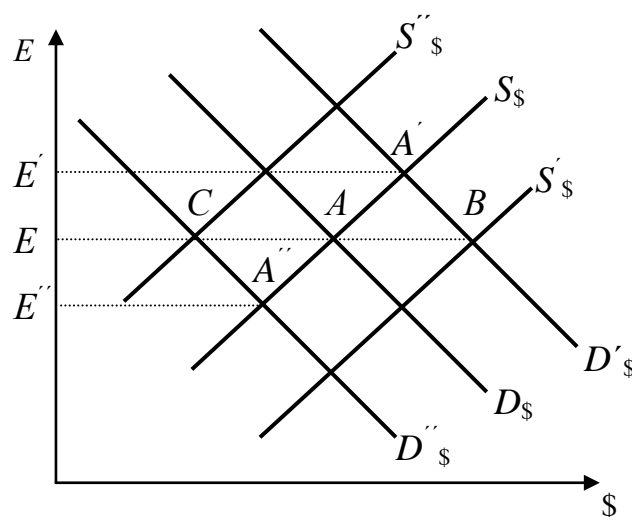

Рисунок 14.2 – Адаптація плаваючого валютного курсу

Якщо при постійній пропозиції валюти попит на неї зріс, то крива попи-

ту зрушиться на рівень $D'_{\$}$. Виниклий дефіцит попиту на іноземну валюту в розмірі AB зрушує баланс попиту та пропозиції в точку A' , що означає ріст її курсу до E' . Аналогічне падіння попиту на іноземну валюту приводить до переміщення кривої попиту на рівень $D''_{\$}$. Виникає надлишок пропозиції іноземної валюти в розмірі AC , баланс установлюється на більше низькому рівні A'' , що означає падіння валютного курсу до E'' . Аналогічні ефекти виникають при постійному попиті на валюту, але при зміні пропозиції.

У випадку фіксованого режиму валютного курсу його адаптація відбувається інакше (див. рис. 14.3). Наприклад, при рості попиту на іноземну валюту (крива попиту зрушується на рівень $D'_{\$}$) центральний банк продає іноземну валюту зі своїх резервів для втримання курсу на колишньому рівні (крива пропозиції зміщується убік $S'_{\$}$). Одночасно відбувається скорочення обсягу національної валюти, що перебуває в обігу. Зменшення грошової маси означає скорочення видатків, у тому числі й на імпорт. Це зменшує попит на валюту. У результаті крива попиту $D'_{\$}$ поступово зміщується назад до рівня $D_{\$}$. Процес адаптації відбувається доти, доки курс не відновиться на колишньому рівні E .

При системі плаваючих валютних курсів зниження валютного курсу називається **знецінюванням валюти**, підвищення – **подорожчанням валюти**. При системі фіксованих валютних курсів ці процеси називаються **девальвація** й **ревальвація** відповідно.

В основі попиту та пропозиції валюти лежить ціна самої валюти. При підвищенні курсу іноземної валюти попит на неї падає, а пропозиція росте. При зниженні курсу попит збільшується, а пропозиція падає.

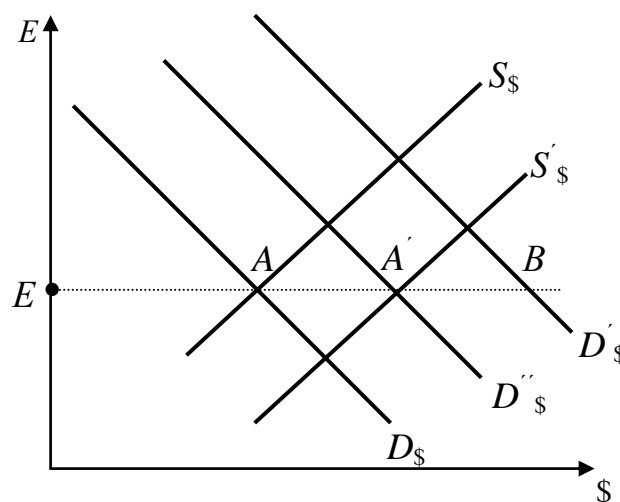

Рисунок 14.3 – Адаптація при фіксованому валютному курсі

На попит на валюту, а виходить, на валютний курс, впливають наступні фактори:

1. Зміни в смаках споживачів. Якщо споживачі стали віддавати перевагу товарам іншої країни, то попит на іноземну валюту й, відповідно, її валютний курс зросте.

2. Відносна зміна цін. Якщо рівень внутрішніх цін підвищиться, а в іншій країні залишиться незмінним, то споживачі стануть віддавати перевагу товарам іншої країни, що підвищить попит на іноземну валюту й курс її підвищиться.

3. Відносні зміни в доходах. Якщо ріст національного доходу однієї країни відбувається швидше, ніж ріст цього показника в інших країнах, то споживачі здобувають більше товарів, у тому числі й імпортованих, підвищуючи попит на іноземну валюту і її курс.

4. Відносні реальні процентні ставки. Якщо реальні процентні ставки в країні підвищуються, то зростає попит на національну валюту й курс її валюти також підвищується.

Валютний курс залежить від стану платіжного балансу. Якщо баланс офіційних розрахунків зводиться з дефіцитом, то валютний курс знижується. І навпаки, якщо виникає позитивне сальдо балансу офіційних розрахунків, то валютний курс підвищується.

Зміна курсів валют робить безпосередній і неоднаковий вплив на вартість товарів у міжнародній торгівлі й вартість інвестицій, які виражені в цих валютах. Падіння курсу національної валюти приводить до зниження цін національних товарів на світовому ринку, виражених в іноземній валюті, що сприяє росту експорту. Ціни ж на іноземні товари, виражені в національній валюті, стають вище, у результаті чого імпорту скорочується. У результаті падіння курсу національні активи й цінні папери дешевшають і стають більше привабливими для іноземних інвесторів, що приводить до збільшення припливу капіталу з-за кордону. Підвищення курсу національної валюти приводить до зворотних ефектів.

Валютний курс є одним з основних елементів міжнародної валютної системи. **Валютні системи** у своєму розвитку пройшли кілька етапів. Їхня класифікація заснована на тім, який актив є резервним. За цим критерієм виділяються системи золотого, золотодоларового стандарту й сучасна валютна система.

Золотий стандарт (з 1880 до 1914 р. і з 1925 до 1931 р.) – міжнародна валютна система, заснована на офіційному закріпленні країнами золотого

вмісту в одиниці національної валюти із зобов'язанням центральних банків купувати й продавати національну валюту в обмін на золото. Валютні курси були фіксованими, що називалося монетним паритетом. Курси могли коливатися навколо монетного паритету, у рамках золотих крапок, якщо валютний курс виходив за рамки золотих крапок, то відбувався перелив золота із країни в країну, що повертало курс на місце. Країни не могли контролювати грошову масу, що викликало процеси макроекономічної нестабільності. Дефіцит платіжного балансу покривався золотом і переливом короткострокового капіталу. Криза 30-х років, одержавлення золотого запасу, повсюдна девальвація валют, збільшення торговельних обмежень, у результаті чого міжнародна торгівля скоротилася майже вдвічі, привели до розпаду системи золотого стандарту.

Золотодоларовий стандарт (1944–1971 рр.) – міжнародна валютна система, заснована на офіційно встановлених фіксованих паритетах валют до долара США, що був конвертованим у золото за фіксованим курсом. Функціонування даної системи пов'язане з діяльністю Міжнародного валютного фонду (МВФ), на який були покладені функції керування.

Основними елементами даної валютної системи є наступні:

- введення уніфікованої системи валютних курсів з офіційно зафіксованим курсом валюти до золота або іншої валюти;
- установа паритету валют до золота або прямо, або через золотий вміст долара США, зафіксований на 01.07.1944 р. у розмірі 0,88571 г золота за 1 дол., або 35 дол. за унцію;
- забезпечення конвертованості двох резервних валют – долара США й фунта стерлінгів у золото за офіційним курсом;
- підтримка курсів всіх валют у межах 1 % відхилення від паритету;
- одержання згоди МВФ на будь-яку зміну курсу, що перевищує 10 % відхилення від паритету.

Система фіксованих курсів функціонувала успішно приблизно до 60-х років. Однак пізніше, внаслідок зміни конкурентних позицій окремих країн, дефіциту платіжного балансу в країнах з резервною валютою, ця система стала менше відповідати потребам світової економіки. В 1971 р. США офіційно припинили конвертувати долари в золото за офіційним курсом. Система золотодоларового стандарту розпалася.

Сучасна валютна система (з 1978 р.) – це система з комбінацією фіксованих і плаваючих курсів, регульована на двосторонній і багатосторонній основі.

Основні риси сучасної валютної системи:

- країни можуть використовувати будь-яку систему валютного курсу за своїм вибором – фіксованого або плаваючого;
- МВФ повинен здійснювати твердий нагляд за розвитком валютних курсів і угодами про їхнє встановлення;
- скасовано офіційну ціну золота й воно перестало відігравати роль офіційного засобу платежу між МВФ і його членами;
- створено спеціальні права запозичення (СДР) як додатковий резервний актив у міжнародній валютній системі.

3. Мультиплікатор видатків у відкритій економіці

У закритій економіці вся вироблена продукція продається усередині країни, і всі видатки діляться на споживання (C), інвестиції (I) і державні видатки (G). У відкритій економіці частина продукції експортується й частина продукції імпортується. Тому величину видатків нерезидентів на придбання нашого експорту й видатки на імпорт необхідно враховувати при обчисленні виробленої продукції.

Різниця між експортом і імпортом визначається як чистий експорт (X_n). Тоді основна тотожність національних рахунків приймає вид:

$$Y = C + I + G + X_n, \text{ де } X_n = EX - IM.$$

Якщо величина чистого експорту позитивна, то країна має позитивне сальдо балансу поточних операцій, якщо чистий експорт негативний, то баланс поточних операцій зводиться з дефіцитом.

З основної тотожності національних рахунків видно, що чистий експорт є найважливішим показником стану економіки. Зміни в чистому експорті можуть викликати зміни в сукупному випуску й зайнятості. Основна тотожність національних рахунків показує також взаємозв'язок між величиною сукупного випуску, внутрішніми видатками й чистим експортом, а саме:

$$X_n = Y - (C + I + G).$$

Якщо величина випуску більше, ніж внутрішні видатки, країна експортує різницю: величина чистого експорту є позитивною. Якщо величина випуску менше внутрішніх видатків, країна імпортує різницю: величина чистого експорту стає негативною.

Відповідно до кейнсіанської моделі в закритій економіці збільшення

якого-небудь елемента автономних видатків (споживання, інвестицій або державних видатків) дає мультиплікативний ефект росту національного доходу (сукупного випуску).

Участь країни в міжнародній торгівлі товарами й послугами впливає на величину мультиплікатора. Для визначення величини мультиплікатора видатків у відкритій економіці необхідно ввести в аналіз функцію чистого експорту. Передбачається, що експорт не залежить від величини національного доходу країни, але залежить від доходів закордонних країн. У той же час зміна національного доходу країни впливає на її імпорт відповідно до граничної схильності до імпортування.

Функція чистого експорту має такий вигляд:

$$X_n = g - m'Y,$$

де X_n – чистий експорт;

Y – національний дохід (сукупний випуск);

g – автономний чистий експорт;

m' – гранична схильність до імпортування.

Гранична схильність до імпортування показує, наскільки збільшується імпорт при рості національного доходу на 1 грошову одиницю:

$$m' = \frac{\Delta IM}{\Delta Y}.$$

Гранична схильність до імпортування, як і гранична схильність до заощадження, є «вилученням» із внутрішнього потоку видатків. У всіх наступних кругообігах видатків у відкритій економіці частка додаткового доходу, що трансформується в нові видатки, буде рівнятися: $1 - m' - s$.

Значення мультиплікатора видатків у відкритій економіці й рівноважний обсяг випуску можна одержати, вирішивши систему рівнянь:

1) $Y = C + I + G + X_n$ – основна тотожність національних рахунків;

2) $C = \bar{C} + c(1 - t)Y$ – кейнсіанська функція споживання;

3) $X_n = g - m'Y$ – функція чистого експорту.

$$Y = \frac{1}{1 - c(1 - t) + m'} \cdot (\bar{C} + I + G + g),$$

де $\frac{1}{1 - c(1 - t) + m'}$ – мультиплікатор видатків у відкритій економіці.

Ефект мультиплікатора видатків у відкритій економіці менше, ніж у закритій, тому що видатки на імпорт, як і заощадження, губляться як компонент

сукупного попиту.

На чистий експорт впливають наступні фактори:

– рівень доходів у даній країні й за кордоном. Якщо рівень доходів у країні підвищується, то зростають видатки на імпорт, чистий експорт зменшується. Якщо рівень доходів підвищується за кордоном, то зростає наш експорт і чистий експорт;

– валютний курс. Якщо курс національної валюти знижується, то вартість нашого експорту за кордоном також знижується, що приводить до збільшення експорту й, відповідно, чистого експорту;

– наявність торговельних бар'єрів. Якщо в національній економіці застосовуються міри, що обмежують імпорт (мита, квоти й т. ін.), то імпорт скорочується й чистий експорт зростає. Зміна зазначених факторів у протилежному напрямку приведе до зворотних ефектів.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Платіжний баланс: принципи побудови, макроекономічне значення.
2. Рахунки платіжного балансу і їхній взаємозв'язок.
3. Валютний курс і його різновиди.
4. Попит та пропозиція іноземної валюти. Фактори, що впливають на них.
5. Еволюція валютної системи.
6. Чистий експорт і фактори, що впливають на нього. Мультиплікативний вплив чистого експорту на ВВП.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. *Виберіть правильну відповідь.*

1. Рахунок поточних операцій платіжного балансу включає всі, за винятком:

- а) товарного імпорту;
- б) чистих доходів від інвестицій;
- в) змін в активах країни за кордоном;
- г) чистих поточних трансфертів.

2. Якщо величина офіційних валютних резервів Центрального банку не змінюється, то, за інших рівних умов, можна стверджувати, що:

- а) сальдо торговельного балансу завжди дорівнює нулю;
- б) сальдо рахунку поточних операцій завжди дорівнює нулю;
- в) сальдо капітального рахунку завжди дорівнює нулю;

г) сальдо платіжного балансу країни дорівнює нулю.

3. Чистий експорт найімовірніше:

а) позитивно залежить від ставки відсотка й ВВП;

б) негативно залежить від ВВП, але позитивно від ставки відсотка;

в) негативно залежить як від ставки відсотка, так і від ВВП;

г) позитивно пов'язаний із ВВП, але зовсім не залежить від ставки відсотка.

4. Дефіцит платіжного балансу може бути профінансований:

а) за допомогою девальвації валюти;

б) шляхом збільшення зовнішньої заборгованості;

в) використання резервів іноземної валюти;

г) відповіді б) і в) вірні.

5. Що з нижчепереліченого сприяє підвищенню обмінного курсу національної валюти (за інших рівних умов):

а) зниження процентних ставок у даній країні;

б) підвищення в даній країні рівня цін;

в) підвищення в даній країні рівня продуктивності праці;

г) підвищення в даній країні ставок номінальної заробітної плати.

6. Якщо відбувається ревальвація національної валюти, то, за інших рівних умов:

а) постраждають галузі, орієнтовані на споживання імпортової сировини;

б) постраждають галузі, орієнтовані на експорт;

в) може вирости рівень безробіття в країнах-торговельних партнерах даної країни;

г) це є ознакою неспроможності уряду даної країни.

7. Якщо Центральний банк продає офіційні валютні резерви на валютному ринку для підтримки фіксованого рівня валютного курсу, то:

а) курс національної валюти зафіксований на рівні нижче його рівноважного значення;

б) курс національної валюти зафіксований на рівні вище його рівноважного значення;

в) платіжний баланс офіційних розрахунків зводиться до позитивного сальдо;

г) не можна сказати нічого певного.

8. Яке із тверджень щодо фіксованого валютного курсу є невірним:

а) кращий для невеликих відкритих економік, сильно залежних від зовнішньої торгівлі;

б) унеможливорює проведення незалежної грошово-кредитної політики;

в) виступає «автоматичним стабілізатором», що приводить у рівновагу платіжний баланс;

г) оптимальний у випадку, коли країна зіштовхується з непередбаченими змінами в попиті на гроші.

9. Збільшення граничної схильності до імпортування:

а) сприяє збільшенню чистого експорту;

б) поліпшує стан рахунку поточних операцій;

в) сприяє зниженню рівня зайнятості в галузях національної економіки, що конкурують із імпортом;

г) не робить ніякого впливу на величину сальдо рахунку руху капіталу й фінансових операцій.

10. У відкритій економіці величина мультиплікатора зовнішньої торгівлі:

а) більше величини мультиплікатора видатків у закритій економіці;

б) менше величини мультиплікатора видатків у закритій економіці;

в) дорівнює величині мультиплікатора видатків у закритій економіці;

г) залежить від обсягу імпорту, тому не можна сказати про неї нічого певного.

Завдання 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове.

Відповідь поясніть.

1. Рахунок операцій з капіталом і фінансовими операціями фіксує всі угоди, які мали місце протягом року між резидентами даної країни й іншим світом.

2. У рахунку поточних операцій відображається чистий дохід від інвестицій, чисті поточні й капітальні трансферти, а також експорт і імпорт товарів.

3. Торговельний баланс – складова частина рахунку поточних операцій.

4. Позитивне сальдо рахунку поточних операцій супроводжується чистим відтоком капіталу.

5. Якщо в країні інвестиції перевищують національні заощадження, то на світовій арені ця країна виступає як кредитор.

6. Центральний банк може підтримувати незмінним фіксований валютний курс протягом тривалого періоду, якщо він має у своєму розпорядженні значні резерви іноземної валюти.

7. У короткостроковому періоді девальвація сприяє поліпшенню балансу поточних операцій і стабілізує положення на валютному ринку. Однак довгострокові наслідки девальвації – погіршення балансу поточних операцій і дестабілізація валютного ринку.

8. Підвищення вартості національної валюти приведе до відтоку капіталу із країни.

9. Плаваючий валютний курс ефективний у стабільних відкритих економіках з передбачуваною фіскальною й монетарною політикою.

10. У режимі фіксованого валютного курсу ефективність фіскальної політики відносно вище, ніж монетарної.

Завдання 3. Розв'яжіть завдання.

Задача 1. Дайте відповіді на наступні питання, базуючись на представлені нижче дані платіжного балансу країни (у млрд. дол.). Яка величина торговельного балансу; балансу поточних операцій; балансу руху капіталів; яке сальдо балансу офіційних розрахунків?

Товарний експорт	+ 80
Товарний імпорт	– 60
Експорт послуг	+ 30
Імпорт послуг	– 20
Чисті доходи від інвестицій	– 10
Чисті трансферти	+ 20
Приплив капіталу	+ 20
Відтік капіталу	– 80
Офіційні резерви	+ 20

Задача 2. Економіка описана наступними рівняннями: $C = 40 + 0,7(Y - T)$; $I = 150 - 8r$. Споживчі видатки становлять 530, реальна ставка відсотка r дорівнює 7 %, а державні заощадження рівні 10. Розрахуйте сальдо рахунку поточних операцій.

Задача 3. Валютний курс мексиканського песо до долара в 1970 році становив 10 песо за долар. Індекс цін в 1986 році в США склав 282, а в Мексиці – 9138 (1970 – 100 %). Який був валютний курс песо до долара в 1986 році, розрахований на основі ПКС?

Список літератури

1. Агапова Т.А. Макроэкономика / Т.А. Агапова, С.Ф. Серегина. – М. : Дело и Сервис, 2000. – 416 с.
2. Базилевич В. Макроекономіка / В. Базилевич, К. Базилевич, Л. Баластрик. – К. : Знання, 2004. – 828 с.
3. Макроэкономика / В.М. Гальперин и др. – СПб : Экон. школа, 1994. – 398 с.
4. Грошово-кредитна політика в Україні / В.С. Стельмах та ін. – К. : Знання, 2003. – 421 с.
5. Долан Э. Макроэкономика. – СПб : Экон. школа, 1994. – 405 с.
6. Дорнбуш Р. Макроекономіка / Р. Дорнбуш, С. Фішер. – К. : Основи, 1996. – 809 с.
7. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / ред. Гейць. – К. : Фенікс, 2003. – 960 с.
8. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег. – М. : Гелиос, 1999. – 352 с.
9. Круш П.В. Макроекономіка : нав. посібник / П.В. Круш, С.О. Тульчинська. – 2-е вид., перероб. та доп. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 328 с.
10. Кулішов В.В. Макроекономіка (основи теорії і практики). – Львів : Магнолія плюс, 2004. – 252 с.
11. Макконнелл К. Макроекономіка / К. Макконнелл, С. Брю. – Львів : Просвіта, 1997. – 672 с.
12. Манків Г. Макроекономіка. – К. : Основи, 2000. – 588 с.
13. Мікроекономіка і макроекономіка / ред. С.К. Будаговська. – К. : Основи, 1998. – 518 с.
14. Мішкін С.Ф. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків. – К. : Основи, 1998. – 964 с.
15. Моторин Р.М. Система національних рахунків / Р.М. Моторин, Г.М. Моторина. – К. : КНЕУ, 2001. – 336 с.
16. Найденов В.С. Инфляция и монетаризм. Уроки антикризисной политики / В.С. Найденов, А.Ю. Стенковский. – К. : ОАО БЦКФ, 2003. – 349 с.
17. Панчишин С. Макроекономіка. – К. : Либідь, 2001. – 614 с.
18. Попов С.В. Види безробіття та критерії їх класифікації // Форум права.

– 2006. – № 3. – С. 106–110 (електронний ресурс).

19. Радіонова І.Ф. Макроекономіка (теорія та політика). – К. : Таксон, 2004. – 346 с.

20. Роль держави у довгостроковому економічному зростанні / ред. Б.Є. Кваснюк. – К. ; Х., 2003. – 423 с.

21. Савченко А.Г. Макроекономіка. – К. : КНЕУ, 2005. – 442 с.

22. Савченко А.Г. Макроекономічна політика. – К. : КНЕУ, 2001. – 166 с.

23. Сакс Д. Макроэкономика. Глобальный подход / Д. Сакс, Б. Ларрен. – М. : Дело, 1996. – 847 с.

24. Семюелсон П. Макроекономіка / П. Семюелсон, В. Нордгауз. – К. : основи, 1995. – 574 с.

25. Система регуляторів перехідної економіки / ред. В.І. Кононенко. – К. : 1999. – 332 с.

26. Словник сучасної економіки Макміллана. – К. : Арттек, 2000. – 605 с.

27. Статистичний щорічник України за 2007 рік / ред. О.Г. Осауленко ; Держ. комітет статистики України. – К., 2008.

28. Тітьонко О.М. Система макроекономічного рахівництва. – К. : КНЕУ, 2002. – 188 с.

29. Экономика / ред. А.С. Булатов. – М. : БЕК, 1994. – 604 с.

30. Экономико-математический энциклопедический словарь. – М. : Большая Рос. энциклопедия, 2003. – 687 с.

31. Ющенко В. Гроші: розвиток попиту та пропозиції в Україні / В. Ющенко, В. Лисиць кий. – К. : Скарби, 2000. – 335 с.

32. <http://www.ilo.org/> – Сайт Міжнародної організації праці.

Словник понять і термінів

Абсолютна гнучкість цін і зарплати – спроможність цін і зарплати швидко змінюватися для врівноваження економіки на умовах повної зайнятості.

Автономні витрати – витрати, величина яких залежить не від екзогенної змінної відповідної моделі, а від чинників, які перебувають за межами моделі.

Актив – частина власності, яка має вартість.

Альтернативна вартість грошей – величина процентного доходу, який можна отримати в разі іншого варіанта використання грошей.

Амортизація – грошова форма відшкодування зношеної частки основного капіталу.

Амортизація – грошова форма відшкодування зношеної частки основного капіталу.

Аутсайдери – працівники, які є тимчасово безробітними і тому не можуть впливати на переговори про оплату праці.

Багатосторонній валютний курс – індекс національної валюти, обчислений як середньозважена величина на базі індексів двосторонніх курсів валют основних торговельних партнерів даної країни.

Багатство, майно – сукупність активів або одиниць власності, що має вартість.

Базовий період – період, який береться за основу при обчисленні індексів цін за інші періоди.

Баланс товарів і послуг – частина рахунка поточних операцій платіжного балансу, яка відображає співвідношення між експортом та імпортом товарів і послуг.

Банківські депозити – сума грошей, позиченими банківськими установами на певних умовах їх повернення і нарахування процентів.

Банківські резерви – та частина грошей банківської системи, яка не використовується для здійснення активних операцій і охоплює обов'язкові та надлишкові резерви.

Безробітні – ті особи, які відносяться до складу робочої сили, але тимчасово не працевлаштовані.

Безробіття – така ситуація на ринку праці, коли певна частка робочої сили є тимчасово незайнятою.

Бретон-Вудська система – міжнародна валютна система, що викорис-

товувалася з 1945-го до 1971 р. і згідно з якою курси національних валют були фіксованими відносно американського долара, а долар США вільно конвертувався у золото.

Бюджетний дефіцит – стан державного бюджету, коли доходи уряду не покривають його видатків.

Бюджетний профіцит – стан державного бюджету, коли доходи уряду перевищують його видатки.

Валова додана вартість – різниця між вартістю виробленої продукції і вартістю проміжної продукції, що була закуплена у постачальників.

Валовий внутрішній продукт – ринкова вартість кінцевої продукції, виробленої резидентами країни за відповідний період.

Валовий національний дохід – дохід країни, який складається з доходу, отриманого в результаті розподілу ВВП, та чистих первинних доходів, отриманих, резидентами країни від зовнішньоекономічної діяльності.

Валовий національний наявний дохід – дохід країни, що охоплює валовий національний дохід і чисті поточні трансферти, отримані резидентами країни від зовнішньоекономічної діяльності.

Валовий прибуток – прибуток, що характеризує перевищення доходів від економічної діяльності над усіма витратами, пов'язаними з виробництвом продукції та відрахуванням коштів на відновлення основного капіталу.

Валові інвестиції – сукупний обсяг інвестицій в економіку, який спрямовується на відновлення зношеного капіталу та приріст нового капіталу.

Валюта – національні та міжнародні грошові одиниці, що використовуються в процесі міжнародних розрахунків.

Випуск – сукупна ринкова вартість товарів і послуг, вироблених резидентами країни за відповідний період.

Виробнича функція – функція, що показує залежність обсягів виробництва продукції від факторів виробництва.

Відкрита економіка – економіка країни, яка має економічні відносини з рештою світу.

Відплив капіталу – сума витрат резидентів країни на купівлю фізичного та фінансового капіталу у резидентів інших країн.

Вільна торгівля – торгівля між країнами, що здійснюється без державного втручання, а згідно з міжнародним поділом праці та законами ринку.

Галопуюча інфляція – інфляція, темпи якої вимірюються десятками або сотнями процентів за рік.

Гіперінфляція – інфляція, що характеризується темпами, які перевищують 50 % на місяць.

Гіпотеза життєвого циклу – гіпотеза, яка припускає, що люди за допомогою заощаджень і позик переміщують свої доходи між окремими періодами життя з метою забезпечення рівномірного рівня споживання.

Гіпотеза постійного доходу – гіпотеза, яка припускає, що споживання залежить від постійного доходу, який люди очікують отримувати в середньому за весь період свого життя від трудової діяльності і накопичених активів.

Готівка – сума випущених в обіг паперових і металевих грошей.

Гранична ефективність капіталу – ставка процента, яка урівноважує дисконтовану вартість очікуваних прибутків від капітального майна з відновною вартістю цього майна.

Гранична ставка податку – величина, яка показує, на скільки одиниць змінюються податки при зміні доходу на одну одиницю.

Гранична схильність до заощаджень – величина, яка показує, на скільки одиниць змінюються заощадження при зміні доходу на одиницю.

Гранична схильність до споживання – величина, яка показує, на скільки одиниць змінюються витрати на споживання при зміні доходу на одиницю.

Граничні витрати на капітал – додаткові витрати на виробництво продукції, яка викликається застосуванням додаткової грошової одиниці капіталу.

Граничні інвестиції – величина інвестицій, яка згідно з моделлю Солоу необхідна для підтримання стійкої капіталоозброєності.

Грошова база – первина емісія грошей, що складається з готівки поза банками та банківських резервів, і слугує основою для мультиплікативного збільшення грошової маси.

Грошова маса, або пропозиція грошей, – сукупність грошових активів, які використовуються в національній економіці в кожний даний період.

Грошовий мультиплікатор – величина, яка показує, на скільки одиниць змінюється пропозиція грошей при зміні грошової бази на одну одиницю.

Грошові агрегати – окремі сукупності грошових активів, які різняться між собою рівнем ліквідності.

Девальвація – офіційне зниження встановленої вартості валюти.

Дезінфляція – зниження темпів зростання цін.

Депресія – дуже глибокий і затяжний спад в економіці.

Державне споживання – частина державних закупівель, що спрямовується на утримання державних інституцій, покликаних задовольняти суспільні потреби в споживчих товарах і послугах.

Державний борг – загальна сума заборгованості держави, яка складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань уряду, у тому чи-

слі й тих боргових зобов'язань, що виникають у результаті виданих гарантій за кредитами, та інших зобов'язань, які бере на себе уряд.

Державні закупівлі – кінцеві товари і послуги, які закуповує уряд з метою задоволення загальнодержавних потреб.

Державні заощадження – різниця між наявним доходом уряду (чистими податками) і державним споживанням.

Державні інвестиції – частина державних закупівель, що спрямовується на закупівлю інвестиційних товарів та послуг.

Дефлятор ВВП – індекс цін, який показує темп зростання цін за певний період на всі товари і послуги, що охоплюються ВВП; співвідношення номінального та реального ВВП.

Дефляція – зниження загального рівня цін.

Дивіденди – платежі, що виплачуються кожному акціонеру з прибутку корпоративного підприємства згідно з його часткою в акціонерному капіталі.

Динамічні операції на відкритому ринку – операції на відкритому ринку, що здійснюються з метою цілеспрямованої зміни рівня банківських резервів і грошової маси.

Дисконтування – процес приведення майбутніх витрат і доходів до їх теперішньої вартості за допомогою ставки дисконту.

Дискреційна фінансова політика – політика, у межах якої зміни державних видатків і податків здійснюється на підставі спеціальних рішень уряду і парламенту.

Довгостроковий період – в макроекономіці проміжок часу, упродовж якого ринкові регулятори (ціни і зарплата) спроможні відреагувати на збурення сукупного попиту і/або сукупної пропозиції і завдяки цьому відновити в економіці повну зайнятість.

Домогосподарство – інституціональна одиниця, що складається з однієї або більше осіб, основними функціями якої є пропозиція робочої сили та використання своїх доходів для купівлі споживчих товарів і послуг.

Екзогенна зміна – змінна, значення якої не залежить від розв'язання даної моделі, а визначається наперед.

Економічне зростання – збільшення обсягу реального ВВП або реального ВВП на душу населення за певний період за рахунок збільшення виробничих потужностей економіки.

Економічний цикл – період, протягом якого економіка проходить від одного спаду або піднесення до іншого спаду або піднесення на умовах збереження загальної тенденції до зростання.

Економічні ресурси – земля, праця, капітал та підприємницькі здібнос-

ті, що використовуються у виробництві товарів і послуг.

Експорт – товари і послуги, вироблені в країні і продані за її межі.

Ендогенна зміна – змінна, значення якої отримується в процесі розв’язання даної моделі.

Ефект багатства – зміни в обсязі сукупного попиту, які пов’язані зі змінами реальної вартості фінансових активів, викликаними змінами цін.

Ефект витіснення – скорочення інвестицій в економіці, що виникає внаслідок зростання процентних ставок, викликаного фіскальною експансією, яка здійснюється за рахунок внутрішнього позичання.

Ефект доходу – зміна в обсязі ринкового попиту на окремий вид продукції, викликана зміною ціни на цю продукцію.

Ефект заміщення – зміна в обсязі ринкового попиту на окремий вид продукції, викликана зміною ціни на аналогічну продукцію, що робить її відносно дорожчою або відносно дешевшою.

Ефект мультиплікатора – величина, на яку приріст доходу перевищує приріст автономних витрат.

Ефект процентної ставки – скорочення сукупного попиту, яке виникає внаслідок того, що загальне зростання цін викликає збільшення попиту на гроші і зростання процентних ставок, унаслідок чого зменшується попит на інвестиційні товари та деякі споживчі товари.

Ефект Фішера – зростання номінальної процентної ставки порівняно з реальною на величину, яка дорівнює очікуваному темпу інфляції.

Ефект чистого експорту – зміни в обсязі сукупного попиту, які виникають унаслідок того, що ціни на вітчизняні товари і послуги змінюються відносно цін на аналогічні іноземні товари і послуги.

Ефективність праці – змінна в моделі економічного зростання Солоу, за допомогою якої враховується вплив технічного прогресу на капіталоозброєність.

Закон єдиної ціни – принцип, згідно з яким ціна однакового товару, що виробляється різними країнами, є однаковою на ринках усіх країн, якщо її обчислити у спільній валюті.

Закон Оукена – виведена Артуром Оукеном емпірична залежність, згідно з якою кожний процент циклічного безробіття викликає певний процент відставання фактичного ВВП від потенційного ВВП, або розрив ВВП.

Закрита економіка – економіка країни, яка не бере участі у міжнародній торгівлі.

Залишок Солоу – внесок сукупної продуктивності факторів виробництва у приріст продукту, який визначається за залишковим принципом, тобто ві-

дніманням від загального процента приросту продукту тієї частки, що припадає на працю і капітал.

Заощадження – частина наявного доходу, що залишається після здійснення витрат на споживання.

Заплановані інвестиції – кошти, які підприємства планують спрямувати на інвестування в національну економіку.

Заплановані сукупні витрати – сукупні витрати на купівлю вітчизняних товарів і послуг, які планують здійснити всі резиденти і нерезиденти.

Захисне мито – мито, яке застосовується з метою захисту вітчизняних товаровиробників від іноземної конкуренції.

Захисні операції на відкритому ринку – операції на відкритому ринку, що покликані нейтралізувати інші чинники, які здатні викликати небажані зміни на грошовому ринку.

Збалансований бюджет – бюджет, у якому надходження дорівнюють видаткам.

Збурення, шок – різка зміна сукупного попиту і/або сукупної пропозиції під впливом екзогенних подій.

Звичайна акція – вимога акціонера на частку акціонерного капіталу підприємства і на відповідну частку в його прибутках у формі дивідендів.

Змішана економіка – економічна система, в якій поряд з ринком певну координаційну роль щодо розміщення ресурсів і виробництва продуктів виконує держава.

Зовнішній борг – заборгованість держави іноземним громадянам, підприємствам та інституціям.

Золоте правило – такий рівень заощаджень у моделі Солоу, що забезпечує стійкий стан в економіці за умови максимізації споживання на одного працівника.

Імпорт – сукупність товарів і послуг, які країна купує в інших країн.

Інвестиції – потік витрат, що здійснюються з метою нагромадження основного капіталу, будівництва житла та приріст запасів.

Інвестиції в запаси – потік витрат, пов'язаних із виробництвом продукції, яка не реалізується, а зберігається на складах підприємств.

Інвестиції в основний капітал – потік витрат, спрямованих на купівлю устаткування, машин, будівництво виробничих об'єктів та інших засобів виробництва.

Інвестиції у житлове будівництво – потік витрат, спрямованих на будівництво житла та реконструкцію наявного житла.

Індекс споживчих цін – індекс, який відбиває темп зростання ціни; фі-

ксованого ринкового кошика споживчих товарів і послуг (індекс цін Ласпейреса) базового періоду.

Індекс цін – співвідношення між ціною певного кошика товарів і послуг (ринкового кошика) в даному періоді і ціною ідентичного ринкового кошика в попередньому періоді.

Індекс цін Пааше – індекс, який відбиває темп зростання ціни ринкового кошика поточного періоду.

Інсайтери – зайняті працівники, що можуть впливати на хід переговорів про заробітну плату.

Інфляційний розрив – величина, на яку заплановані автономні витрати перевищують потенційно необхідні автономні витрати.

Інфляційні очікування – очікування економічних суб'єктів щодо рівня інфляції у майбутньому періоді.

Інфляція – зростання загального рівня цін.

Інфляція витрат – зростання цін, яке виникає внаслідок збільшення витрат на одиницю продукції, що супроводжується зменшенням сукупної пропозиції.

Інфляція попиту – зростання цін, що спричиняється надмірним сукупним попитом.

Капітал – економічні ресурси, що використовуються для виробництва товарів та послуг.

Кейнсіанська функція споживання – функція, що описує залежність споживання домогосподарств від поточного наявного доходу.

Кейнсіанський хрест – модель, що ґрунтується на кейнсіанській теорії і показує залежність обсягу виробництва (ВВП) від сукупних витрат.

Кількісна теорія грошей – теорія, за якою номінальний дохід визначається виключно змінами в кількості грошей в обігу.

Кількість ефективних одиниць праці – показник кількості робочої сили, який в моделі економічного зростання Солоу обчислюється на базі фактичної кількості працівників, помножених на ефективність праці.

Кінцеві цілі монетарної політики – такі макроекономічні змінні, які характеризують рівень економічного розвитку країни і на досягнення яких монетарна політика має спрямовувати свої заходи.

Класична модель сукупної пропозиції – модель довгострокової сукупної пропозиції, згідно з якою сукупна пропозиція не залежить від ціни, оскільки в довгостроковому періоді зарплата і ціни є абсолютно гнучкими.

Коефіцієнт участі в робочій силі – процент робочої сили у складі дорослого населення.

Командно-адміністративна економіка – економічна система, в якій головним координатором економічної діяльності є не ринок, а державний план.

Короткостроковий період – у макроекономіці проміжок часу, протягом якого ринкові регулятори не володіють здатністю адекватно відреагувати на збурення сукупного попиту і/або сукупної пропозиції і відновити в економіці повну зайнятість.

Крива довгострокової сукупної пропозиції – крива, що відображає незалежність сукупної пропозиції від ціни і набуває вигляду вертикальної лінії, яка бере свій початок у точці потенційного ВВП.

Крива короткострокової сукупної пропозиції – 1) в основному варіанті – крива, що відображає пряму залежність сукупної пропозиції від ціни і має додатний нахил; 2) у крайньому випадку – крива, яка спирається на припущення про незмінність цін і має вигляд горизонтальної лінії.

Крива сукупного попиту – крива, що відображає обернену залежність між сукупним попитом і ціною і має від’ємний нахил.

Ліквідність – відносна легкість і швидкість, з якою актив може конвертуватися в готівку.

Майбутня вартість – вартість поточних доходів і витрат у майбутньому періоді, яка визначається за допомогою нарахування складного процента на їх теперішню вартість протягом усіх років майбутнього періоду, в межах якого будуть здійснюватися витрати й отримуватися доходи.

Майже гроші – активи в такій формі, в якій вони легко і швидко можуть бути конвертовані в платіжні засоби.

Метод «вилучення–ін’єкції» – метод визначення рівноважного ВВП на основі знаходження такого ВВП, за якого вилучення дорівнюють ін’єкціям.

Метод «витрати–випуск» – метод визначення рівноважного ВВП на основі знаходження такого ВВП, який дорівнює запланованим сукупним витратам.

Мито – податок на імпортовані або експортовані товари.

Міжчасовий вибір споживача – рішення домогосподарств щодо визначення величини споживання на основі переміщення доходу між різними періодами життя за допомогою заощаджень та позик.

Модель – спосіб абстрактного відображення фактичної поведінки досліджуваних явищ.

Модель гнучкого акселератора – модель, згідно з якою в кожному поточному періоді підприємства зменшують розрив між наявним і бажаним обсягами капіталу на певну частку.

Модель зростання Солоу – модель, що показує вплив нагромадження капіталу, приросту населення і технічного прогресу на зростання капіталоозб-

роєності та обсягу продукту на душу населення.

Модель мультиплікатора-акселератора – модель, яка пояснює економічні коливання певним співвідношенням між мультиплікатором витрат і акселератором.

Модель простого акселератора – модель, згідно з якою величина інвестицій перебуває в прямій залежності від зміни доходу.

Монетаристська теорія – теорія, згідно з якою основною причиною економічних коливань є зміни пропозиції грошей, тому для підтримання стабільності в економіці слід дотримуватися стабільних темпів зростання грошової маси.

Монетарна політика – сукупність заходів центрального банку стосовно управління пропозицією грошей, спрямованих на досягнення кінцевих цілей стабілізаційної політики держави.

Мультиплікатор витрат – величина, яка показує, на скільки одиниць прямо змінюється дохід при зміні автономних витрат на одну одиницю.

Мультиплікатор збалансованого бюджету – дорівнює одиниці і відображає відношення між зміною на однакову величину державного бюджету і валового внутрішнього продукту.

Мультиплікатор податків – величина, яка показує, на скільки одиниць обернено змінюється дохід при зміні податків на одну одиницю.

Надлишкові резерви – сума, на яку загальні резерви банків перевищують обов'язкові резерви (резервні вимоги).

Національні заощадження – 1) сума приватних та державних заощаджень; 2) частика доходу, яка не використовується на приватне та державне споживання.

Негнучкі ціни – ціни, що не здатні адекватно швидко реагувати на збурення сукупного попиту і/або сукупної пропозиції.

Негнучкість заробітної плати – нездатність зарплати адекватно швидко реагувати на порушення рівноваги на ринку праці.

Нейтральність грошей – нездатність грошей викликати в довгостроковому періоді реальні зміни в економіці.

Неокласична модель інвестицій – модель, згідно з якою обсяг інвестицій залежить від розриву між бажаним і наявним капіталом та швидкості, з якою підприємства усувають цей розрив в кожному поточному періоді.

Нерозподілений прибуток – частина прибутку підприємств, яка залишається після сплати податків на прибуток та виплати дивідендів акціонерам.

Номінальна процентна ставка – поточна процентна ставка, яка не скоригована на інфляцію.

Номінальний валютний курс – курс валюти, який визначається через певну кількість іншої валюти.

Номінальний ВВП – ВВП, що визначається у фактичних (поточних) цінах, що діяли на момент його реалізації.

Норма обов'язкових резервів – частка депозитів, яку комерційні банки зобов'язані зберігати в центральному банку або як готівку у своїй касі.

Об'єкт макроекономіки – економічна система, що являє собою сукупність економічних суб'єктів країни, діяльність яких відбувається на основі конкретно-історичних виробничих відносин.

Облігація – борговий інструмент (цінний папір), який зобов'язує позичальника оплачувати власнику цього інструменту фіксовану суму грошей через регулярні проміжки часу до дати її погашення.

Облігація – бортовий інструмент, який зобов'язує позичальника оплачувати власникові облігації (позикодавцю) фіксовану суму грошей через регулярні проміжки часу (сплата процентів).

Облікова (дисконтна) ставка – процентна ставка, за якою центральний банк країни надає позики комерційним банкам.

Операції на відкритому ринку – купівля-продаж центральним банком державних цінних паперів.

Основна модель сукупної пропозиції – модель короткострокової сукупної пропозиції, згідно з якою між сукупною пропозицією і ціною існує пряма залежність, оскільки в короткостроковому періоді зарплата є негнучкою.

Особистий дохід – дохід домогосподарств, який складається з заробленого доходу, доходу від власності та отриманих соціальних трансфертів.

Особистий наявний дохід – 1) частина доходу домогосподарств, що залишається після сплати особистих податків; 2) у спрощеній економіці, в якій немає податків, – різниця між сукупним доходом і наявним доходом підприємств.

Очікувана інфляція – інфляція, яку економічні суб'єкти передбачали у майбутньому на основі доступної їм інформації.

Очікуваний прибуток – прибуток, який очікують отримати інвестори протягом всього строку служби інвестованого капітального майна.

Паритет купівельної спроможності – теорія, згідно з якою номінальний валютний курс відображає різницю у рівні цін між країнами, завдяки чому ціни на однаковий товар, обчислені у спільній валюті, є однаковими в усіх країнах.

Передатний механізм монетарної політики – сукупність причинно-наслідкових зв'язків, завдяки яким зміни пропозиції грошей впливають на кінцеві цілі монетарної політики.

Плаваючий валютний курс – валютний курс, динаміка якого залежить переважно від попиту і пропозиції на валютному ринку.

Платіжний баланс – макроекономічна модель, що охоплює сукупність економічних операцій даної країни з іншими країнами і розробляється з метою здійснення контролю за ефективністю зовнішньоекономічної діяльності країни та обґрунтування економічної політики держави.

Повна зайнятість – рівень зайнятості, який забезпечується в умовах рівноваги на ринку праці, коли фактичне безробіття дорівнює природному рівню.

Попит на гроші для угод, або трансакційний попит на гроші, – кількість грошей, яку люди хочуть використовувати для здійснення платежів за товари та послуги.

Попит на гроші як активи – кількість грошей, яку люди хочуть використовувати для здійснення заощаджень.

Постійна віддача від масштабу – властивість виробничої функції, згідно з якою пропорційне збільшення усіх факторів виробництва на певний процент збільшує обсяг виробництва на той самий процент.

Постійний дохід – сталий компонент поточного доходу, який людина спроможна підтримувати протягом всього життя за рахунок трудового доходу і накопичених активів.

Потенційний ВВП – реальний ВВП, який економіка здатна виробляти за умови повної зайнятості.

Предмет макроекономіки – причинно-наслідковий механізм функціонування та розвитку національної економіки.

Прибуток – дохід підприємств, який дорівнює різниці між виручкою від реалізації їхньої продукції та витратами на її виробництво.

Приватний сектор – сукупність домогосподарств і приватних підприємств у країні.

Приплив капіталу – сума витрат нерезидентів на купівлю фізичних і фінансових активів у резидентів даної країни.

Природний рівень безробіття – рівень безробіття, що відповідає повній зайнятості, за якої забезпечується рівновага в ринку праці.

Прогресивний податок – податок, середня ставка якого збільшується в міру зростання оподаткованого доходу і знижується зі зменшенням цього доходу.

Проміжні цілі – такі макроекономічні змінні, які опосередковують вплив монетарної політики на кінцеві цілі.

Пропорційний податок – податок, середня ставка якого не змінюється зі зміною рівня оподаткованого доходу.

Процентна ставка – вартість позичених грошей, яка виражається у процентах до їх суми за рік.

Рахунок капітальних операцій – розділ платіжного балансу країни, в якому відображається приплив і відплив капіталу.

Рахунок поточних операцій – розділ платіжного балансу країни, в якому відображаються експорт та імпорт товарів і послуг, чисті доходи від інвестицій та чисті поточні трансферти.

Реальна процентна ставка – вартість позичених грошей, скоригована на темп інфляції.

Реальний валютний курс – коефіцієнт, що відображає пропорцію, в якій товари однієї країни обмінюються на товари іншої країни.

Реальний ВВП – ВВП, обчислений у порівнянних (постійних) цінах, тобто номінальний ВВП, скоригований на індекс цін.

Реальні грошові запаси або залишки – 1) кількість грошей, виражена через кількість товарів і послуг, які за них можна купити; 2) відношення кількості грошей до рівня цін.

Ревальвація – підвищення центральним банком національної валюти за системи фіксованих курсів.

Резервні активи – високоліквідні фінансові активи, що перебувають під контролем центрального банку країни і можуть використовуватися для регулювання платіжного балансу та здійснення інтервенцій на валютному ринку.

Рецесійний розрив – величина, на яку заплановані автономні витрати менші від потенційно необхідних автономних витрат.

Рецесія, спад – період, у межах якого відбувається скорочення обсягів виробництва в країні.

Ринкова економіка – економічна система, в якій рішення щодо розміщення ресурсів і виробництва продуктів приймаються на основі вільних цін, що формуються на ринку під впливом попиту і пропозиції.

Ринкова система – усі ринки продуктів і ринки ресурсів та зв'язки між ними.

Ринок грошей – такий сегмент фінансового ринку, на якому здійснюється купівля–продаж короткострокових боргових інструментів, строк погашення яких становить не більше ніж один рік.

Рівень безробіття – процент учасників робочої сили, які не мають роботи.

Рівноважна ціна – ціна на конкурентному ринку, за якої забезпечується рівновага між попитом і пропозицією.

Рівноважний ВВП – ВВП, за якого загальний обсяг вироблених товарів і послуг дорівнює загальній кількості куплених товарів і послуг.

Рівняння Фішера – рівняння, в якому номінальна процентна ставка дорівнює сумі реальної процентної ставки та очікуваного темпу інфляції.

Робоча сила – частина дорослого населення, яка має роботу або шукає її.

Середня схильність до споживання – відношення споживання до наявного доходу.

Споживання – витрати на споживчі товари та послуги.

Споживання основного капіталу – вартісна оцінка зношення основного капіталу внаслідок його використання в процесі виробництва товарів і послуг.

Споживання основного капіталу – вартісна оцінка зношення основного капіталу внаслідок його використання в процесі виробництва товарів і послуг.

Стагфляція – скорочення обсягу національного виробництва, яке супроводжується зростанням цін, тобто поєднання стагнації та інфляції.

Структурне безробіття – безробіття, що виникає під впливом структурних диспропорцій на ринку праці, які відображають появу невідповідності між попитом і пропозицією робочої сили за професіями, кваліфікацією, географічними та іншими ознаками.

Сукупна продуктивність факторів виробництва – показник, що відображає вплив технічного прогресу на зростання обсягу продукту на одного працюючого.

Сукупна пропозиція – сукупний обсяг товарів і послуг, який мають намір виробляти національні підприємства для продажу на ринку з метою отримання прибутку.

Сукупний попит – сукупний обсяг вітчизняних товарів і послуг, яку мають бажання купити резиденти і нерезиденти з метою задоволення своїх платоспроможних потреб.

Теорії ендogenous зростання – моделі економічного зростання, що охоплюють фактори, від яких залежить технічний прогрес, на відміну від моделей, які враховують технічний прогрес екзогенно.

Теорія адаптивних очікувань – теорія, згідно з якою люди формують свої очікування щодо поведінки економічних змінних у майбутньому періоді на підставі їх динаміки у найближчому минулому і корегують їх з урахуванням змін, що відбуваються у поточному періоді.

Теорія переваги ліквідності – кейнсіанська теорія попиту на гроші, згідно з якою врівноваження попиту і пропозиції на реальні грошові запаси забезпечується за допомогою зміни доходу та процентної ставки.

Теорія раціональних очікувань – теорія, згідно з якою люди форму-

ють свої очікування щодо поведінки економічних змінних у майбутньому періоді на базі інформації про майбутні зміни в економічній кон'юктурі та економічній політиці держави.

Теорія реального ділового циклу – теорія, згідно з якою економічні коливання спричиняються не номінальними чинниками, а технологічними шоками.

Тимчасовий дохід – дохід, який люди не очікують отримувати у майбутньому.

Торговельний баланс – частина рахунка поточних операцій платіжного балансу, яка відображає співвідношення між експортом та імпортом товарів.

Трансфертні платежі – державні виплати суб'єктам приватної економіки, в обмін на які уряд не отримує ні товарів, ні послуг.

Фактори виробництва – економічні ресурси, які використовуються для виробництва товарів і послуг.

Фіксований валютний курс – курс національної валюти, який уряд офіційно оголошує і бере зобов'язання його підтримувати.

Фіскальна політика – політика держави щодо рівня податків і державних видатків.

Фрикційне безробіття – безробіття, що пов'язане з добровільною або вимушеною зміною працівниками місця своєї роботи.

Функція попиту на гроші – залежність попиту на реальні грошові запаси від чинників, які на нього впливають.

Центральний банк – банк, головною функцією якого є контроль за пропозицією грошей у країні.

Циклічне безробіття – безробіття, що зумовлене недостатнім сукупним попитом, тобто коли на ринку праці попит на робочу силу менший, ніж її пропозиція.

Чиста дисконтована вартість – сума, що утворюється при вирахуванні дисконтованої вартості очікуваних інвестиційних витрат з дисконтованої вартості доходів, очікуваних від інвестування.

Чистий ВВП – ВВП за вирахуванням амортизації.

Чистий експорт – різниця між експортом та імпортом товарів і послуг.

Чисті інвестиції – валові інвестиції за вирахуванням амортизації.

Чисті податки – податкові надходження уряду за вирахуванням державних трансфертних платежів.

Швидкість обігу грошей – показник, що відображає, кілька разів за рік грошова одиниця, яка перебуває в обігу, витрачається на купівлю товарів і послуг.

Питання для самостійної перевірки знань

1. Предмет і основні цілі макроекономіки.
2. Основні макроекономічні школи.
3. Макроекономіка як теоретична основа економічної політики.
4. Модель економічного кругообігу.
5. Основні макроекономічні тотожності як відображення рівноваги економічної системи.
6. Система національних рахунків як нормативна база макроекономічного аналізу.
7. ВВП і методи його підрахунку.
8. Система макроекономічних показників, їхня структура й використання в макроекономічному аналізі.
9. Номінальні й реальні макроекономічні показники. Цінові індекси.
10. Причини й механізм циклічних коливань.
11. Особливості економічних циклів на сучасному етапі.
12. Економічний цикл і динаміка основних макроекономічних показників.
13. Зайнятість і безробіття.
14. Статичне й динамічне пояснення безробіття.
15. Інфляція й діловий цикл.
16. Аналітичні основи сукупного попиту.
17. Аналітичні основи сукупної пропозиції.
18. Макроекономічна рівновага в моделі сукупного попиту та сукупної пропозиції. Можливості використання моделі.
19. Довгострокова макроекономічна рівновага. Потенційний ВВП.
20. Кейнсіанська теорія споживання.
21. Многоперіодні теорії споживання.
22. Інвестиційний попит. Модель мультиплікатора видатків.
23. Макроекономічна рівновага в моделі “видатки–випуск”.
24. Макроекономічна рівновага в моделі “вилучення–ін'єкції”.
25. Рецесійний і інфляційний розриви.
26. Теоретичні підходи до макроекономічного регулювання. Включення в модель економічного обороту держави.
27. Сутність бюджетно-податкової політики, її види й ефективність.

28. Мультиплікатори фіскальної політики.
29. Дискреційна й автоматична фіскальна політика. Автоматичні стабілізатори.
30. Стан державного бюджету як істотний фактор макроекономічної стабілізації. Бюджетний дефіцит.
31. Державний борг і його наслідки.
32. Функція попиту на гроші.
33. Функція пропозиції грошей. Грошовий мультиплікатор.
34. Рівновага на грошовому ринку як фактор загальної макроекономічної рівноваги.
35. Інструменти грошово-кредитної (монетарної) політики. Роль Центрального банку.
36. Механізм реалізації грошово-кредитної політики.
37. Макроекономічна рівновага на товарному й грошовому ринках. Модель *IS-LM*.
38. Сукупна пропозиція й політика його стимулювання.
39. Платіжний баланс: макроекономічне значення, основні статті й структура.
40. Валютний курс і його різновиди. Еволюція валютної системи.
41. Мультиплікатор видатків у відкритій економіці.
42. Попит, пропозиція й рівновага на ринку праці.
43. Державна політика зайнятості і її інфляційні наслідки.
44. Диференціація доходів населення.
45. Державна система соціального захисту населення.
46. Поняття, показники й типи економічного росту.
47. Основні фактори економічного росту.
48. Модель економічного росту Солоу.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
ТЕМА 1. <i>МАКРОЕКОНОМІКА ЯК НАУКА</i>	4
1. <i>Історія виникнення макроекономіки</i>	4
2. <i>Макроекономіка як складова частина економічної науки</i>	5
3. <i>Предмет й основні цілі макроекономіки</i>	7
4. <i>Методологія макроекономічного аналізу</i>	11
ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ НА СЕМІНАРСЬКОМУ ЗАНЯТТІ.....	14
ПРАКТИКУМ	14
ТЕМА 2. <i>МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ</i>	16
1. <i>Система національних рахунків</i>	16
2. <i>Суть ВВП і проблеми його підрахунку</i>	18
3. <i>Методи підрахунку ВВП</i>	20
4. <i>Номінальний і реальний ВВП</i>	23
ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ НА СЕМІНАРСЬКОМУ ЗАНЯТТІ.....	25
ПРАКТИКУМ	25
ТЕМА 3. <i>ТОВАРНИЙ РИНОК</i>	29
1. <i>Модель економічного кругообігу</i>	29
2. <i>Сукупний попит</i>	32
3. <i>Сукупна пропозиція</i>	36
4. <i>Взаємодія сукупного попиту і сукупної пропозиції. Макроекономічна рівновага</i> 40	
ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ НА СЕМІНАРСЬКОМУ ЗАНЯТТІ.....	44
ПРАКТИКУМ	44
ТЕМА 4. <i>ГРОШОВИЙ РИНОК</i>	48
1. <i>Сутність грошового ринку</i>	48
2. <i>Попит та пропозиція грошей</i>	50
3. <i>Механізм грошового ринку</i>	56
ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ НА СЕМІНАРСЬКОМУ ЗАНЯТТІ.....	58
ПРАКТИКУМ	58
ТЕМА 5. <i>РИНОК ПРАЦІ</i>	60
1. <i>Зайнятість і безробіття. Класифікація безробіття</i>	60
2. <i>Попит, пропозиція і рівновага на ринку праці</i>	66
3. <i>Державна політика зайнятості та її соціально-економічні наслідки</i>	70
ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ НА СЕМІНАРСЬКОМУ ЗАНЯТТІ.....	73
ПРАКТИКУМ	74
ТЕМА 6. <i>ІНФЛЯЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ</i>	77
1. <i>Сутність та види інфляції</i>	77
2. <i>Причини і наслідки інфляції</i>	80
3. <i>Інфляція і безробіття</i>	86
ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ НА СЕМІНАРСЬКОМУ ЗАНЯТТІ.....	90

ПРАКТИКУМ	90
ТЕМА 7. СПОЖИВАННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ	93
1. Споживання та заощадження	93
2. Диференціація доходів та крива Лоренца	96
3. Кейнсіанська функція споживання та функція заощадження	98
4. Функції споживання з урахуванням фактору часу	103
ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ НА СЕМІНАРСЬКОМУ ЗАНЯТТІ.....	106
ПРАКТИКУМ	107
ТЕМА 8. ПРИВАТНІ ІНВЕСТИЦІЇ.....	109
1. Інвестиційні функції.....	109
2. Заощадження та інвестиції	118
ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ НА СЕМІНАРСЬКОМУ ЗАНЯТТІ.....	121
ПРАКТИКУМ	121
ТЕМА 9. СУКУПНІ ВИТРАТИ І ВВП	124
1. Кейнсіанська модель «витрати–випуск».....	124
2. Визначення рівноважного ВВП на основі методу «вилучення–ін'єкції»	127
3. Ефект мультиплікації. Мультиплікатор витрат в закритій економіці... ..	129
4. Рівновага на рівні потенційного ВВП, «рецесійний » та «інфляційний» розриви	132
ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ НА СЕМІНАРСЬКОМУ ЗАНЯТТІ.....	134
ПРАКТИКУМ	134
ТЕМА 10. ЕКОНОМІЧНА ДИНАМІКА.....	138
1. Основні засади теорії економічного зростання	138
2. Модель Солоу	142
3. Джерела економічного зростання.....	149
4. Економічні коливання.....	154
ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ НА СЕМІНАРСЬКОМУ ЗАНЯТТІ.....	158
ПРАКТИКУМ	159
ТЕМА 11. ДЕРЖАВА В СИСТЕМІ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ	162
1. Сутність макроекономічної рівноваги	162
2. Класична теорія макроекономічної рівноваги	163
3. Кейнсіанська концепція макроекономічної рівноваги.....	164
4. Держава в моделі макроекономічного кругообігу	165
5. Зміна механізмів макроекономічного регулювання.....	168
ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ НА СЕМІНАРСЬКОМУ ЗАНЯТТІ.....	170
ПРАКТИКУМ	170
ТЕМА 12. БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА.....	174
1. Сутність, цілі та інструменти бюджетно-податкової політики. Дискреційна й недискреційна фіскальна політика.....	174
2. Мультиплікатори державних видатків, податків та збалансованого бюджету	176
3. Сутність і причини бюджетного дефіциту й державного боргу	179

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ НА СЕМІНАРСЬКОМУ ЗАНЯТТІ.....	183
ПРАКТИКУМ	184
ТЕМА 13. <i>МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА</i>	187
1. <i>Сутність та види монетарної політики</i>	187
2. <i>Інструменти грошово-кредитної політики</i>	188
3. <i>Монетарна політика в моделі IS–LM</i>	192
ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ НА СЕМІНАРСЬКОМУ ЗАНЯТТІ.....	195
ПРАКТИКУМ	196
ТЕМА 14. <i>ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ</i>	199
1. <i>Платіжний баланс: макроекономічне значення, основні статті й</i> <i>структура</i>	199
2. <i>Валютний курс і його різновиди. Еволюція валютної системи</i>	205
3. <i>Мультиплікатор видатків у відкритій економіці</i>	213
ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ НА СЕМІНАРСЬКОМУ ЗАНЯТТІ.....	215
ПРАКТИКУМ	215
ДОДАТОК А	219
ДОДАТОК Б.....	221
ДОДАТОК В.....	235

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

АРХІЄРЕЄВ Сергій Ігоревич
ВОЛОСНІКОВА Наталія Миколаївна
ДЕРКАЧ Марина Миколаївна
КЛИМОВА Світлана Олегівна
МАКСИМЕНКО Яна Анатоліївна
РЕШЕТНЯК Олена Володимирівна
РЕШЕТНЯК Наталя Борисівна
СОБОЛЄВА Олена Петрівна
ТИМЧЕНКО Ірина Євгеніївна
ЧОРНА Тетяна Іванівна
ШИБАЄВА Наталія Володимирівна
ШИПЛОВА Марія Вікторівна
ШКОДІНА Ірина Віталіївна

Курс макроекономіки

Навчальний посібник для студентів
економічних і менеджерських спеціальностей

За ред. проф. С. І. Архієреєва, доц. Н. Б. Решетняк

Роботу до друку рекомендував М. І. Погорелов

Відповідальний за випуск С. І. Архієреєв

Комп'ютерна верстка О.В. Біденко

План 2009, поз. 24/

Підп. до друку . . . Формат 60x84 1/16. Папір офісний. Riso-друк.
Гарнитура Таймс. Ум. друк. арк. 11,4. Обл.-вид. арк. 14,3. Наклад 300 прим.
Зам № . Ціна договірна.

Видавничий центр НТУ "ХПІ".

Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 116 від 10.07.2000 р.
61002, Харків, вул. Фрунзе, 21

Друкарня НТУ "ХПІ". 61002, Харків, вул. Фрунзе, 21